STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE

Anul 10 (66), Nr. 4 **Octombrie – Decembrie 2021**

S U M A R

Editorial

MIRCEA DUȚU, Editorial 303

Studii

MIRCEA DUȚU, MIRCEA M. DUŢU-BUZURA, Noul cadru de acţiune juridico-instituţională europeană privind schimbarea climatică. Fundamentele dreptului UE al climei instituite prin regulamentul (UE) 2021/1119 (Legea europeană pentru climă) 307

PAVEL PERJU, ALEXANDRU MĂGLAŞ, Respectul datorat persoanei şi după decesul său, în concepţia Codului civil român 351

VERSAVIA BRUTARU, Violenţa/hărţuirea on line sau cyberbullying-ul 371

DANIEL-MIHAIL ŞANDRU, Contribuţia UNESCO la protecţia şi promovarea diversităţii expresiilor culturale 387

MIRCEA M. DUŢU-BUZURA, Noi iniţiative internaţionale privind recunoaşterea, consacrarea și garantarea dreptului la un mediu sănătos și la o climă stabilă 397

Jurisprudenţă comentată

ALEXANDRU ȚICLEA, Intermedierea muncii prin platformele digitale. Privire specială asupra transportului urban 409

Recenzii

Sebastian BOȚIC (coord.), *Legea nr. 50/1991 privind autorizarea executării lucrărilor de construcții. Comentarii și jurisprudență pe articole,* Editura Hamangiu, București, 2021, 962 p. (*Dana Apostol-Tofan*) 423

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE, an 10 (66), nr. 4, p. 297–440, Bucureşti, octombrie–decembrie, 2021

Marie-Anne COHENDET (dir.), *Droit constitutionnel de l'environnement*, Coll. de l'Institut des sciences juridiques et philosophique de la Sorbonne, Editions Mare&Martin, Paris, 2021, 448 p. (*Andrei Duşu-Buzura*) 431

Viața științifică

Conferința națională *Mecanismul Statului de Drept – 2020 al UE. Raportul dintre dreptul UE și dreptul național al Statelor membre, cu referire specială la România. Supremație* vs. *Suveranitate*, 14 octombrie 2021, Constanţa-Bucureşti, on-line (Gabriel Manu)..... 437

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE

Année 10 (66), N°. 4 **Octobre – Décembre 2021**

S O M M A I R E

Editorial

MIRCEA DUȚU, Editorial 303

Études

MIRCEA DUȚU, MIRCEA M. DUŢU-BUZURA, Le nouveau cadre d'action juridique et institutionnelle européenne sur le changement climatique. Les fondements du droit européen du climat instituées par le Règlement (UE) 2021/1119 (la loi européenne du climat) 307

PAVEL PERJU, ALEXANDRU MĂGLAŞ, Le respect dû à la personne après son décès dans la vision du Code civil roumain 351

VERSAVIA BRUTARU, La violence/le harcèlement online ou le *cyberbullying* 371

DANIEL-MIHAIL ŞANDRU, La contribution de l'UNESCO à la protection et à la promotion de la diversité des expressions culturelles 387

MIRCEA M. DUŢU-BUZURA, Nouvelles initiatives internationales sur la reconnaissance, consécration et garantie du droit à un environnement sain et à un climat stable..... 397

Jurisprudence commentée

ALEXANDRU ȚICLEA, Intermédiation du travail par les plates-formes numériques. Un certain regard sur le transport urbain 409

Comptes rendus

Sebastian BOŢIC (coord.), *Loi no. 50/1991 sur l'autorisation de l'exécution des constructions. Commentaires et jurisprudences par article,* Ed. Hamangiu, Bucarest, 2021, 962 p. (*Dana Apostol-Tofan*) 423

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE, an 10 (66), nr. 4, p. 297–440, Bucureşti, octombrie–decembrie, 2021

Marie-Anne COHENDET (dir.), *Droit constitutionnel de l'environnement*, Coll. de l'Institut des sciences juridiques et philosophique de la Sorbonne, Editions Mare&Martin, Paris, 2021, 448 p. (*Andrei Duşu-Buzura*) 431

Vie scientifique

La conférence nationale *Le mécanisme de l'Etat de droit – 2020 de l'Union Européenne. Le rapport entre le droit de l'UE et le droit national des Etats-membres, avec un regard sur la Rounanie. Suprématie* vs. *Souveraineté,* 14 octombrie 2021, Constanţa-Bucureşti, on-line (*Gabriel Manu*) 437

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE

Year 10 (66), No. 4 **October – December 2021**

S U M M A R Y

Editorial

MIRCEA DUȚU, Editorial 303

Studies

MIRCEA DUȚU, MIRCEA M. DUŢU-BUZURA, The New Legal-Institutional Framework of European Convention on Climate Change. The Foundations of EU Climate Law Established by Regulation (UE) 2021/1119 (European Climate Law) 307

PAVEL PERJU, ALEXANDRU MĂGLAŞ, Respect Due to the Person and after His of Her Death, According to the Romanian Civil Cod 351

VERSAVIA BRUTARU, On line violence/harassment or cyberbullying 371

DANIEL-MIHAIL ŞANDRU, UNESCO's contribution to the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 387

MIRCEA M. DUŢU-BUZURA, New International Initiatives on the Recognition, Consecration and Guarantee of the Right to a Healthy Environment and a Stable Climate 397

Commented Jurisprudence

ALEXANDRU ȚICLEA, Intermediation of Work through Digital Platforms. Special Look at Urban Transportation 409

Reviews

Sebastian BOȚIC (coord.), *Law nr. 50/1991regarding the Authorization of the Execution of Construction Works. Comments and Jurisprudence on Articles*. Hamangiu Publishing House, Bucharest, 2021, 962 p. (*Dana Apostol-Tofan*) 423

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE, an 10 (66), nr. 4, p. 297–440, Bucureşti, octombrie–decembrie, 2021

Marie-Anne COHENDET (dir.), *Constitutional Environmental Law*. Coll. De l'Institut des sciences juridiques et philosophique de la Sorbonne, Editions Mare&Martin, Paris, 2021, 448 p. (*Andrei Duşu-Buzura*) 431

Scientific Life

National Conference: *The Rule of Law Mechanism – 2020 of the EU. The Relationship between EU law and the National Law of the Member States, with Special Reference to Romania. Supremacy vs. Sovereignty,* October 14, 2021, Constanţa-Bucureşti, online (*Gabriel Manu*) 437

Editorial

UN INSTITUT, O REVISTĂ, UN PROGRAM

În spiritul mersului necontenit al fenomenului juridic și prin forța constantelor fondului său ideatic, dezvoltarea revistelor științifice a ajuns și impus și opțiunea teoretică, de cercetare fundamentală, survenită într-un context istoric contrariant. Apariția și existența revistei ICJ „Studii și Cercetări Juridice", care aniversează 65 de ani de la apariția primului său număr (octombrie 1956), sunt revelatorii în acest sens. Ideea înființării unei instituții având ca obiect de activitate cercetarea științifică în domeniul dreptului a apărut la noi în contextul preocupărilor și inițiativelor din anii 1930 de organizare a activității în domeniu sub egida Academiei Române și s-a materializat ulterior odată cu transformarea acesteia din urmă într-o așa-zisă „academie de științe". Deja în cadrul acestor preocupări în 1947 este creată Comisia juridică, devenită apoi Colectivul de ştiinţe juridice, Colectivul pentru vechiul drept românesc (1949) și în cele din urmă Secţia de vechi drept românesc (1952) în cadrul Consiliului Naţional de Cercetări Ştiinţifice, constituit în 1945 sub egida Academiei Române. Preluarea modelului institutelor de cercetare – a cărui inspiraţie oficială directă era sovietică, dar care își găsea corespondenţe și în reţeaua institutelor de cercetare germane organizate sub egida Societăţii Kaiser Wilhelm, devenită apoi Societatea Max Planck, ori în structura franceză a *Centre National de la Recherche Scientifique* (CNRS), înființat în 1945 – a făcut să se iniţieze şi la noi, în 1951, proiectul înfiinţării unui „institut de cercetări juridice", preconizat iniţial a funcţiona sub autoritatea Academiei Române şi a Ministerului Justiţiei şi conceput, în cele din urmă, a-și desfășura activitatea exclusiv sub egida supremului for cultural-ştiinţific al ţării. Și poate tot nu întâmplător, nu s-a adoptat denumirea-standard de „institutul de stat și drept" ci s-a optat pentru cea franceză de institut de cercetări juridice! După mai multe discuţii și sub presiunea „necesităţii resimţite în acest domeniu", prin H.C.M. nr. 419 din 14 decembrie 1953 se înfiinţa *Institutul de Cercetări Juridice al Academiei RPR,* care urma să-și înceapă activitatea de la 1 ianuarie 1954. Tot aici se prevedea că institutul – având-l ca director pe avocatul şi viitorul premier Ion Gheorghe Maurer (1902–2000) ca directori adjuncţi (ştiinţifici) pe avocatul Eugen Barasch, dar şi pe fostul profesor de drept civil de la Iaşi şi rezident regal Traian Ionaşcu şi cuprinzând alţi „55 cercetători, de diferite grade", repartizaţi în 5 secţii care acopereau teoria şi istoria statului şi dreptului, dreptul de stat şi dreptul administrativ, dreptul civil, dreptul penal şi dreptul internaţional – va avea un plan propriu de cercetări „întocmit în colaborare cu Ministerul Justiţiei".

Concretizarea acestui proiect organizatoric a fost destul de lentă și denotă căutări în găsirea formulei de adoptat care, în cele din urmă, s-a exprimat într-un organism care ținea mai degrabă de tradiția Consiliului Legislativ interbelic, decât de modelul răsăritean impus, cu o mai accentuată dimensiune de cercetare academică. În februarie 1955, aşadar după mai bine de un an de la înfiinţare, Prezidiul Academiei RPR aproba şi primul Consiliu Ştiinţific al institutului, avându-l ca preşedinte pe acad. Andrei Rădulescu, iar ca membri pe Ion Gheorghe Maurer (în calitate de director), Tr. Ionaşcu, E. Barasch, M. Eliescu, T. R. Popescu, reprezentanţi ai universităţilor din Bucureşti, Iaşi şi Cluj ori delegaţi ai Tribunalului Suprem, Procuraturii Generale, Ministerului Justiţiei, Arbitrajului de Stat etc. A fost nevoie apoi de încă un an şi jumătate, pentru ca institutul să dobândească şi o *revistă* proprie, apărută în a doua jumătate a anului 1956 (este menţionată trecerea în revistă a jurisprudenţei până în luna iunie a anului respectiv) sub numele „Studii şi Cercetări Juridice", care a continuat să apară sub acest nume de patru ori pe an până în 1990, însoţită fiind şi de „Revue Roumaine des Sciences Sociales – Serie de Sciences Juridiques" în care studiile şi articolele cele mai importante erau publicate şi în limbi de circulaţie internaţională. Ca orice publicaţie academică respectabilă, „Studii şi Cercări Juridice" trebuia să aibă şi un *program*, iar acesta avea să fie prezentat într-un material de 47 de pagini apărut în primul număr sub titlul „Cuvânt înainte" şi sub semnătura directorului I. Gh. Maurer. Asociat în mod obişnuit cu ideea „constantelor dreptului", textul în cauză semnaliza despărţirea de tezele până atunci sacrosancte în lagărul socialist ale lui Andrei Ianuarievici Vîşinski şi reorientarea lumii juridice româneşti către tradiţiile sale de sorginte franceză, autorul afirmând necesitatea unei „lecturi marxiste" a lui François Gény și a felului în care acesta înţelegea să diferenţieze între „ştiinţă" şi „tehnică" în drept (cu referire la *Science et Technique en droit privé positif*, 1914) pentru a face loc între dreptul „vechii orânduiri" şi noul drept socialist unui interval de tranziţie în care vechile norme şi reprezentări juridice – pe care Vîşinski şi ortodoxia juridică stalinistă le condamnaseră la o dispariţie imediată şi totală – îşi găseau un loc legitim, chiar dacă teoretic numai provizoriu. Pentru salvarea șanselor unei (minime) cercetări și spre oferirea unui program institutului se recurgea la refugiul dreptului în tehnică și ignorarea statutului lui de știință, inevitabil politică, și atunci în mod absolut ideologică, menită să cerceteze dispariția dreptului și statului și să prefigureze înlocuitorii posibili. Aceeași neutralitate în numele depășirii impasului ideologic se căuta și chiar se sugera și prin titlurile utilizate în privința celor doi actori implicați, cel instituțional – Institutul de Cercetări Juridice (ICJ), plasat exclusiv sub tutelă academică, fără guvernanță ministerială – și al publicației sale – „Studii și Cercetări Juridice" (SCJ) –. Cu toată precauţia formulărilor, textul programatic din 1956 este ignorat complet până în 1964 din raţiuni conjuncturale desigur, atunci când în al doilea număr din același an al „Studii și Cercetări Juridice" este publicat un studiu semnat de foştii directori-adjuncţi Ionaşcu şi Barasch (primul devenit între timp director în locul lui Maurer) care reia la un nou nivel teoretic programul formulat atunci şi despre care se poate spune că devine,

abia de acum, un program realmente asumat de către Institutul de Cercetări Juridice, membrii cei mai importanţi ai acestuia precum Ionaşcu şi Barasch înşişi (apoi Vintilă Dongoroz, Mihail Eliescu, Anita M. Naschitz etc.) publicând, fiecare în propria ramură de specialitate juridică, studii consacrate explicit „constantelor dreptului" şi chiar „problemei dreptului natural". De acum nu mai era vorba doar despre supravieţuirea provizorie a unor elemente ale dreptului burghez în condiţiile socialismului pentru o perioadă de tranziție, ci despre cercetarea cu adevărat fundamentală a temeliilor juridice pe care se sprijină ordinea unei societăţi moderne, chiar dacă din motive lesne de înţeles aceasta trebuia prezentată în continuare ca societate „socialistă". Traduse în franceză și publicate în RRSS-SSJ, aceste studii ajung să fie cunoscute, citate şi apreciate în lumea academică juridică occidentală, iar ştiinţa juridică românească îşi redobândeşte astfel, chiar în condiţii vitrege din punct de vedere al libertăţii de expresie academică, vizibilitatea internaţională de care se bucurase anterior în perioada de înflorire interbelică.

Toate acestea nu aveau însă să dureze prea mult. Din punct de vedere organizatoric-instituţional, odată cu înfiinţarea în februarie 1970 a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice și crearea celui de-al II-lea Consiliu Legisaltiv, ICJ împreună cu o serie de alte institute de profil socio-politic ale Academiei Române au devenit unităţi proprii de cercetare ale acesteia. Mai apoi, prin Decretul nr. 36/1975 cu privire la reorganizarea activităţii de cercetare, sub pretextul „dezvoltării cercetării ştiinţifice în strânsă legătură cu problemele concrete ale dezvoltării social-economice a ţării, cu nevoile învăţământului, ştiinţei şi culturii", activitatea unităţilor de cercetare s-a reorganizat în cadrul facultăţilor, astfel că în perioada 1975–1989 ICJ a trecut sub „tutela administrativă" a Facultăţii de Drept din Bucureşti, decanul acesteia devenind şi directorul Institutului. Tot de la începutul anilor 1970, programul ştiinţific al „constantelor dreptului" dispare treptat din paginile revistei, locul lui fiind luat fie de materiale de propagandă ideologică cu pretenţii de „ştiinţă", fie de exegeze legislative aride şi lipsite de orice semnificaţie durabilă, prezentate ca expertize aşa-zis „tehnice". Revoluţia din 1990 a adus oarecum o restauraţie instituţională, prin H.G. nr. 209 din 3 martie 1990 ICJ trecând din subordinea Ministerului Învăţământului, la Academia Română şi dobândind din 2006 denumirea de „Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române" (H.G. nr. 753/2006). În schimb, revista institutului avea să apară, sub impactul prefacerilor momentului istoric, într-o nouă serie sub numele de „Studii de Drept Românesc", revenind însă din 2011 la vechiul său nume „Studii şi Cercetări Juridice" şi propunându-şi, cât priveşte conţinutul, actualizarea şi dezvoltarea vechiului program al „constantelor dreptului" în noile condiţii social-politice ale dreptului românesc. Dispărută în primii ani de după 1990, „Revue Roumaine des Sciences Sociales – Série de Sciences Juridiques" nu a mai reapărut însă nici până astăzi, rolul său fiind preluat de formula publicării rezumatelor și cuvintelor-cheie în engleză, precum și în format electronic în limbi de circulație internațională a unor articole/studii reprezentative.

Din perspectiva unor asemenea evoluții sinuoase, puternic marcate de conjunctura istorică, dar cu un reper clar, constantele dreptului și o preocupare permanentă de stimulare și valorificare, prin publicare, a rezultatelor cercetării științifice fundamentale, SCJ a ajuns în cel de-al 65-lea an de apariție a sa. O analiză a ultimilor 31 de ani (aproape de jumătate din apariția ei de până acum!) a mersului științei dreptului și cercetărilor aferente ne arată, mai degrabă, o evoluție înceată, de descătușare ideologică și libertate academică dar fără avântul scontat și progresul binevenit în planul creației și cunoașterii științifice. În fața unui atare bilanț sumar, dar expresiv și tot atât de adevărat, sarcinile prezentului par și mai împovărătoare. Indiferența, delăsarea, periferizarea reflecției juridice prin reducerea sa la tehnicismul utilitarist specific cabinetelor de consultanță și o existență instituțională în virtutea inerțiilor administrative, accentuate de formalismul excesiv și ucigător ideatic al procedurilor justificative, marchează profund cadrul de desfășurare al investigației științifice de profil.

Ce va urma? Greu de răspuns! De obicei, după o criză, mai ales una majoră, urmează o perioadă de căutări febrile și relansări promițătoare. Să sperăm că așa va fi și în privința noastră. Că vom rămâne statornici în jurul unui institut, al unei reviste și al unui program, de cercetare și cunoaștere juridică.

NOUL CADRU DE ACȚIUNE JURIDICO-INSTITUȚIONALĂ EUROPEANĂ PRIVIND SCHIMBAREA CLIMATICĂ. FUNDAMENTELE DREPTULUI UE AL CLIMEI INSTITUITE PRIN REGULAMENTUL (UE) 2021/1119 (LEGEA EUROPEANĂ PENTRU CLIMĂ)

Prof. univ. dr. Mircea Duțu[*]
drd. Mircea M. Duțu-Buzura

Abstract: *Assuming the objectives of the Paris Agreement (2015) and its role as a global leader in promoting the global response to the challenges of climate change, the EU has adopted in the past years a complex package of policies, strategies, and rulings regarding the creation of a new vision and the establishment of the appropriate juridical and institutional framework for the European action in the field. After the Resolution of the European Parliament of November 28th, 2019, which declared a "climate and environmental emergency", the European Commission has launched, on the following December 11th, the European Green Deal, and for its enforcement over 50 key actions, all involving a new "legal package" including revisions of existing regulations and adopting new ones. In this context, the Regulation (EU) 2021/1119 of June 30th, 2021, establishes the framework for climate neutrality and for its development were announced, on the following July 14th, the first 13 foreshadowed regulations. The Regulation (the European climate law) makes compulsory objectives such as reaching climate neutrality by 2050, intermediary objectives such as the reduction of GHG emissions by 2030 and 2040, the adaptation establishing constant revisions and the suitable mechanism, it institutes the involvement of the European Scientific Consulting Council, and revises Regulation (EU) 2018/1999 on the energy union, thus establishing the basis for a new climate legal pack. In the meantime, the entire legal order of the EU becomes more open towards the eco-climatic problematic, favors the creation of the EU climate law and, on the one hand, generates adequate developments in the internal legal systems of the member states, while on the other hand, by the power of example and the interaction of legal systems, it influences the world climate law. By its decisions (the Declaration on Forests, the Global Pact for Methane, and the technical and procedural regulations) the COP26 (Glasgow, Scotland) contributes to the progress of the enforcement of the Paris Agreement, it expresses the increased contribution of the EU to the global ecological and climate reaction, and positively influences the evolution of the legal framework in the field. Thus, the conceptual and regulatory founding of a legal edifice specific to climate are being born.*

Key words: *Paris Agreement; climate change; EU law; Green Deal; European climate regulation; Framework Convention for Climate Change; human rights; the right to environment; the right to a stable climate; the principle of non-regression; the rule of progression; EU climate law; COP-26.*

Considerații preliminare. Caracterizată drept o „amenințare existențială", aflată în interdependență cu declinul biodiversității (pentru care reprezintă a treia

[*] Directorul Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române.

cauză ca importanță) și în puternică interacțiune cu poluarea generalizată, schimbarea climatică întruchipează astăzi o provocare majoră și o prioritate absolută pentru politicile și reglementările Uniunii Europene (UE sau Uniunea). Pentru Executivul UE ne aflăm într-un moment crucial în cadrul răspunsului mondial la urgențele în materie de climă, biodiversitate și poluare și suntem ultima generație care încă mai poate acționa în timp util spre a evita trecerea peste limitele dincolo de care evoluțiile devin ireversibile. Deceniul în curs (2021–2030) este decisiv pentru îndeplinirea angajamentelor asumate în cadrul Acordului de la Paris (2015) privind consolidarea răspunsului global la schimbarea climatică, stabilirea strategiei și trecerea la acțiune pentru stoparea erodării biodiversității. Din această perspectivă, după ce Parlamentul European a declarat printr-o rezoluție din 28 noiembrie 2019 „urgența climatică și de mediu", Comisia Europeană a prezentat, la 11 decembrie același an, *Pactul Verde pentru Europa* ca o nouă strategie de creștere, având ca scop transformarea Uniunii într-o societate echitabilă și prosperă, cu o economie modernă, competitivă și eficientă din punctul de vedere al utilizării resurselor și de atingere a neutralității climatice (emisii nete 0 de gaze cu efect de seră) în 2050. În acelaşi timp, se afirmă, pe bună dreptate, și se confirmă în practică faptul că grație forței normative pe care o prezintă instrumentele și determinarea politică manifestată de instituțiile sale, Uniunea Europeană reprezintă cadrul cel mai apt pentru a „da corp" Acordului de la Paris și a obiectivelor stabilite de acesta. Astfel se declină un „cadraj structurant" pentru acțiunea climatică pornind de la regimul juridic internațional general acceptat, bine exprimat în plan regional (european) care transcende, în cele din urmă, cu interacțiunile respective în contexte interne, statele, particularizante și cu specificitățile aferente[1].

În concluziile Consiliului European din 12 decembrie 2019 s-a prevăzut că toate politicile și actele legislative relevante ale Uniunii „trebuie să fie corelate" cu și să contribuie la înfăptuirea noilor priorități, așa încât să se elaboreze și instituie un „drept climatic european". Obiectivele strategice definitorii în materie, respectiv reducerea emisiilor nete cu cel puțin 55% până în 2030 comparativ cu 1990 și atingerea neutralității climatice (emisii nete zero de gaze cu efect de seră) în 2050 au devenit astfel obligatorii prin prima *Lege europeană a climei*[2], iar Pachetul „Pregătiți

[1] Christel Cournil (dir.), *La fabrique d'un droit climatique. Au service de la trajectoire „1,5",* Editions A. Pedone, Paris, 2021, p. 23.

[2] Regulamentul (UE) 2021/1119 al Parlamentului European și al Consiliului din 30 iunie 2021 de instituire a cadrului pentru realizarea neutralității climatice și de modificare a Regulamentelor (CE) nr. 401/2009 și (UE) 2018/1999 („Legea europeană a climei"), „Jurnalul Oficial al Uniunii Europene", L-243/1 din 9.07.2021; așa cum rezultă din natura sa juridică, și se precizează în art. 14, regulamentul „este obligatoriu în toate elementele sale și se aplică direct în toate țările membre", iar potrivit prevederilor aceluiași articol „intră în vigoare în a douăzecea zi de la data publicării sale în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene". Așadar, de la data respectivă (29 iulie 2021), regulamentul face parte din dreptul UE, dar și din drepturile interne ale celor 27 țări membre. Aplicarea oricărei dispoziții de drept intern care ar fi contrară prevederilor sale, în virtutea principiului (constituțional) al priorității dreptului UE, trebuie îndepărtată de administrație ori, la nevoie, de judecător.

pentru 55”[3] anunțat de Comisie la 14 iulie 2021, prin setul de 13 propuneri interconectate preconizate va completa și definitiva cadrul de reglementare de bază astfel stabilit în urmărirea obiectivelor preconizate[4], în consonanță cu strategia generală în materie. Pentru prima dată și grație acestui regulament (lege), Uniunea Europeană și statele membre dispun de un obiectiv juridic de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră (GES) în vederea ajungerii la neutralitatea climatică.

1. O ordine juridică favorabilă constituirii unui „drept al UE privind clima”. Ordinea juridică specifică a UE îi permite acesteia să impună obiective ambițioase ansamblului celor 27 de state membre precum cel al neutralității climatice și să influențeze pe scena internațională preocupările în materie, să ofere exemplu, să dinamizeze și să contribuie la promovarea răspunsului global la aceste provocări planetare. Totodată, ea îi oferă puterea (competența) de a edicta un corpus reglementar adecvat care primează și dă conținut corespunzător dreptului intern pertinent și-i conferă efectivitatea cuvenită.

1.1. Competențe legislative ale Uniunii Europene în materie climatică. Dacă Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (TFUE) nu atribuie Uniunii o competență autonomă în domeniul climei, el ridică lupta împotriva schimbării climatice printre obiectivele prioritare ale politicii de mediu a UE (art. 191) și autorizează astfel instituțiile unional-europene să adopte acte pe o atare bază juridică. Această nouă competență a fost însoțită de crearea, în 2010, a unui post de comisar responsabil cu problemele climatice, pe lângă cel de mediu și paralel o direcție „climă” a CE. În afară de aceasta, odată cu intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona (2009) a fost atribuită Uniunii o competență în domeniul energiei (art. 194) și acestei noi politici i s-au conferit „o ambiție ecologică”, întrucât e vorba de a se asigura „buna funcționare” a pieței energiei și securității aprovizionării energetice, și de promovare a „eficienței energetice și economiei de energie, precum și dezvoltarea de noi surse de energie și energie regenerabilă”. Această competență atribuită instituțiilor unional-europene nu este afectată de principiul subsidiarității care, *grosso modo,* impune acestora ca, mai înainte de a-și exercita una dintre competențele lor partajate să verifice dacă intervenția lor prezintă „o valoare adăugată” în raport cu „intervenția individuală” a statelor membre. Dacă principiul poate ca, în alte domenii, să frâneze elanul legislativ al instituțiilor Uniunii, el servește aici, dimpotrivă, ca motor al acțiunii lor din cauza

[3] Comunicarea Comisiei către Parlamentul European, Consiliu, Comitetul Economic și Social European și Comitetul Regiunilor, „Pregătiți pentru 55: îndeplinirea obiectivului climatic al UE pentru 2030 pe calea spre atingerea obiectivului de neutralitate climatică”, COM (2021) 550 final, 14.07.2021.

[4] Acolo unde e posibil, legislația existentă a devenit mai ambițioasă, iar acolo unde a fost necesar au fost prezentate noi propuneri. În ansamblu, pachetul consolidează opt acte legislative existente și prezintă cinci noi inițiative, într-o serie de domenii de politici și sectoare: climă propriu-zisă, energie, transporturi, clădiri și silvicultură.

caracterului global, planetar al amenințării ecoclimatice și al consistenței mijloacelor financiare de susținere presupuse. Într-adevăr, este greu de imaginat că o acțiune izolată a țărilor membre s-ar dovedi mai eficientă decât cea concertată în cadrul unional-european. Acest sistem normativ puternic integrat, asigurat de tratatele constitutive, a favorizat construirea treptată a unui ansamblu reprezentativ de reglementări în materie ecoclimatică și permite, odată cu punerea în aplicare a Acordului de la Paris, edificarea dreptului european al climei, aferent Pactului Verde pentru Europa.

1.2. Efectele structurante ale cadrului juridic unional-european. Așa cum se subliniază adeseori, dacă Uniunea Europeană apare a fi cadrul adaptat al acțiunii continentale împotriva schimbării climatice este mai ales din cauza forței normative pe care o poartă reglementările adoptate. Primatul dreptului unional-european asupra legislațiilor naționale, efectul direct, interpretarea comună pe calea jurisprudenței CJUE, mecanismul trimiterii prejudiciale (preliminare), sancțiunile financiare pentru neîndeplinirea obligațiilor unional-europene sunt tot atâtea caracteristici ce fac din dreptul UE un cadru normativ-instituțional specific, marcat printr-o forță normativă la fel de particulară. Efectul conjugat al acestor diferite mecanisme și proceduri permit Uniunii să impună obiectivele sale climatice la ansamblul statelor membre și să le asigure respectarea inclusiv prin sancțiuni, în frunte cu cele financiare, aplicabile acelora cărora nu li se conformează.

Totuși, în acest context nu trebuie să trecem cu vederea faptul că multe dintre textele adoptate de-a lungul timpului în domeniul climei nu au un pronunțat caracter constrângător, favorizându-se mai ales acceptabilitatea statelor, fără a prejudicia utilizarea de către acestea de instrumente de transpunere mai ferme. În domenii marcate de puternice disparități între țările membre ori atunci când sunt implicate problemele sensibile politic legislatorul european preferă să dea dovadă de realism și să opteze pentru impunerea cerințelor pe calea acceptabilității unui text, față de forța sa normativă. Din această perspectivă recurgerea la regulament pentru a stabili cadrul general și fundamentale viitoarei legislații unional-europene menite să pună în aplicare Acordul de la Paris și să exprime juridic strategia Green Deal-ului, arată, deopotrivă, importanța obiectului său și determinarea UE spre a-i urmări obiectivele reglementate.

1.3. Repere juridice ale acțiunii exterioare a UE în materie climatică. Potrivit principiului paralelismului competențelor, cele în materie de protecție a mediului, în general și de acțiune climatică, în special, se exercită la fel pe teritoriul statelor membre prin adoptarea de acte normative și, respectiv, pe scena internațională. Conform prevederilor art. 191 TFUE Uniunea asigură „promovarea, pe plan internațional, a măsurilor destinate a face față problemelor regionale sau planetare ale mediului și în particular ale luptei împotriva schimbării climatice”. Reprezentată, deopotrivă, de statele sale membre și de Comisie, fiind vorba de o competență partajată, Uniunea a participat la diferite negocieri internaționale. Este singura organizație internațională care este parte la Convenția-cadru privind schimbările climatice, precum și la acordurile adoptate în aplicarea sa, inclusiv

Acordul de la Paris, din 2015. În aceste diferite contexte diplomatico-normative Comunitatea apoi Uniunea s-au dovedit proactive, pronunțându-se pentru obiective de reducere a emisiilor ambițioase și constrângătoare. Leadership-ul Uniunii s-a manifestat, deopotrivă, în adoptarea, intrarea în vigoare și punerea în aplicare a documentelor ce au consacrat regimul juridic internațional climatic.

În mod constant s-au preluat viziunea și obiectivele stabilite în plan internațional și transpus mai ferm și eficient în cadrul comunitar, adoptând propriul sistem de schimbări de cote de emisii – SCEQE, pe baza căruia s-a impus ca un element esențial al mecanismului mondial în domeniu. Ratificarea Acordului de la Paris (5 octombrie 2016) a însemnat nu numai un act de politică exterioară, ci mai ales asumarea de obligații juridice pentru sine și pe seama ansamblului statelor membre. Mai întâi, ca parte la tratat Uniunea are obligația de a-l aplica; în virtutea art. 216-2 din TFUE acordurile internaționale încheiat de Uniune, ceea ce e cazul și al celui de la Paris privind clima, leagă instituțiile Uniunii și statele lor membre. De la intrarea lor în vigoare, tratatele internaționale încheiate fac „parte integrantă" din ordinea juridică comunitară, și prevalează asupra actelor edictate de instituții, ceea ce ne permite să întrevedem anularea unui act al Uniunii neconform prevederilor dreptului internațional convențional al climei. În concret, problema ce se ridică adesea în această ecuație este cea a invocabilității acestor acorduri, adică a capacității lor de a fi invocate de un reclamant în cadrul unui litigiu, respectiv în sprijinirea unei acțiuni în anulare, de exemplu, a unui act de drept derivat al Uniunii. În același timp, pentru a putea conta în continuare pe scena internațională a acțiunii climatice și a-și amplifica contribuția la promovarea ei, Uniunea Europeană trebuie să-și utilizeze specificitățile ordinii sale juridice, spre a adopta instrumente pertinente, legislative și instituționale, iar Regulamentul 2021 (UE)/1119 reprezintă un exemplu.

2. O acțiune exemplară, consecventă și de lider mondial în materie de climă. Uniunea Europeană se numără printre pionierii și s-a dovedit liderul incontestabil al acțiunii globale generale împotriva schimbării climei, prin asumarea de obiective ambițioase și adoptarea de măsuri adecvate pentru reducerea emisiilor de GES și adaptarea la dereglările climei precum și prin consecvența promovării lor. Trebuie spus faptul că Comunitatea, apoi Uniunea Europeană s-au angajat precoce și consistent în materia acțiunii împotriva schimbării climatice; o rezoluție din 21 iunie 1989 era deja consacrată efectului de seră[5], iar în 1990 Consiliul European, reunit la Dublin, insista să se adopte cât mai curând posibil obiective și strategii vizând să limiteze emisiile de GES. Fără a aștepta intrarea în vigoare a Convenției-cadru privind schimbările climatice (1992) și nici încheierea *Protocolului de la Kyoto* (1997), CE a întreprins primele măsuri pertinente foarte diverse, schițate printr-un program european privind schimbarea climatică, fie generale, fie relative la energie,

[5] *Résolution du Conseil, du 21 juin 1989, concernant l'effet de serre et la Communauté,* JOCE du 20.07.1989, no. C183.

transport ori industrie, combinate cu un sistem de schimb de drepturi de emisie de GES (SEQE) și stabilirea de legături între acesta și mecanismele noului cadru internațional de acțiune, exigențe minimale de eficacitate pentru echipamentele de consum, măsuri de incitare în favoarea producției conjuncte de căldură și electricitate etc.[6] Se utiliza însă clasica reglementare sectorială și instrumente de incitare financiară și de piață, cu diferite variații și nuanțe. În 1996, miniștrii mediului Uniunii fixau deja pragul de 2^0C ca limită de nedepășit[7], iar pentru atingerea unor atari obiective primele instrumente europene pertinente au fost adoptate în anii 1990: decizia Consiliului din 24 iunie 1993 relativă la un mecanism de supraveghere a emisiilor de CO_2 și a altor gaze cu efect de seră în Comunitate, precum și progresul european pentru schimbarea climatică adoptat în 1999, prezentate tradițional ca stabilind o politică climatică la nivelul UE.

De remarcat, așadar, că acțiunea comunitară și apoi unional-europeană în materie a mers întotdeauna dincolo de obligațiile internaționale formal angajate sau preconizate în cadrul unei politici climatice exemplare, în pofida evidenței incapacității comunității internaționale de a se alinia la nivelul ambițiilor sale. Uniunea a acționat, adeseori, ca lider mondial în acțiunea , generală împotriva încălzirii globale, cedând acest rol doar temporar în fața S.U.A. și multilateralismului Președintelui Obama (2009–2015), evident în favoarea interesului ecoclimatic global, și revenind în prim-plan după 2017 (în condițiile regresului american aferent administrației D. Trump) și iarăși în concurență cu S.U.A., după instaurarea lui J. Biden (2021).

Primul ansamblu de măsuri unional-europene în materie de climă și energie a fost adoptat în 2008 și și-a fixat ca obiective pentru 2020: reducerea emisiilor de gaz cu efect de seră cu 20% în raport cu nivelurile din 1990, trecerea la o pondere de 20% a energiilor regenerabile în mixul energetic și ameliorarea eficacității energetice cu 20% (3x20). Pentru atingerea lor UE a adoptat, și ulterior reformat, sistemul de schimb de cote de emisie proprii (SEQE-UE), care vizează reducerea emisiilor de GES, în special a celor imputabile industriilor mari consumatoare de energie și centralelor electrice. În sectoarele clădirilor, transporturilor și agriculturii obiectivele naționale în materie de atenuare (emisii) au fost fixate de regulamentul privind repartiția eforturilor. Aplicarea pachetului energie-climă (2009) a permis atingerea acestor obiective pe termen mediu și posibilități de ținte mai ambițioase pentru viitor. În 2014 a fost adoptat cadrul de acțiune în materie de climă și energie pentru orizontul 2030 și, odată cu acesta, un ansamblu mai ambițios de obiective pentru perioada 2021–2030, în frunte cu cel de reducere a emisiilor cu cel puțin 40% până în 2030 în raport cu nivelurile din 1990. Respectivul cadru prevedea politici și obiective vizând a face economia și sistemul energetic al UE mai

[6] *Communication concernant les politiques et mesures proposées par l'UE pour réduire les émissions de gaz à effet de serre: vers un programme européen sur le changement climatique* (PECC), COM (2000) 88 final.

[7] Chiar dacă implicațiile acestui obiectiv la momentul respectiv erau mai puține decât astăzi, valorile de referință fiind diferite.

competitive, mai sigure și mai durabile. El a permis și a întreprins o reformă a SEQE-UE, introducerea de reguli în materie de supraveghere și stabilirea de rapoarte, precum și de a afirma necesitatea de a dispune, la nivel național, de planuri și strategii pe termen lung în materie de climă și energie. În fine, în contextul evoluțiilor ecoclimatice planetare al punerii în aplicare a Acordului de la Paris (2015), a noii conjuncturi internaționale și reevaluării orizonturilor proprii de dezvoltare s-a impus obiectivul de neutralitate climatică pentru anul 2050, cu cel de etapă 2030 de reducere cu cel puțin 55% a emisiilor în raport cu nivelurile din 1990 (2020–2021).

Printre actele legislative de punere în aplicare a obiectivului respectiv se numără Directiva 2003/87/CE a Parlamentului European și a Consiliului[8], care instituie EU ETS, Regulamentul (UE) 2018/842 al Parlamentului European și al Consiliului[9], care a introdus obiective naționale de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră până în 2030, și Regulamentul (UE) 2018/841 al Parlamentului European și al Consiliului[10], care prevede obligația statelor membre de a echilibra emisiile de gaze cu efect de seră și absorbțiile rezultate din exploatarea terenurilor, schimbarea destinației terenurilor și silvicultură.

Sistemul de comercializare a cotelor de emisie de gaze cu efect de seră (EU ETS) reprezintă un element fundamental al politicii Uniunii în domeniul climei și instrumentul său esențial pentru reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră într-o manieră eficientă din punctul de vedere al costurilor.

În comunicarea sa din 28 noiembrie 2018, intitulată „O planetă curată pentru toți – O viziune europeană strategică pe termen lung pentru o economie prosperă, modernă, competitivă și neutră din punctul de vedere al impactului asupra climei”, Comisia a prezentat o viziune pentru atingerea până în 2050, în Uniune, a unui nivel al emisiilor nete de gaze cu efect de seră egal cu zero, printr-o tranziție echitabilă din punct de vedere social și eficientă din punctul de vedre al costurilor.

Prin pachetul „Energie curată pentru toți europenii” din 30 noiembrie 2016, Uniunea a urmărit o ambițioasă agendă de decarbonizare, în special prin „construirea unei uniuni energetice solide, care include obiectivele pentru 2030 privind eficiența energetică și utilizarea energiei din surse regenerabile prevăzute în

[8] Directiva 2003/87/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 13 octombrie 2003 de stabilire a unui sistem de comercializare a cotelor de emisie de gaze cu efect de seră în cadrul Uniunii și de modificare a Directivei 96/61/CE a Consiliului (JO L 275, 25.10.2003, p. 32-46).

[9] Regulamentul (UE) 2018/842 al Parlamentului European și al Consiliului din 30 mai 2018 privind reducerea anuală obligatorie a emisiilor de gaze cu efect de seră de către statele membre în perioada 2021–2030 în vederea unei contribuții la acțiunile climatice de respectare a angajamentelor asumate în temeiul Acordului de la Paris și de modificare a Regulamentului (UE) nr. 525/2013 (JO L 156, 19.6.2018, p. 26).

[10] Regulamentul (UE) 2018/841 al Parlamentului European și al Consiliului din 30 mai 2018 cu privire la includerea emisiilor de gaze cu efect de seră și a absorbțiilor rezultate din exploatarea terenurilor, schimbarea destinației terenurilor și silvicultură în cadrul de politici privind clima și energia pentru 2030 și de modificare a Regulamentului (UE) nr. 525/2013 (JO L 156, 19.6.2018, p. 1).

Directivele 2012/27/UE[11] și (UE) 2018/2001[12] ale Parlamentului European și ale Consiliului, precum și prin consolidarea legislației relevante, inclusiv a Directivei 2010/31/UE a Parlamentului European și a Consiliului[13].

3. Legea europeană pentru climă – cadrul juridic general al acțiunii UE de punere în aplicare a Acordului de la Paris, bază a dezvoltării noului drept UE al climei. Ca expresie și în îndeplinirea angajamentului general de a-și intensifica eforturile de combatere a schimbărilor climatice Uniunea Europeană pune în aplicare Acordul de la Paris „ghidându-se după principiile sale și bazându-se pe cele mai bune cunoștințe științifice disponibile, în contextul obiectivului pe termen lung privind temperatura stabilit…" (Preambul, pct. 1), și adoptă reglementările proprii cuvenite.

(Auto) caracterizat în acest sens a constitui „cadrul general pentru contribuția Uniunii la Acordul de la Paris", Regulamentul (UE) 2021/1119 („Legea europeană a climei") reprezintă actul legislativ de bază în materie și își propune ca, prin reglementările și măsurile pe care le prevede, să garanteze că atât Uniunea, cât și statele membre participă la răspunsul mondial la schimbările climatice, conform noului cadru mondial de acțiune convenit în 2015 (Preambul, pct. 8). Noul act legislativ a fost adoptat în condițiile art. 192 alineatul (1) din Tratatul privind funcționarea UE (TFUE) și circumscris acțiunilor întreprinse de Uniune în vederea atingerii obiectivelor sale privind mediul, confirmând astfel abordarea consecventă de până acum a instituțiilor unional-europene de a îngloba și integra preocupările politico-juridice privind clima în demersul mai larg vizând mediul. În aceeași perspectivă, și în cele două decizii ale Consiliului pertinente asumării de către Uniune a Acordului de la Paris, adoptat în temeiul Convenției-cadru a Organizației Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice – decizia (UE) 2016/590 din 11 aprilie 2016 privind semnarea, și decizia (UE) 2016/1841 din 5 octombrie 2016 privind încheierea sa, în numele Uniunii Europene –, se apreciază că respectivul tratat „este conform cu obiectivele de mediu ale Uniunii, astfel cum sunt prevăzute la articolul 191 din tratat" (și anume, conservarea, protecția și ameliorarea calității mediului; protecția sănătății umane, precum și promovarea pe plan internațional a unor măsuri ce vizează identificarea de soluții la problemele de mediu existente la scară regională sau mondială „și, în special, combaterea schimbărilor climatice"). În plus, în prima dintre ele se precizează că legislația unional-europeană existentă

[11] Directiva 2012/27/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 25 octombrie 2012 privind eficiența energetică, de modificare a Directivelor 2009/125/CE și 2010/30/UE și de abrogare a Directivelor 2004/8/CE și 2006/32/CE (JO L 315, 14.11.2012, p. 1).

[12] Directiva 2018/2001 a Parlamentului European și a Consiliului din 11 decembrie 2018 privind promovarea utilizării energiei din surse regenerabile (JO L 328, 21.12.2018, p. 82).

[13] Directiva 2010/31/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 19 mai 2010 privind performanța energetică a clădirilor (JO L 152, 18.6.2010, p. 13).

în materie va „trebui revizuită în vederea punerii în aplicare a anumitor dispoziții ale acordului” (pct. 6).

Recurgerea la reglementarea unional-europeană, inclusiv în perspectiva raportului cu Acordul de la Paris, este justificată, mai întâi, prin aceea că schimbările climatice sunt, prin definiție, o provocare transfrontalieră și, în consecință, este necesară acțiunea coordonată la nivelul Uniunii pentru a completa și consolida în mod eficient politicile naționale pertinente ale statelor membre. Apoi, întrucât obiectivul asumat, respectiv realizarea neutralității climatice în Uniune până în 2050, nu poate fi îndeplinit în mod satisfăcător la nivelul statelor membre, și având în vedere efectele sale, acesta poate fi îndeplinit mai bine la nivelul Uniunii, care poate adopta măsuri în condițiile exigențelor principiului subsidiarității și ținând seamă de cel al proporționalității.

4. Obiect și obiective. În plan general, reglementarea-cadru a UE preia și particularizează viziunea acreditată la nivel internațional prin Acordul de la Paris potrivit căreia eforturile de atingere a obiectivelor să reprezinte o evoluție în timp, cu etape, urmărindu-se atingerea cât mai repede posibil a valorii maxime globale a emisiilor de GES, urmate apoi de măsuri de reducere rapidă a acesteia în conformitate cu cele mai bune și recente cunoștințe științifice disponibile pentru a obține un echilibru între emisiile antropice prin surse și absorbțiile prin absorbanți ale GES în a doua jumătate a acestui secol, pe baza echității și în contextul dezvoltării durabile și al preocupărilor de eradicare a sărăciei.

Așa cum rezultă din dispozițiile sale, obiectul Regulamentului (Legii) european privind clima îl constituie stabilirea cadrului juridico-instituțional unional-european de acțiune pentru obținerea neutralității climatice, respectiv prin „reducerea ireversibilă și progresivă a emisiilor antropice de gaze cu efect de seră de către surse și pentru sporirea absorbțiilor de către absorbanți reglementate în dreptul Uniunii” (art. 1-1), precum și pentru „realizarea de progrese în vederea îndeplinirii obiectivului global în materie de adaptare stabilit de articolul 7 din Acordul de la Paris (prin întărirea capacității de adaptare, consolidarea rezistenței și reducerea vulnerabilității la schimbările climatice). Este vorba, deci, de exprimarea abordării integrate, care presupune, pe de o parte, *atenuarea* prin reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră, cu corolarul său atingerea neutralității climatice, consacrată ca „ireversibilă și progresivă” și implică obligații de rezultat, iar, pe de alta, *adaptarea,* în privința căreia se reglementează cerința „realizării de progrese”, ceea ce sugerează mai degrabă o îndatorire de diligență (de mijloace).

Se prevăd și instituie, în acest sens, obiective climatice obligatorii la nivelul UE, se invocă cele pe termen lung și global, de conformare, preluate din Acordul de la Paris și se prefigurează un mecanism de corelare a semnificațiilor acestora pe conținut și în timp. Așadar, devine obligatoriu obiectivul general de realizare a neutralității climatice în Uniune până în 2050, conjugat cu cel cu același caracter, însă pentru 2030, privind reducerea internă netă a emisiilor de gaze cu efect de seră, amândouă în vederea îndeplinirii obiectivului pe termen lung privind

temperatura prevăzut la articolul 2 alineatul (1) litera a) din Acordul de la Paris (respectiv, menținerea temperaturii medii globale cu mult sub 2^0C peste nivelurile preindustriale și continuarea eforturilor de limitare a creșterii temperaturii la $1,5^0$C peste nivelurile preindustriale, numai astfel reducându-se în mod semnificativ riscurile și efectele schimbărilor climatice).

Particularizarea și concretizarea strategiei internaționale general acceptate în materie sunt evidente și constau, deopotrivă, în accelerarea atingerii anumitor obiective, reevaluarea în sensul consolidării a altora și instituirea unui dispozitiv complex, în termeni fermi și, prin urmare, mai eficient de acțiune în acest sens, ceea ce face din UE liderul mondial incontestabil în domeniu. Mai întâi, dacă, potrivit prevederilor art. 4 (1) din Acordul de la Paris, obținerea echilibrului între emisii antropice și absorbții (suma netă a acestora, neutralitatea climatică) este prevăzută „în a doua jumătate a acestui secol", ea dobândește prin legea europeană un reper fix, respectiv 2050, care a determinat, prin efectul de exemplu, cvasi-generalizarea la nivel internațional a unui atare obiectiv (cu excepția notabilă a Chinei și Federației Ruse și Arabiei Saudite, care au optat, din rațiuni proprii, pentru orizontul 2060). Această reevaluare a opțiunii a ținut seama de evaluarea științifică și s-a impus în interdependență cu o anumită revizuire „în jos" a obiectivului pe termen lung privind temperatura, respectiv a „pragului", menținerii creșterii temperaturii medii globale care, din „cu mult sub 2^0C peste nivelurile preindustriale…" treptat s-a precizat ferm la cel mult $1,5^0$C. În timp ce limitarea încălzirii la 2^0C apărea deja dificil de atins, opțiunea de amplificare a ambiției globale, fără revizuirea cuantumului angajamentelor apărea nerealistă, cu atât mai mult cu cât traiectoriile vizând ținta $1,5^0$C fuseseră puțin studiate în literatura științifică. Cerința fundamentării răspunsului global la amenințarea reprezentată de schimbările climatice „pe cele mai bune cunoștințe științifice disponibile" a impus solicitarea unui raport special din partea Grupului Interguvernamental pentru Evoluția Climei (IPCC) care prin *Încălzirea planetară la $1,5^0$C* (SRI.5), publicat în octombrie 2018, a afirmat noul obiectiv, consolidat prin noul raport general, al VI-lea al IPCC din 2021 și practic consacrat juridic prin noile reglementări unional-europene[14]. În același timp, aceste revizuiri intervenite la nivelul perspectivelor științifice s-au repercutat și în planul prefigurărilor strategice și au dobândit prin *Legea europeană pentru climă* prima consacrare juridică generală.

4.1. Obiectivul unional-european privind neutralitatea climatică a fost determinat într-o asemenea perspectivă în „termeni accelerați", dar imperativi, respectiv devenind acela ca „Cel târziu în 2050 se asigură un echilibru la nivelul Uniunii între emisiile și absorbțiile de gaze cu efect de seră", reglementate în dreptul UE astfel încât să se ajungă la zero emisii nete până la acea dată, iar Uniunea urmărește să obțină ulterior un bilanț negativ al emisiilor".

În privința mecanismului de acțiune, după modelul celui aplicat în materie de energie, instituțiile relevante ale Uniunii și statele membre adoptă măsurile

[14] Mircea M. Duțu-Buzura, *Spre un tratat privind neproliferarea combustibililor fosili. O nouă inițiativă științifică internațională,* în „Studii și Cercetări Juridice" nr. 3/2021, p. 381 și urm.

necesare la nivelul Uniunii și, respectiv, cel național pentru a permite îndeplinirea colectivă a obiectivului privind neutralitatea climatică ținând seama de importanța promovării atât a echității între statele membre, cât și a eficienței costurilor în îndeplinirea acestui obiectiv. Drept obiective climatice intermediare ale Uniunii este stabilit mai întâi cel obligatoriu de reducere internă, pentru 2030, a emisiilor de gaze cu efect de seră (emisiuni după deducerea absorbțiilor) cu cel puțin 55% comparativ cu nivelurile din 1990 [art. 4 (1)], în îndeplinirea căruia atât instituțiile relevante ale Uniunii, cât și statele membre acordă prioritate reducerii rapide și previzibile a emisiilor și, totodată, sporirii absorbțiilor de către absorbanții naturali. Cu titlu aproximativ și oarecum provizoriu, într-o abordare evolutivă se stabilește că, pentru a se asigura că se depun suficiente eforturi de reducere până în 2030, contribuția absorbțiilor nete la obiectivul climatic al UE se limitează la 225 de milioane de tone de CO_2 echivalent. În îndeplinirea acestui obiectiv instituțiile relevante ale Uniunii și statele membre acordă prioritate reducerii rapide și previzibile a emisiilor și, simultan, sporirii absorbțiilor de către absorbanții naturali. Un obiectiv de revizuire periodică a legislației unional-europene relevante, mai întâi până la 30 iunie 2021 pentru a permite îndeplinirea obiectivelor intermediare (realizat prin adoptarea regulamentului-lege), este prevăzut în art. 4 (2) generându-se astfel o procedură de adaptare continuă a dispozitivului reglementar aferent. Potrivit acestuia, în cadrul revizuirilor Comisia evaluează în special disponibilitatea în dreptul Uniunii a instrumentelor și stimulentelor adecvate pentru mobilizarea investițiilor de care este nevoie și propune măsuri dacă este necesar. De asemenea, el presupune monitorizarea procedurilor legislative pentru diferitele propuneri, iar în caz de contestare a unor neconformități cu obiectivul reducerii cu 55% a emisiilor se adoptă măsuri suplimentare, inclusiv legislative[15]. Într-o altă perspectivă, în vederea îndeplinirii obiectivului privind neutralitatea climatică la 2050, la nivelul Uniunii se stabilește un obiectiv climatic pentru 2040 ce va ține cont de rezultatele evaluărilor periodice unional-europene și globală, care presupune o revizuire legislativă importantă prin modificarea Regulamentului 2021/1119. Respectiva propunere legislativă, prezentată în cel mult șase luni de la prima evaluare la nivel global prevăzută de articolul 14 din Acordul de la Paris, de modificare a Legii pentru climă pentru a include obiectul pentru 2040 va fi însoțită de publicarea, într-un raport separat, a bugetului orientativ estimat al Uniunii privind GES pentru perioada 2030–2050, definit ca volumul total orientativ al emisiilor (exprimat în CO_2 echivalent). Configurarea obiectivului climatic pentru 2040 are loc prin luarea în considerare a mai multor aspecte, precum: cele mai bune și mai recente dovezi științifice disponibile (inclusiv cele mai recente rapoarte ale IPCC și ale Comitetului consultativ), impactul social, economic și de mediu (inclusiv costurile lipsei de acțiune), necesitatea de a asigura o tranziție justă și echitabilă, eficiența costurilor și eficiența economică, competitivitatea economică a

[15] În cadrul COP-26 (Glasgow, noiembrie 2021), UE și-a manifestat preferința pentru un calendar comun pe 5 ani pentru CDN al tuturor părților care să fie aplicat de Uniune începând din 2031, dar numai în cazul în care toate părțile la Acord ar fi ținute să o facă într-un mod compatibil cu legea europeană privind clima.

Uniunii, cele mai bune tehnologii disponibile, eficiența energetică și principiul „eficiența energetică pe primul loc”, echitatea și solidaritatea între statele membre și în interiorul acestora, necesitatea asigurării eficienței de mediu și o evoluție graduală în timp, evoluțiile internaționale și eforturile întreprinse pentru îndeplinirea obiectivelor pe termen lung ale Acordului de la Paris și a obiectivului final al Convenției-cadru privind schimbările climatice ș.a. [art. 4 (5)]. La rândul lor, și prevederile privind revizuirea se revizuiesc „în lumina evoluțiilor internaționale și a eforturilor întreprinse pentru îndeplinirea obiectivelor pe termen lung ale Acordului de la Paris, inclusiv în ceea ce privește rezultatele discuțiilor internaționale referitor la calendarul comun pentru contribuțiile stabilite la nivel național” [art. 4 (7)].

Comisia ar trebui să asigure o evaluare solidă și obiectivă, bazată pe cele mai recente descoperiri științifice, tehnice și socioeconomice, susținute de o masă reprezentativă de experți independenți, și să își bazeze evaluarea pe informații relevante, inclusiv pe informațiile transmise și raportate de statele membre, pe rapoartele Agenția Europeană pentru Mediu (AEM), ale Consiliului consultativ și ale Centrului Comun de Cercetare al Comisiei, pe cele mai bune și mai recente dovezi științifice disponibile, inclusiv pe cele mai recente rapoarte IPCC, ale Platformei interguvernamentale științifice-politice pentru biodiversitate și servicii ecosistemice (IPBES) și ale altor organisme internaționale, precum și pe datele de observare a Pământului furnizate de Programul european de observare a Pământului „Copernicus”. În plus, Comisia ar trebui să își bazeze evaluările pe o traiectorie orientativă, liniară, care, atunci când este adoptată, leagă obiectivele climatice ale Uniunii pentru 2030 și 2040 de obiectivul Uniunii privind neutralitatea climatică și care servește drept instrument orientativ pentru estimarea și evaluarea progreselor colective în direcția îndeplinirii obiectivului Uniunii privind neutralitatea climatică. Traiectoria orientativă, liniară, nu aduce atingere niciunei decizii de stabilire a unui obiectiv climatic al Uniunii pentru 2040. Întrucât Comisia s-a angajat să analizeze modul în care sectorul public poate utiliza taxonomia UE în contextul Pactului Verde european, aceasta ar trebui să includă informații cu privire la investițiile durabile din punctul de vedere al mediului, atât cele ale Uniunii, cât și cele ale statelor membre, care respectă Regulamentul (UE) 2020/852 al Parlamentului European și al Consiliului(14), atunci când astfel de informații sunt disponibile. Comisia ar trebui să utilizeze statisticile și datele europene și mondiale, atunci când acestea sunt disponibile, și să solicite o analiză de specialitate. Agenția Europeană pentru Mediu ar trebui să ofere asistență Comisiei, după caz, în conformitate cu programul său anual de lucru.

4.2. Adaptarea la schimbările climatice. Referitor la obiectivul global în materie de adaptare, prin întărirea capacității de adaptare, consolidarea rezistenței și reducerea vulnerabilității la schimbările climatice, în vederea contribuirii la asigurarea unui răspuns corespunzător în materie, în contextul obiectivului legat de temperatură prevăzut și reglementat în art. 7 din Acordul de la Paris, printr-o dispoziție de principiu art. 5 (1) stabilește că „Instituțiile relevante ale Uniunii și

statele membre asigură progrese continue în ceea ce privește sporirea capacității de adaptare, consolidarea rezilienței și reducerea vulnerabilității la schimbările climatice". Astfel, se integrează în dreptul UE obiectivul mondial în materie de adaptare. În acest sens, Comisia adoptă o strategie a Uniunii privind „adaptarea la schimbările climatice" și o „revizuiește periodic în contextul revizuirii (până la 30 septembrie 2023 și, ulterior, o dată la cinci ani) coerenței măsurilor cu asigurarea progreselor în materie" [art. 5 (2)][16]. Totodată, în același scop, instituțiile unional-europene relevante și statele membre trebuie să se asigure că politicile de adaptare din Uniune și cele naționale sunt coerente, se susțin reciproc, asigură beneficii conexe pentru politicile sectoriale și acționează în direcția unei integrări mai bune și consecvente a adaptării la schimbările climatice în toate domeniile de politică, inclusiv politicile și acțiunile socio-economice și de mediu relevante, după caz, precum și în gestiunea externă a Uniunii, concentrându-se în special asupra populațiilor și sectoarelor cele mai vulnerabile și mai afectate și identifică deficiențele în acest sens, în consultarea cu societatea civilă. În aplicarea răspunsului unional-european și în exprimarea particularităților interne, statele membre adoptă și pun în aplicare strategii și planuri naționale de adaptare „pe baza unor analize solide, evaluări ale progreselor înregistrate și indicatori în materia schimbării climatice și vulnerabilitate, în conformitate cu cele mai bune și mai recente dovezi științifice disponibile". În elaborarea respectivelor strategii statele membre țin seama de vulnerabilitatea deosebită a sectoarelor relevante, între care sectorul agricol, sistemele de apă și alimentare, precum și de securitate alimentară și promovează soluțiile bazate pe natură și adaptare bazată pe ecosisteme. Ele vor fi actualizate periodic și includ informațiile la ordinea zilei conexe în raportul care trebuie prezentat în temeiul art. 19 alin. (1) din Regulamentul (UE) 2018/1999. Pentru a oferi un instrument util și de uniformizare a abordării până la 30 iulie 2022 Comisia adoptă orientări care stabilesc principii și practici comune pentru identificarea, clasificarea și gestionarea prudențială a riscurilor fizice semnificative legate de climă atunci când planifică, elaborează, execută și monitorizează proiecte și programe pentru proiecte.

4.3. Consolidarea importanței rolului Consiliului științific consultativ european privind schimbarea climatică (CSCESC). După modelul internațional onusian al IPCC și în sublinierea rolului expertizei științifice ca bază a acțiunii climatice, un asemenea organism, instituit prin prevederile art. 10 bis al Regulamentului (CE) nr. 401/2009 și menit să servească, „din faptul independenței și expertizei sale științifice și tehnice", drept „punct de referință al Uniunii pentru cunoștințele științifice relative la schimbarea climatică" [art. 3 (1) din Regulament],

[16] La 24 februarie 2021 Comisia Europeană a adoptat, ca una dintre cele peste 50 de acțiuni-cheie de aplicare a *Pactului Verde*, noua Strategie UE privind adaptarea la schimbările climatice – *Construirea unui viitor rezilient față de schimbarea climatică,* pentru orizontul 2050. Ea a fost elaborată în urma evaluării strategiei din 2013 în domeniu, realizată în 2018 și a unei consultații publice deschise, efectuată între mai și august 2020.

dobândește un rol proeminent și o reglementare mai detaliată și particularizată. Se remarcă, mai întâi, baza științifică largă a activității sale, în sensul că acesta își va întemeia activitățile „pe cele mai bune și mai recente dovezi științifice disponibile, inclusiv pe cele mai recente rapoarte ale IPCC, IPBES și ale altor organisme internaționale", putând lua în considerare „dacă sunt disponibile, lucrările organismelor naționale disponibile în domeniul climei" și, în mod concomitent, asumare principială de a acționa în deplină transparență și publica rapoartele [art. 3 (3)]. Ca responsabilități, sunt prevăzute: a) examinarea celor mai recente concluzii științifice ale rapoartelor IPCC și a datelor științifice privind clima, în special în legătură cu informațiile relevante pentru Uniune; b) furnizarea de consultanță științifică și emiterea de rapoarte privind măsurile existente și propuse ale Uniunii, obiectivele climatice și bugetele orientative pentru gazele cu efect de seră, precum și coerența acestora cu obiectivele regulamentului și cu angajamentele internaționale ale Uniunii în temeiul Acordului de la Paris; c) realizarea de contribuții la schimbul de cunoștințe științifice independente în domeniul modelării, monitorizării, cercetării și inovării promițătoare care contribuie la reducerea emisiilor sau la creșterea absorbțiilor; d) identificarea acțiunilor și oportunităților necesare pentru îndeplinirea cu succes a obiectivelor climatice ale Uniunii; e) informarea cu privire la schimbările climatice și la impactul acestora, precum și stimularea dialogului și a cooperării între organismele științifice din cadrul Uniunii, completând activitatea și eforturile existente [art. 3 (2)].

În fine, în aceeași perspectivă a consolidării rolului fundamentării științifice complexe a acțiunii climatice „fiecare stat membru e invitat să instituie un organism național consultativ în domeniul climei, responsabil cu furnizarea autorităților naționale relevante de consultanță științifică de specialitate privind politica în domeniul climei, în conformitate cu prevederile statului membru în cauză". Este o măsură lăsată, totuși, la latitudinea statului membru care, „dacă decide să instituie un astfel de organism consultativ", este ținut să informeze AEM cu privire la aceasta.

Elaborarea, negocierea și adoptarea documentelor politico-juridice internaționale onusiene – care reprezintă osatura întregului drept interstatal al climei, ce se ramifică major în plan regional și național – se realizează în cadrul unei ecuații inedite, care leagă expertiza științifică de negocierea diplomatică și decizia politică, ca „motor" al întregului proces normativ. Motivul înființării și statutul juridic conferit IPCC, structura și componența sa reunind, deopotrivă, specialiști în probleme ecoclimatice și reprezentanți ai structurilor guvernamentale de specialitate –, procedura și practicile de elaborare și adoptare a rapoartelor și rezumatelor, precum și rolul general de „diagnostic" conferit acestora în contextul procesului de negociere a elaborării și adoptării cadrului juridic aferent ne configurează un mecanism specific, reclamat de particularitățile domeniului supus reglementării și asumat ca atare în guvernanța climatică. Plasat sub autoritatea a două entități specializate de cooperare științifico-interguvernamentală – Programul Națiunilor Unite privind Mediul (UNEP) și Organizația Meteorologică Mondială

(OMM) – crearea în sine a IPCC a reprezentat o „mare inovație” prin aceea că, având o compoziție hibridă, permite, pentru prima dată la acest nivel, specialiștilor și reprezentanților politici ai țărilor din întreaga lume de a lucra împreună: primii produc un diagnostic clar și riguros al stării planetei în fața schimbărilor climatice, este dezbătut și împreună cu secunzii se formulează recomandări pentru decidenți. Simpla evocare istorică a evoluției activității IPCC și raportarea rezultatelor sale la textele internaționale pertinente este revelatoare. Primul raport, publicat în 1990, realiza un prim bilanț al cunoștințelor științifice în materie și s-a avansat teza existenței încălzirii globale; cu un asemenea sprijin științific și în contextul avântului cooperării internaționale privind mediul, în 1992 se va adopta Convenția-cadru privind schimbările climatice care se limita la a stipula un „obiectiv ultim” – stabilizarea concentrațiilor de CO_2.

Concluzia celui de al II-lea raport al IPCC din 1995, formulată pentru prima dată cum că „un ansamblu de elemente sugerează o influență perceptibilă a omului asupra climei”, a favorizat major declanșarea unui proces de negocieri vizând punerea în operă a Convenției-cadru prin elaborarea și adoptarea Protocolului de la Kyoto (1998, 2005). La rândul său, COP-21 de la Paris care a adoptat Acordul privind clima (2015) s-a bazat decisiv pe concluziile celui de al V-lea raport al IPCC. Legătura dintre „diagnosticul” structurii de expertiză științifică și procesul normativ internațional a continuat și prin Raportul special din 2018 realizat la cererea statelor semnatare ale Acordului din 2015 și referitor la consecințele unei încălziri planetare cu $1,5^0$C, precum și la măsurile ce ar trebui să fie luate ca răspuns la amenințarea pe care încălzirea o implică pentru dezvoltarea durabilă și eradicarea sărăciei. În mod relevant, autorii documentului au insistat asupra dublei naturi a acestuia: științifică, dar și social-economică, întrucât traiectoriile care ar trebui urmate pentru a rămâne la $1,5^0$C pun integral în discuție sistemele de viață și de dezvoltare.

În fine, cel de-al VI-lea Raport (august 2021) constată fără echivoc originea antropică a supraîncălzirii globale, consolidează pragul de $1,5^0$C ca obiectiv climatic general și argumentează urgența climatică și devansarea termenelor-obiective definitorii în materie.

Principala problemă a stabilirii științifice a raportului de cauzalitate dintre activitatea umană și încălzirea globală generatoare a schimbărilor climatice a fost rezolvată treptat, în acelaşi context. Dacă în raportul din 2001 responsabilitatea omului era probabilă (probabilitate superioară a 66%), în 2007 devenea apreciată ca foarte probabilă (peste 90%), iar în cele din 2013–2014 probabilitatea depășea 95%, ajungând la certitudinea deplină în cel din 2021.

Sporirea rolului mecanismului în procesul normativ internațional climatic s-a exprimat, de asemenea, prin creșterea numărului specialiștilor implicați în realizarea rapoartelor (de la 273 în 1990 la 833 în 2013 și la peste 1200 în 2018), a volumului de informație științifică consultată și valorificată în peste 14.000 de studii în 2021 și diversificarea aspectelor abordate și diagnosticelor oferite asupra ritmului ridicării temperaturilor medii globale, al nivelului mărilor și oceanelor, evoluției frecvenței și intensității fenomenelor meteorologice extreme, impactului

dereglării sistemului climatic, vulnerabilitățile și posibilitățile de adaptare, altfel spus consecințele prezente, riscurile viitoare și capacitățile de intervenție pentru prevenirea acestora. Tot mai consistente au devenit evaluările privind raportul cost/beneficii în domeniu sau scenariile de decarbonizare a economiei mondiale și de tranziție energetică[17].

Prin misiunea și atribuțiile sale IPCC este chemat, totodată, să asigure majoritatea de opinii ori consensul științific asupra datelor fundamentale ale problemei; el nu produce informații și constatări proprii, mandatul conferit fiind acela de a aduna, evalua și sintetiza cunoștințele disponibile în literatura savantă privind schimbarea climatică, cauzele sale, consecințele și prioritățile de a o limita și a le prezenta decidenților într-un mod „pertinent pentru luarea deciziei", dar nu prescriptive. În ultima perioadă s-a remarcat pericolul ca evaluările și pozițiile Grupului să fie utilizate de politicieni ca un instrument de manevră dilatorie[18].

4.3.1. Experiențe naționale. Structurarea națională a sistemului consultativ-științific în domeniul climei cuprinde un nou element al „administrației consultative" care concură la luarea deciziei în materie, cu o funcție ce se exprimă în producerea de rapoarte și studii, precum și în formularea de avize ori de recomandări. Din această perspectivă, sistemul consultativ și de expertiză climatic, cuprinde la nivel mondial IPCC, în planul UE, CSCESC, iar în context național organisme instituite, de regulă, prin legile pentru climă, principala preocupare fiind aceea de a asigura membrilor săi înalte și specializate competențe profesionale și independență în acțiune. Așa de exemplu, Înaltul Consiliu pentru Climă (HCC) din Franța, creat prin legea din 8 noiembrie 2019, este plasat pe lângă primul-ministru (ținând seama de importanța recunoașterii problemei climatice), format din 12 experți în științele climei și reducerii emisiilor de GES și este caracterizat ca „organism independent", ai cărui membri „nu pot solicita și nici primi nicio instrucțiune din partea Guvernului ori de la orice altă persoană publică ori privată în exercitarea misiunii lor" și trebuie să publice o declarație de interese. În exercitarea atribuțiilor sale HCC, întocmește un raport anual privind aplicarea și eficacitatea politicilor și măsurilor decise de stat și colectivitățile teritoriale în domeniul vizat și impactul socio-economic și de mediu al acestor politici publice. Acest raport „pune în perspectivă angajamentele și acțiunile Franței în raport cu cele ale altor țări" și conține recomandări și propuneri pentru a ameliora acțiunea Franței. Legea impune guvernului de a-i răspunde într-un termen de 6 luni, prezentând Parlamentului măsurile deja aplicate și cele prevăzute, precum și explicații pentru fiecare din obiectivele neatinse. De asemenea, Înaltul Consiliu dă un aviz asupra strategiei naționale pentru emisii slabe de carbon și bugetele de carbon și poate fi sesizat de către autoritățile publice ori să se autosesizeze cu probleme ce țin de competența sa.

---

[17] Jean Jouzel, *Expertise scientifique et négociations internationale,* în : Marta Torre-Schaub (dir.), „Bilan et perspectives de l'Accord de Paris (COP-21. Regards croisés", IRJS Editions, Paris, 2017, p. 139-143.

[18] Stéphane Foucart, *À quoi sert encore le GIEC?,* „Le Monde", 4 septembrie 2021.

4.4. Alte probleme. Reclamată inițial ca o incertitudine (insuficiență) metodologică, măsura preconizată în propunerea de regulament-lege la articolul 3 în sensul ca obiectivele intermediare – esențiale pentru a asigura credibilitatea celorlalte obiective – să fie fixate pe calea unui act delegat a fost înlăturată, actualul articol 4 din Regulamentul (UE) 2021/1119 reglementând operațiunile aferente și conferind acest atribuit revizuirilor de legislație, conform procedurilor pertinente. Totuși, o atare perspectivă nu este cu totul exclusă, referitor la anumite aspecte, și pentru circumscrierea exactă a subiectului se impune amintit faptul că articolul 290 al TFUE permite legislatorului Uniunii să delege Comisiei competența de a adopta acte nelegislative de aplicare generală ce completează ori modifică unele elemente neesențiale ale unui act legislativ, prin acte zise delegate. Desigur, un atare principiu înlătură în mod automat Parlamentul și Consiliul din procesul decizional, rolul lor limitându-se la aprobarea sau respingerea în bloc a textului. Renunțarea la o atare perspectivă a fost impusă de importanța problematicii, nevoia asigurării cât mai depline a „pactului ecologic" și dorința înlăturării oricăror suspiciuni de deficit democratic. Nu în ultimul rând, se cuvine remarcat și faptul că obiectivele evocate pentru 2030, 2040 și 2050 sunt fixate și vor fi determinate pentru Uniune în ansamblul său. Neutralitatea climatică a UE nu înseamnă, deci, din perspectiva acțiunii juridico-instrumentale cea a fiecăruia dintre statele membre. Nu sunt prevăzute obiective cifrate pe țări, se mizează pe solidaritatea între state. Este prevăzut, totuși, un mecanism de control a acțiunii fiecărui stat pentru a contribui la obiectivul comun, pe baza informațiilor comunicate în cadrul planurilor naționale în materie de energie și climă, a strategiilor naționale pe termen lung și a rapoartelor intermediare bienale. În cazul în care Comisia constată, ținând seama în mod corespunzător de progresele colective evaluate, că măsurile luate de un stat membru nu sunt coerente cu obiectul de neutralitate și adaptare, poate adresa recomandări statului membru respectiv (art. 7).

5. Legea europeană pentru climă și drepturile omului. Drepturile omului, prin recunoașterea, consacrarea și garantarea exercitării lor, reprezintă din ce în ce mai mult un levier esențial pentru a determina statele, mai ales pe calea contenciosului, de a acționa și a-și respecta angajamentele internaționale în materie ecoclimatică. În tot mai multe țări, dar și în plan regional și internațional, invocarea drepturilor la mediu, inclusiv în dimensiunea lor privind îndrituirea la o climă stabilă și durabilă în cadrul unui contencios climatic tot mai consistent și răspândit, au generat o jurisprudență semnificativă, pe de o parte, hotărârile judiciare impulsionând statele să acționeze, să-și respecte responsabilitățile asumate, iar, pe de alta, prin concluziile aferente contribuind la dezvoltarea doctrinei. Considerentele și prevederile Regulamentului (UE) 2021/1119 circumscriu noul cadru de acțiune climatică, având în centrul său „reducerea ireversibilă și progresivă a emisiilor antropice de gaze cu efect de seră" și adaptarea continuă a problematicii generale a drepturilor omului, subliniind interacțiunile schimbării climatice cu starea acestora, semnificațiile produse în privința conținutului și influența asupra exercițiului lor și sugerând, implicit sau explicit, dezvoltări

necesare[19]. Invocând „amenințarea existențială pe care o prezintă schimbările climatice" ca motiv esențial, imperativ pentru „un nivel de ambiție mai mare și o intensificare a acțiunilor climatice a Uniunii" asumate reglementar [Preambul pct. (1)], *Legea europeană a climei* se erijează și într-un instrument juridic de promovare a exigențelor prezervării sistemului climatic ca o premisă a existenței și exercițiului deplin și efectiv al drepturilor și libertăților umane fundamentale și o contribuție la îmbogățirea semnificațiilor lor. În același sens se precizează rezonanțele și prin plasarea adoptării noului act normativ în continuarea și precizarea preocupărilor unional-europene în materie ecoclimatică, în frunte cu declararea *urgenței climatice și de mediu* de Parlamentul European, adoptarea *Pactului Verde* ca nouă strategie de creștere consolidată (2019) și instituirea *Pactului pentru climă* (2021) ca mecanism de informare, consultare și participare a publicului la stabilirea dispozitivului reglementar-instituțional de promovare a neutralității climatice și noului tip de dezvoltare energetică și economico-socială. Evocarea vocației documentelor adoptate în acest context, de „a proteja sănătatea și bunăstarea cetățenilor împotriva riscurilor legate de mediu și a impacturilor aferente" [Preambul, pct.(2)], a reduce „probabilitatea unor fenomene meteorologice extreme și de a atinge puncte de basculare" [Preambul, pct. (3)], prevenirea și gestionarea „riscurilor tot mai mari pentru sănătate, legate de climă, inclusiv valurile de căldură, incendiile forestiere și inundațiile mai frecvente și mai intense, amenințările la adresa siguranței și a securității alimentare și a apei și apariția și răspândirea bolilor infecțioase" [Preambul, pct. (5)], precum și relevarea interdependenței cu criza aferentă declinului biodiversității (schimbările climatice constituind a treia cauză ca importanță a acestuia) converg spre același scop al sublinierii strânselor legături reciproce între situația drepturilor omului și starea generală a echilibrelor ecoclimatice, tot mai amenințate de acțiunea antropică, inclusiv prin emisiile de GES și încălzirea astfel a climei. Nu în ultimul rând, prevederile punctului 6 din *Preambul,* unul dintre puținele texte exprese și integrale ale dreptului UE consacrate climei, prevede că *„Prezentul regulament respectă drepturile fundamentale și principiile recunoscute de Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, în special articolul 37, care urmărește promovarea integrării în politicile Uniunii a unui nivel ridicat de protecție a mediului și îmbunătățire a calității sale în conformitate cu principiul dezvoltării durabile".* O asemenea raportare a *Legii europene pentru climă,* fie și în termenii

[19] Procesul de „climatizare" a drepturilor omului, în general și a dreptului la mediu, în special, devenit „la un mediu sigur, curat, sănătos și durabil" se reflectă și în contextul lucrărilor Consiliului Drepturilor Omului al ONU de elaborare a unui document privind un asemenea drept. Conseil des droits de l'homme, Quarante-huitième session, pct. 48. *Droit à un environnement sûr, propre, sain et durable,* A/HRC/48/L.23/Rev.1, 5 octombrie 2021. Mai mult decât atât, cu aceeași ocazie și printr-o rezoluție de la aceeași dată, s-a instituit un raportor special menit să studieze și să determine „cum efectele nefaste ale schimbărilor climatice, inclusiv catastrofele bruște și cele cu evoluție lentă influențează exercițiul deplin și efectiv al drepturilor omului" și să facă recomandări pe această temă. Va trebui să recenzeze problemele actuale, inclusiv cele financiare cu care se confruntă statele preocupate de combaterea dereglării climei și să sensibilizeze opinia publică și pe toți factorii implicați cu problematica drepturilor omului în acest context.

unor considerente, dar cu o trimitere directă, expresă și într-o redactare cu accente ferme și precise denotă un pas important în „climatizarea" domeniului. Potrivit unei jurisprudențe constante și relevante a Curții de Justiție a Uniunii Europene (CJUE) dacă „preambulul unui act al Uniunii nu are o valoare juridică obligatorie și nu ar putea să fie invocat nici pentru a deroga de la dispozițiile înseși din actul vizat și nici pentru a interpreta aceste dispoziții într-un sens manifest contrar redactării sale" el este, totuși, „susceptibil de a preciza conținutul acestui act"[20]. În plus, așa cum s-a remarcat în doctrină, „Redactarea unui preambul este o problemă serioasă și redactorii săi îi acordă atenția necesară. Se cuvine deci ca CJUE și jurisdicțiile statelor membre să aibă în vedere litera și spiritul său în exercitarea rolului lor"[21].

După cum e cunoscut, de la 1 decembrie 2009, odată cu intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona, Carta drepturilor fundamentale a UE (Carta) a dobândit, pe această cale, o valoare juridică obligatorie și echivalentă cu cea a tratatelor constitutive[22]. Dimensiunea sa codificatoare, în sensul receptării și exprimării prin reafirmare a „drepturilor care rezultă în special din tradițiile constituționale și obligațiile internaționale comune statelor membre, Convenției Europene a Drepturilor Omului, Cartei sociale adoptate de Uniune și de Consiliul Europei, precum și din jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene și a Curții Europene a Drepturilor Omului" (Preambul) îi conferă, în același timp, un caracter deschis, de „intertext", legat de alte „texte" trecute, dar, de asemenea, și din viitor. În această ultimă privință fiind vizate, deopotrivă, interpretarea aferentă evoluțiilor care vor urma ale jurisprudenței (CEDO și CJUE) și progresele semnificațiilor reglementare pertinente. În același timp, acestea din urmă adaugă și consolidează rezonanțele climatologice ale prevederilor Cartei în drumul necesar consacrării depline a unui drept fundamental la un mediu sănătos, echilibrat ecologic și stabil climatic.

5.1. Valoarea juridică a prevederilor art. 37 din Carta drepturilor fundamentale a UE și semnificațiile lor în materie climatică. Așa cum s-a reținut în unele din lucrările ce i s-au dedicat, în pofida unei mișcări doctrinale coerente pledând în favoarea consacrării calității mediului ca drept individual, prevederile respectivului articol nu înscriu în mod explicit o atare îndrituire fundamentală, în ipostazele sale substanțiale ori procedurale, obiective ori subiective, ci se rezumă la a repeta o exigență de integrare deja prezentă în TFUE. Respectarea prevederilor art. 37 al Cartei condiționează validitatea dreptului derivat și astfel sunt

[20] CJUE, 28 iunie 2012, Carrona, aff. C-7/11, ECLI : EU-C2012-396, pct. 40 și referințele citate; Adde: TFPUE, 2 martie 2016, Freberger et Vallin c. Commission, aff. F-3/15, ECLI : EU : F2016, 26, pct. 60.

[21] Antoine Baillux, *Préambule,* în F. Picod, C. Rizcallah, S. Van Drooghenbroeck, *Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne. Commentaire article par article,* 2e édition, Editions Bruylant, Bruxelles, 2020, p. 39.

[22] Pentru o prezentare generală și pe articole, a se vedea: F. Picod, C. Rizcallah, S. Van Drooghenbroeck, *Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne. Commentaire article par article,* 2e édition, Editions Bruylant, Bruxelles, 2020; Pierre-Emmanuel Pignarre, *La Cour de justice de l'Union européenne, juridiction constitutionnelle,* Editions Bruylant, Bruxelles, 2021, p. 607 și urm.

susceptibile să fie supuse controlului judecătorului, care se exercită în condițiile și limitele dispuse de Tratate și în special cele ce decurg din art. 191 TFUE. Respectivul articol este considerat și un element de interpretare a dreptului derivat și influențează astfel politicile naționale în materie de mediu. Nu în ultimul rând, textul unional-european în cauză contribuie la alimentarea unei mișcări de fond privind sporirea importanței ce se cuvine acordată mediului ca interes protejat, care nu se impune ca în consacrarea și aplicarea sa să se încline în fața intereselor socio-economice. Printr-un text de trimitere dintr-un preambul al unui regulament, la un altul cu valoare de principiu din Cartă nu se poate schimba, desigur, natura juridică a prevederilor respective, dar se face o relaționare care induce ideea de conexiune și integrare în același ansamblu reglementar. Mai mult decât atât, fiind vorba de (prima) *Legea europeană pentru climă*, pe această cale se ajunge la „climatizarea" expresă a noțiunii de mediu în dreptul UE în domeniu. Într-adevăr, termenul în cauză nefiind definit, s-a acceptat și se promovează o interpretare suplă și inclusivă a acestuia a unuia dintre obiectivele urmărite prin politica de mediu, așa cum sunt ele precizate în art. 191 din TFUE. Faptul că frontierele acestei politici nu sunt trasate cu mai multă precizie permite legislatorului Uniunii să-și extindă intervenția într-o multitudine de materii, să asimileze ușor în sfera mediului problematica ecoclimatică în deplinătatea implicațiilor sale, precum și sănătatea, gestiunea resurselor naturale și energetice, ori amenajarea teritoriului. De asemenea, se pot îngloba și alte aspecte ca, de exemplu, noile riscuri și zonele de interferență, cu apartenență în curs de definire. Ca o concluzie, forța juridică a dispozițiilor art. 37 din Cartă se exprimă în și concretizează prin posibilitatea unui control de legalitate a dreptului derivat, în cazul de față un regulament, iar în raport cu legislația internă a statelor membre ca element de interpretare în cadrul aplicării dreptului Uniunii reprezentat de prevederile pertinente ale *Legii europene privind clima.*

6. Principiul neregresiunii și regula progresiei constante. Prin Legea europeană pentru climă s-au preluat ori dezvoltat, prin dispoziții specifice în dreptul UE din dreptul general al mediului și Acordul de la Paris, principiul neregresiunii și regula progresiei constante în materie de atenuare, stipulând „reducerea ireversibilă și progresivă a emisiilor antropice de GES de către surse și pentru sporirea absorbțiilor" (art. 1-1), precum și regula progresiei constante în domeniul atenuării, art. 5 (1) prevăzând obligația instituțiilor relevante ale Uniunii și statelor membre de a asigura „progrese continue în ceea ce privește sporirea capacității de adaptare, consolidarea rezilienței și reducerea vulnerabilității la schimbările climatice". Din păcate, prima revizuire a angajamentelor de reducere a emisiilor de GES la 5 ani de la intrarea în vigoarea a Acordului de la Paris și din perspectiva COP-26 (2-21) ne arată că principiul și regula nu sunt respectate de către toate statele[23].

[23] Potrivit bilanțului anual al acțiunii climatice numai 140 de țări (din cele 191 părți la Acordul de la Paris, respectiv 190 de state și UE) au comunicat către ONU noile contribuții determinate la

Un motor principal al procesului de dezvoltare a dreptului climei în general, reflectat și în această nouă reglementare, îl reprezintă principiul neregresiunii, înţeles în sensul că politicile ecoclimatice şi măsurile adoptate în favoarea aplicării lor au un caracter ireversibil. Imperativul natural şi voinţa de stabilizare a climei exprimă *a contrario* refuzul oricărui recul şi al oricărei reveniri asupra unei măsuri de protejare a sistemului planetar (spre exemplu, de reducere a emisiilor de GES). Este vorba despre ceea ce organismele ONU interpretează în documentele internaţionale în materie ca reprezentând exigenţa de „progres" ataşată drepturilor omului.

În domeniul de faţă principiul neregresiunii dreptului aferent dobândeşte o semnificaţie specială, având în vedere caracterul ireversibil al efectelor schimbărilor climatice şi chiar posibilitatea trecerii spre o nouă stare a sistemului climatic. Din această perspectivă, cerinţa neregresiunii este completată corelativ cu obligaţia progresului reglementar, printr-o revizuire continuă și periodică în materie spre a se atinge obiectivul evitării catastrofei ecologice. Aşadar, ireversibilitatea şi progresul devin un principiu dominant al dreptului schimbărilor climatice.

Într-adevăr, existenţa unui „punct de basculă" (stabilit la o creştere a temperaturii medii globale a atmosferei la peste 2^0C), dincolo de care adaptarea umană la noile condiţii ecoclimatice ar deveni imposibilă şi sistemul Terrei şi-ar schimba echilibrul, spre a se îndrepta, trecând printr-o catastrofă planetară echivalentă cu cea de-a 6-a extincție generală a vieții pe Terra, spre o nouă stare reprezintă reperele fundamentale ale acţiunii şi noii filosofii de concepere a rolului dreptului aferent. În condiţiile în care trecerea s-ar face spre o temperatură superioară cu 2^0C mediei, aceasta ar implica şi o nouă ecuaţie a vieţii pe Terra din care nu ştim dacă omenirea şi, în orice caz, în formula actuală, ar mai face parte. În orice caz, a trăi în antropocen înseamnă a locui într-o lume subsidiară şi puţin predictibilă în privinţa răspunsurilor sistemului planetar la perturbările produse de acţiunea speciei umane.

În acest context, asigurarea progresului recunoaşterii şi garantării unui drept uman la o climă propice perpetuării speciei umane şi dezvoltării civilizaţiei sale constituie un imperativ natural şi o obligaţie a întregii comunităţi umane, justificată prin statutul de unică alternativă a supraviețuirii sale.

„Izvorul" juridic de inspirație și întemeiere normativă îl reprezintă tot Acordul de la Paris, care a consacrat viziunea unei progresii continue (consolidare) a răspunsului global la amenințarea reprezentată de schimbările climatice, abordare căreia i se subsumează prevederile speciale, precum: menținerea creșterii

---

nivel național. Dintre acestea, numai jumătate sunt mai ambițioase decât cele anterioare. În cadrul membrilor G-20, care reprezintă 80% din emisiile mondiale de GES, numai 10 și-au sporit angajamentele de reducere a acestora, două au prezentat chiar un volum de reducere mai mic decât precedentele (Brazilia și Mexic), 2 nu prezintă niciun progres (Australia, Indonezia), iar restul nu au comunicat noi planuri. China a anunțat, la 28 octombrie 2021, în spiritul aceleiași politici a „pașilor mărunți", noile contribuții determinate la nivel național revizuite, reconfirmând obiectivele de a atinge vârful emisiilor înainte de 2030 și neutralitatea carbon înainte de 2060, fără a clarifica însă traiectoria generală a deceniului în materie de atenuare.

temperaturii medii globale cu mult sub 2^0C peste nivelurile preindustriale și *continuarea* eforturilor de limitare a creșterii temperaturii la $1,5^0$C [art. 1 (1) lit. a)]; cerința ca eforturile tuturor părților (la atingerea obiectivului climatic general de limitare a creșterii temperaturii globale) să reprezinte o evoluție în timp (art. 3); contribuția succesivă a fiecărei părți, stabilită la nivel național va reprezenta o evoluție față de contribuția curentă a părții și va ridica cel mai înalt nivel de ambiție posibilă al acesteia [art. 4 (3)]; o traiectorie generală a reducerii emisiilor de GES, marcată de responsabilitatea părților de a-și propune să atingă cât mai repede posibil valoarea maximă globală a emisiilor de GES, și să ia apoi măsuri de reducere a acesteia, pentru a ajunge la atingerea unui echilibru între emisiile antropice și absorbțiile acestora (neutralitatea climatică), emisii nete zero, urmată de perspectiva emisiilor negative [art. 4 (1)]; în fine, în materie de adaptare ideea de progresie constantă e, mai degrabă, indusă decât afirmată deschis, dar în interdependență cu reducerea progresivă a emisiilor, părțile recunoscând „faptul că nevoia curentă de adaptare este semnificativă, că prin niveluri mai ridicate ale reducerii emisiilor de gaze cu efect de seră se poate diminua nevoia de eforturi suplimentare de adaptare…” [art. 7 (4)].

7. Promovarea angajamentelor voluntare. În consens cu noua viziune de asumare de către state a responsabilităților climatice, consacrată de Acordul de la Paris (mai ales din dorința inițiatorilor lui de a-i imprima și asigura o deschidere universală), art. 3 al Regulamentului 2021/1119 prevede recurgerea la instrumentele de „soft law” pentru aplicarea sa. În consecință, art. 10, *Foia de parcurs sectorială,* dispune: „Comisia colaborează cu sectoarele economice din Uniune care aleg să pregătească în mod voluntar foi de parcurs orientative în vederea îndeplinirii obiectivului privind neutralitatea climatică… Comisia monitorizează elaborarea unor astfel de foi de parcurs. Colaborarea sa implică facilitatea dialogului la nivelul Uniunii și schimbul de bune practici între părțile interesate relevante”.

Formă inovativă a angajamentelor voluntare în materie de climă, *contribuțiile determinate la nivel național* (CDN) reprezintă o figură juridică în curs de cristalizare și afirmare practică, care va îmbogăți și accentua originalitatea regimului climei. Fruct al negocierilor internaționale care au permis adoptarea și intrarea în vigoare a Acordului de la Paris (2015), noul concept nu se bucură încă de un statut juridic explicit și precis, pe de o parte, calificarea sa ca atare lipsind din dreptul pozitiv al climei, iar pe de alta, analiza dreptului internațional general nu permite decât a-l defini prin ceea ce nu este. Din acest ultim punct de vedere, ele ne apar mai degrabă drept acte unilaterale statale condiționate pe fond și formă de norme convenționale, respectiv cele ale Acordului de la Paris. Natura lor juridică rămâne latentă și nu poate fi determinată decât prin indicatori succesivi, precizabili progresiv la fiecare 5 ani. Condiționarea convențională a acestor acte poate fi mai mult sau mai puțin strictă; în privința formei, este în general slabă, formalismul cerut în concret CDN dovedind-o; dimpotrivă, relativ la fond e mai strictă, și

aceasta pentru a garanta producerea efectelor tratatului. Totuși, dacă unii văd în CDN simple promisiuni lipsite de orice efect juridic se impune a se reține că acestea sunt promisiuni făcute în cadrul unui tratat internațional, obligatoriu cel puțin din punct de vedere moral și din cel al prestanței internaționale.

Așadar, regimul juridic aferent rămâne încă de completat și definit, iar în acest sens un impuls poate veni din partea contenciosului climatic, chemat potențial și interesat să precizeze efectele juridice ale noului concept. În orice caz, CDN țin de filosofia intrinsecă a noului drept internațional al climei, reprezentând „cheia de boltă" a Acordului de la Paris, fără de care acesta nu poate fi pus în aplicare și nici să-și atingă obiectivele definitorii, iar procesul autonomizării unui drept al climei chiar indispensabil.

8. Participarea publicului. În întreaga concepție de elaborare, adoptare și punere în aplicare a *Pactului verde,* inclusiv a dispozitivului legislativ aferent, cetățenilor și comunităților le revine un rol important în impulsionarea transformării (tranziției ecoclimatice) spre neutralitatea climatică, ceea ce implică crearea cadrului necesar pentru a le oferi posibilitatea și mijloacele de „a contribui activ la construirea unei societăți neutre din punct de vedere climatic și rezilientă la schimbările climatice, inclusiv prin intermediul Pactului climatic european" (Preambul, pct. 38). Participarea poate fi definită în general ca „o formă de asociere și de intervenție a cetățenilor la pregătirea și luarea deciziilor administrative" și reprezintă astăzi un principiu recunoscut la nivel internațional, unional-european și național[24]. În acest sens, potrivit Regulamentului, ca „gestionar" al aplicării *Legii europene pentru climă*, Comisia Europeană este ținută să organizeze participarea publicului, colaborând cu toate segmentele societății „pentru a le oferi posibilitatea și mijloacele să contribuie activ la o tranziție justă și echitabilă din punct de vedere social către o societate neutră din punct de vedere climatic și rezilientă la schimbări climatice", facilitând „un proces incluziv și accesibil la toate nivelurile, inclusiv la nivel național, regional și local, cu participarea partenerilor sociali, a mediului academic, a mediului de afaceri, a cetățenilor și a societății civile, pentru schimbul de bune practici și pentru identificarea acțiunilor care contribuie la îndeplinirea obiectivelor" consacrate juridic, bazându-se, deopotrivă, „pe consultările publice și pe dialogurile pe mai multe niveluri pe tema climei și a energiei organizate de statele membre" [conform art. 10 și 11 din Regulamentul (UE) 2018/1999]. Pentru a implica cetățenii, partenerii sociali și părțile interesate și pentru a promova dialogul și difuzarea de informații științifice cu privire la schimbările climatice și la aspectele sociale aferente „Comisia utilizează toate instrumentele adecvate, inclusiv Pactul climatic european" (art. 9). În această ultimă privință, în contextul „mobilizării generale în vederea promovării obiectivelor Pactului Verde" se impun

[24] Principiul e prezent în Declarația de la Stockholm (1972), Recomandarea Consiliului Europei din 28 septembrie 1977, Principiul 23 al Cartei mondiale a naturii (1982), Declarația de la Rio din 1992 (principiul 10), iar Convenția de la Aarhus din 25 iunie 1998 realizează mutația principiului participării publicului într-un drept subiectiv procesual care contribuie la protejarea dreptului la un mediu sănătos.

menționate inițiative, cum ar fi, *Platforma europeană a părților interesate privind economia circulară, Platforma multipartită privind obiectivele de dezvoltare durabilă* și mai ales *Pactul european pentru climă*[25]. Inițiat de Comisia Europeană, acesta reprezintă o formă de colaborare cu diferitele părți interesate și cu societatea civilă urmărind să determine angajamentul acestora față de acțiunile climatice și un comportament mai durabil. În acest sens, el este conceput a crea un spațiu dinamic pentru a face schimb de informații, de dezbateri și de acțiune cu privire la criza climatică, menit să ofere sprijin pentru dezvoltarea și consolidarea unei mișcări europene în domeniul climei și se va axa pe sensibilizarea publicului și sprijinirea acțiunilor pertinente.

9. Asigurarea coerenței Legii europene pentru climă cu guvernanța uniunii energetice. Respectarea și promovarea principiilor referitoare la o mai bună legiferare a impus urmărirea și asigurarea coerenței instrumentelor Uniunii în ceea ce privește reducerea emisiilor de GES. Este vorba, în special, de faptul că sistemul de măsurare a progreselor înregistrate în vederea îndeplinirii obiectivului privind neutralitatea climatică, precum și coerența măsurilor luate cu obiectivul respectiv trebuie să se bazeze pe cadrul de guvernare prevăzut de Regulamentul (UE) 2018/1999 și să fie coerent cu acesta, ținând seama de toate cele cinci dimensiuni ale uniunii energetice. În special sistemul de raportare periodică și stabilire a etapelor de evaluare și de acțiune a Comisiei pe baza raportării se impuneau aliniate la cerințele în materie de transmitere de informații și prezentare de rapoarte impuse statelor membre, prevăzut de Regulamentul (UE) 2018/1999, ceea ce a impus modificarea lui pentru a include obiectivul privind neutralitatea climatică în dispozițiile relevante.

9.1. Politica și guvernanța energetice ale UE. Așa cum s-a remarcat, chiar dacă problematica energetică a fost la originea constituirii construcției europene în anii 1950 prin instituirea primelor două comunități, cea a cărbunelui și oțelului (prin tratatul din 1951) și, respectiv, cea a energiei atomice (EURATOM, prin tratatul din 1957), o politică comunitară a energiei a fost stabilită abia prin Tratatul de la Lisabona (2009), constituind titlul XXI – Energia, TFUE[26]. Abordarea europeană este văzută ca o posibilitate de a spori securitatea și solidaritatea energetică și a reduce costurile importante urmărind așa încât „regulile naționale care nu sunt armonizate să nu privilegieze o tehnologie față de alta și să nu dispenseze nici un producător de electricitate de a-și asuma consecințele financiare ale actelor sale”[27]. În cadrul *Pactului Verde* (2019) energia apare ca una din cele 5

[25] Comunicarea Comisiei către Parlamentul Europan, Consiliu, Comitetul Economic și Social European și Comitetul Regiunilor, *Pactul climatic european,* COM/2020.788 final.

[26] Patrick Thieffry, *Manuel de droit européen de l'environnement et du climat,* 3e édition, Editions Bruylant, Bruxelles, 2021, p. 485.

[27] Communications de la Commission du 15 decembre 2011, *Feuille de route pour l'énergie à l'horizon 2050,* COM (2011) 885 final și din 5 noiembrie 2013, *Réaliser le marché intérieur de l'électricité et tirer le meilleur parti de l'intervention publique,* COM (2013) 7243 final.

tranziții sistemice, „rapide și radicale”, considerate indispensabile de IPCC în raportul special din 2018 și ocupă un loc important în „foaia de parcurs” aferentă implementării sale. În paragraful „O aprovizionare energetică curată, abordabilă și sigură”, Comisia Europeană a inserat dispoziții vizând aplicarea Acordului de la Paris sub motivul că este „esențial a urmări decarbonizarea sistemului energetic în scopul atingerii obiectivelor climatice pentru 2030 și 2040” (punctul 2.1.2.). Eficiența energetică e confirmată la rang de prioritate, alături de recunoașterea caracterului „imperativ” al cerințelor de a se recurge la sursele regenerabile, abandonul „rapid” al carbonului și decarbonizării gazului metan. Se subliniază nevoia de a se asigura ca piața europeană a energiei să fie „pe deplin integrată, interconectată și digitalizată și aceasta cu respectarea neutralității tehnologice”. Comisia poate să intervină în domeniu spre a evalua „nivelul de ambiție” al planurilor naționale pentru energie și climă în cadrul guvernanței energetice a UE. Alte elemente ale acțiunii în materie, relevate în comunicarea din 11 decembrie 2019, rezidă în producerea de energie eoliană pe mare, integrarea inteligentă a energiilor regenerabile, eficiența energetică și alte soluții durabile în toate sectoarele, precum și dezvoltarea infrastructurilor energetice inteligente.

9.1.1. Interacțiunea între energie și climă în procesul normativ. Reglementarea cuprinsă în art. 194 din TFUE (sediul materiei) relevă apartenența politicii energetice a zonelor de competență limitate, cu un câmp larg oferit exercitării atribuțiilor vizând mediul. Plasată „în contextul instituirii și al funcționării pieței interne și din perspectiva necesității de a conserva și îmbunătăți mediul”, politica Uniunii în domeniul energiei se desfășoară „în spiritul solidarității între statele membre” [art. 194 alin. (1) TFUE].

9.1.1.1. Condiționarea ecologică și climatică a politicii energetice. O dimensiune importantă a politicii unional-europene în materie vizează în mod expres aspectele ținând de condiționalitatea de mediu și de climă, respectiv promovarea eficienței energetice și economia de energie, precum și dezvoltarea de noi surse de energie și energii regenerabile [art. 194 alin. (1) lit. c) TFUE]. În același timp, art. 194 alin. (2) al tratatului constitutiv respectiv prevede că măsurile necesare să nu aducă atingere „dreptului unui stat membru de a stabili condițiile de exploatare a propriilor resurse energetice, dreptului său de a alege diferite surse de energie și structurii generale a aprovizionării sale de energie, fără a aduce atingere articolului 192 alineatul (2) lit. c)”. Or, acesta din urmă permite Uniunii să hotărască, în cadrul politicii de mediu, „măsurile care aduc atingere în mod semnificativ opțiunii unui stat membru între diferite surse de energie și structura generală a alimentării sale cu energie” [art. 192 alin. (2) lit. c) TFUE], chiar dacă urmându-se procedura legislativă specială, respectiv Consiliul hotărând în unanimitate (la propunerea Comisiei, după consultarea Parlamentului European, a Comitetului Economic și Social și a Comitetului Regiunilor), face ca procedura legislativă ordinară să fie aplicabilă și în această privință. Statele membre își rezervă astfel libertatea în stabilirea componenței palierului energetic și în orice caz

este exclusă o atingere pentru motive legate de politica energetică, singurele considerente de mediu putând a o aduce, fiecare dispunând de un drept de viață.

9.1.1.2. Exercitarea competențelor de mediu în domeniu energiei. Potrivit art. 191 din TFUE, politica Uniunii în domeniul mediului contribuie la obiectivele „utilizării prudente și raționale a resurselor naturale", și deci și energetice, și „promovarea pe plan internațional a unor măsuri destinate să contracareze problemele de mediu la scară regională sau mondială și „în special lupta împotriva schimbărilor climatice". Multe dintre măsurile anterioare Tratatului de la Lisabona, având o legătură directă cu energia, au fost adoptate pe acest singur fundament, precum sistemul de schimb de cote de emisii de gaz cu efect de seră (SEQE) și marea majoritate a componentelor „pachetului de măsuri" din 23 aprilie 2009 înscrise în cadrul „planului de acțiune climă".

9.1.2. Măsuri de politică energetică de integrare a exigențelor de mediu. Măsurile aferente politicii energetice adoptate în acest context normativ au relevat „ambivalența" specifică – energetico-ecologică – și impus revizuirea din această perspectivă a directivelor existente de interes pentru piața internă, cu rezonanțe corespunzătoare și în planul politicilor ecoclimatice.

Într-o primă perspectivă, s-a trecut de la competența relativă la piața unică la cea privind politica energetică, semnificativă fiind în această privință directiva 2010/30 din 19 mai 2010 privind indicarea, pe calea etichetării și informațiilor uniforme relative la produse, a consumului de energie și de alte resurse de produse legate de energie. S-a făcut astfel trecerea de la un dispozitiv cuprinzând reguli relative la produse (având ca fundament ex-art. 100 A al Tratatului CE), la o reglementare în care acestea sunt avute în vedere numai în măsura în care au o „incidență semnificativă directă sau indirectă asupra consumului de energie și, eventual, asupra altor resurse esențiale în timpul utilizării lor" (art. 1 §2). Informațiile privind consumul unui produs în energie, precum și în alte resurse esențiale sunt „aduse la cunoștința consumatorilor finali" prin intermediul unei fișe și a unei etichete, utilizându-se o clasificare de la A la G.

„Puntea" juridico-politică între cele două politici UE în prezență – cea de mediu (climă) și energie – s-a efectuat în special pe calea măsurilor legislative vizând punerea în aplicare a Acordului de la Paris, înscrise în cadrul de competență al Uniunii în materie de energie (art. 194 TFUE) și ca expresie a pachetului legislativ „O energie curată pentru toţi europenii", conceput spre a demonstra că „tranziția către o energie curată constituie sectorul creșterii viitorului" [COM (2016) 860 final].

S-a subliniat, de exemplu, că măsura care a precedat directiva 2010/31 din 19 mai 2010 privind performanța energetică a clădirilor a avut ca bază juridică ex-art. 175 §1 al Tratatului CE întrucât acela prevedea utilizarea prudentă și rațională a resurselor naturale. Ea „fixează exigențe" în privința anumitor instrumente de îmbunătățire a eficienței energetice, precum nivelurile de performanță energetică aplicabile clădirilor noi ori făcând obiectul lucrărilor de renovare importante (art. 1 §2). Mai mult decât atât, documentul cere ca „toate noile clădiri să aibă un consum de

energie cvasinul" în 2020 și invocă „exemplul rolului de prim-plan jucat de sectorul public". Strategia națională pe care o prevedea se aplica clădirilor de folosință rezidențială și comercială, publică sau privată. Se acorda prioritate, în special politicilor și măsurilor „vizând a stimula renovările generale ale clădirilor rentabile, inclusiv a celor efectuate pe etape", în vederea constituirii unui „parc imobiliar de înaltă eficiență energetică și decarbonat până în 2050", facilitându-se, prin urmare, transformarea rentabilă a clădirilor existente în unele al căror consum de energie este cvasinul „în scopul de a reduce emisiile de GES în Uniune de la 80 la 95% în raport cu nivelul din 1990". Evoluând în același sens, directiva 2012/27 din 25 octombrie 2021 relativă la eficacitatea energetică a stabilit obligația statelor de a defini „obiective, mecanisme și programe naționale orientative în materie de eficiență energetică", care erau evaluate de Comisie „în scopul estimării probabilității atingerii obiectivului global al Uniunii și a aprecia în ce măsură eforturile individuale sunt suficiente pentru atingerea obiectivului comun". După 2018, obiectivul directivei a trecut spre stabilirea unui cadru comun de măsuri pentru promovarea eficienței energetice în vederea asigurării realizării, în special, a noului obiectiv al Uniunii constând în îmbunătățirea eficienței energetice cu cel puțin 32,5% până în 2030. În acest scop, accentul e pus pe regulile destinate a „ridica obstacolele de pe piața energiei" și a „surmonta deficiențele pieței care afectează eficiența la nivelul aprovizionării energetice și utilizării energetice". Ea prevede stabilirea de contribuții și obiective orientative naționale în materie de eficiență energetică pentru 2020 și 2030 și contribuie la aplicarea unui „principiu al priorității de eficiență energetică" (art. 1 §1). În aceeași continuitate, directiva 2018/2001 din 11 decembrie 2018 referitoare la promovarea utilizării energiei produse din surse regenerabile, care a înlocuit directiva 2009/28 din 23 aprilie 2009 (sinonimă), cuprinde un „pachet de măsuri" adoptat în cadrul planului de acțiune climă cu două obiective obligatorii pentru statele membre la orizontul 2020: un minimum de 20% energie produsă din surse regenerabile în consumul total european de energie și un minimum de 10% de biocarburanți în consumul general de benzină și gazolină destinat transportului. Respectiva directivă se delimita de precedenta prin aceea că statele membre nu mai sunt ținute la obiective individuale, dispunând de o mai mare suplețe în atingerea propriilor obiective spre a acționa mai rentabil „în raport cu situația specifică, buchetul energetic și capacitățile lor de a produce energii regenerabile", cu excepția respectării minimului național fixat prin directiva 2009/28 pentru orizontul 2020 care devin „contribuțiile minimale… al noului cadru de acțiune la orizontul 2030". De atunci înainte statele membre urmăresc în mod colectiv, așa încât partea de energie produsă din surse regenerabile în consumul final brut de energie al Uniunii în 2030 să fie de cel puțin 32% (art. 3 §1). În acest scop, acestea „fixează contribuții naționale… în cadrul planurilor lor naționale integrate în materie de energie și climă". Metodele și procedura de determinare a acestor contribuții naționale și planuri naționale fac obiectul regulamentului 2018/1999 din 11 decembrie 2018 privind guvernanța uniunii energetice și acțiunii pentru climă.

9.1.2.1. Dimensiuni ale obiectivului comun. În acest context de preocupări privind integrarea cerințelor de mediu în demersul energetic unional-european, o dificultate majoră a reprezentat-o situarea agrocarburanților, deopotrivă din perspectiva amprentei lor de mediu în ansamblul său și a presiunii pe care o generează asupra pieţelor agricole, precum și în termenii supraexploatării terenurilor cultivate. Asemenea preocupări au condus la emergența conceptului potrivit căruia „producția lor ar trebui să fie durabilă", adică să răspundă anumitor criterii de durabilitate, menite să permită măsurarea respectării obiectivelor naționale, conformității la obligațiile în materie de energie regenerabile ori aprecierii admisibilității accesului la un ajutor financiar pentru consumul de biocarburanți și biolichide. Acestea sunt de trei categorii. Prima, ce trebuie satisfăcută de toate aceste produse, este ca utilizarea lor să permită o reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră cu cel puțin 35% în raport cu cele induse de produsele similare convenționale; pragul a fost ridicat la 50% la 1 ianuarie 2017, iar pentru noile instalații, la 60% în 2018 și 65% în 2021; pentru producerea de electricitate, căldură și frig proveniți din combustibili rezultați din biomasă la nivelul de 70% pentru instalațiile puse în funcțiune din 2021 și de 80% din 2026 (art. 29 §10). Celelalte două categorii de criterii sunt legate de caracteristicile terenurilor pe care materiile prime sunt cultivate, după caz; în primul rând, acestea nu trebuie să aibă „o mare valoare în terenuri de diversitate biologică" spre a nu încuraja distrugerea pădurilor și a altor suprafețe împădurite „primare", zonele afectate de protejarea naturii, ecosistemelor ori speciilor rare, amenințate ori pe cale de dispariție sau a preeriilor naturale „care prezintă o mare valoare în planul biodiversității". În al doilea rând, aceste teme nu trebuie să prezinte „un important stoc de carbon"; sunt excluse, de asemenea, fostele turbării. Și, după directiva din 2018, biocarburanții, biolichidele și combustibilii proveniți din biomasă forestieră trebuie să vină dintr-o țară care dispune de o legislație, precum și de sisteme de urmărire și de aplicare a reglementărilor pertinente ce oferă anumite garanții, în special de legalitate a operațiunilor de recoltare și de menținere a capacității de producție pe termen lung a pădurii (art. 26 §6). În plus, se impune a răspunde anumitor exigențe privind utilizarea terenurilor, schimbarea afectării acestora și a vegetației forestiere (art. 29 §7).

O contribuție importantă la atingerea obiectivului comun în materie de consum de energii regenerabile aparține celui aferent transportului, care comportă și aspecte specifice. Până în 2030 partea de energie regenerabilă în sectorul transporturilor trebuie să atingă cel puțin 14%; ponderea biocarburanților, biolichidelor și combustibililor rezultați din biomasa produsă din culturile destinate alimentației umane și animale care poate fi luată în calcul să nu depășească un procent la nivelul 2020, cu un maximum de 7% din consumul final de energie în sectoarele transporturilor rutier și feroviar (art. 26 §1). Aceleași produse „prezentând un risc ridicat de a induce schimbări indirecte în afectarea solului și a cărui zonă de producere câștigă net asupra terenurilor prezentând un important stoc de carbon" diminuându-se progresiv pentru a deveni nul cel mai târziu la 31

decembrie 2030 (art. 26 §2). Alte dispoziții vizează asigurarea unui debușeu privind energiile provenite din surse regenerabile. Planurile naționale pot încuraja forme adecvate de cooperare, precum și mecanisme de flexibilitate. Așadar, transferuri statistice pot fi convenite între două state membre (art. 8 §1), proiecte comune de cooperare în producerea de energie electrică, încălzire ori răcire, plecând de la surse regenerabile (art. 9) ori stabilirea de regimuri comune de ajutor. Accesul la piața de energie este indispensabil pentru a justifica investițiile și costurile de exploatare legate de alegerea surselor de energie regenerabile: interconexiunea între țări, simplificarea administrativă, accesul la rețele și transparență (art. 14-17). Energia din surse regenerabile este într-un anumit fel „palpabilă" grație eliberării de garanții de origine, transferabile odată cu aceasta (art. 19) chiar dacă ele rămân lipsite de o existență autonomă și de valoare comercială specifică (și nu pot din acest fapt să fie confundate cu certificatele verzi). În fine, incitația financiară pe care statele membre o stabilesc pentru a crea condițiile care să le permită atingerea obiectivelor în termenii mix-ului (amestecului) energetic (art. 4 și 5) nu trebuie mai puțin să îndeplinească condițiile unei derogări, conform art. 108 din TFUE. De subliniat faptul că statele membre pot determina dacă și în ce măsură regimurile lor de ajutorare națională se aplică energiei provenite din surse regenerabile în alte state membre ori să fixeze o parte orientativă a capacității beneficiare de noi ajutoare ori a bugetului care îi este alocat. Dacă deschid astfel participarea la regimul de ajutoare, se impune să o facă la nivelul de cel puțin 5% începând din 2023 și de 10% calculând din 2027, în afară de a limita nivelul lor de interconectivitate (art. 5 §1-4). Referitor în special la regimurile de ajutoare privind electricitatea regenerabilă și fără excepții, ele trebuie să fie acordate „în mod deschis, transparent, concurențial, nediscriminatoriu și eficient față de costuri", adică pe cale de oferte publice, în afara eliminării anumitor tehnologii atunci când e necesară, în special spre a asigura potențialul pe termen lung, pentru a diversifica sursele ori a asigura stabilitatea ori integrarea rețelei și în plus pentru biomasă pentru a evita distorsiunile pe piețele de materii prime (art. 4 §4).

Noul obiectiv climatic al Uniunii pentru 2030 este unul ulterior în sensul prevederilor art. 2 pct. 11 din Regulamentul (UE) 2018/1999 și, prin urmare, înlocuiește obiectivul la nivelul UE pentru 2030 privind emisiile de GES prevăzut la punctul respectiv, ceea ce a necesitat intervenția legiuitorului reflectată în modificarea adusă prin dispozițiile art. 13 din Regulamentul (UE) 2021/1119.

Referitor la modificarea Regulamentului (UE) 2018/1999 prin prevederile art. 13 al Regulamentului (UE) 2021/1119 este vorba, mai întâi, prin punerea de acord a dispozițiilor art. 1 alin. (1) privind punerea în aplicare a unor strategii și măsuri, coerente cu Acordul de la Paris, concepute pentru a îndeplini obiectivele uniunii energetice și angajamentele pe termen lung asumate de Uniune în legătură cu emisiile de gaze cu efect de seră, în special cu obiectivul UE privind neutralitatea climatică prevăzut la art. 2 alin. (1) al Legii europene privind clima și, pentru prima perioadă de zece ani (2021–2030), în special obiectivele privind energia și clima

pentru 2030. Se dă o nouă definiție a termenului de prognoză (cuprinsă la art. 2 pct. 7), se reformulează reperele *evaluării impactului politicilor și măsurilor* planificate pentru realizarea obiectivelor [art. 3 alin. (2) litera f)], se adaugă la art. 8 alin. (2) Baza analitică a planurilor naționale integrate privind emisia și clima la evaluările ce sunt descrise la nivel național, „c) modul în care politicile și măsurile existente și cele planificate contribuie la îndeplinirea obiectivului Uniunii privind neutralitatea climatică". De asemenea, art. 11 *Dialogul pe mai multe niveluri pe tema energiei și a climei,* art. 15 *Strategii pe termen lung,* art. 17 *Rapoarte naționale integrate privind energia și clima,* art. 29 *Evaluarea progreselor* și art. 45 *Revizuirea* din Regulamentul (UE) 2021/1119 sunt modificate în sensul reflectării exigențelor asigurării obiectivului privind neutralitatea climatică, recunoscut și consacrat juridic prin art. 2 (1) din Regulamentul (UE) 2021/1119.

Într-adevăr, pentru a se asigura că Uniunea și statele membre fac în continuare progrese suficiente în vederea îndeplinirii obiectivului privind neutralitatea climatică și în materie de adaptare, Comisia ar trebui să evalueze periodic progresele înregistrate, bazându-se pe informațiile prevăzute în acest regulament, inclusiv informațiile transmise și raportate în temeiul Regulamentului (UE) 2018/1999. Pentru a permite pregătirea în timp util a evaluării la nivel global menționate la art. 14 din Acordul de la Paris, concluziile acestei evaluări ar trebui să fie publicate până la data de 30 septembrie, o dată la cinci ani, începând cu 2023. Aceasta presupune că rapoartele efectuate în temeiul art. 29 alin. (5) și al art. 35 din regulamentul respectiv și, în anii vizați, rapoartele aferente menționate la art. 29 alin. (1) și la art. 32 din respectivul regulament ar trebui să fie transmise Parlamentului European și Consiliului în același timp cu concluziile evaluării respective. În cazul în care progresele colective realizate de statele membre în vederea îndeplinirii obiectivului privind neutralitatea climatică sau în materie de adaptare sunt insuficiente sau dacă măsurile Uniunii nu sunt în concordanță cu obiectivul privind neutralitatea climatică sau sunt inadecvate pentru a spori capacitatea de adaptare, a consolida reziliența sau a reduce vulnerabilitatea, Comisia ar trebui să ia măsurile necesare în conformitate cu tratatele. Deopotrivă, Comisia ar trebui să evalueze periodic măsurile naționale relevante și să emită recomandări atunci când constată că măsurile adoptate de un stat membru nu sunt în concordanță cu obiectivul privind neutralitatea climatică sau sunt inadecvate pentru a spori capacitatea de adaptare, a consolida reziliența și a reduce vulnerabilitatea la schimbările climatice.

10. „Justițiabilitatea" legii europene pentru climă. Înțeleasă, în modul cel mai general, ca drept disponibilitatea prevederilor unui act normativ de a le fi asigurată respectarea și aplicarea pe cale judiciară, justițiabilitatea legii europene privind clima devine o problemă majoră. Fenomenul ca atare este explicat în sensul că recurgerea la implicarea justiției reprezintă semnul evident al lipsei sau

insuficientei acțiuni a instituțiilor democratice în guvernanța marilor „comune" care sunt clima și biodiversitatea[28]. Contenciosul climatic se manifestă în prezent din ce în ce mai intens, în planul jurisdicțiilor naționale, regionale (europene) și internaționale, iar obiectivele sale se diversifică și se nuanțează.

În numeroase țări membrii societății civile – asociații, fundații, cetățeni – acționează în justiție state, autorități publice, mari întreprinderi poluatoare pentru a fi obligate să-și respecte obiectivele de reducere a emisiilor de GES și adaptare la efectele schimbărilor climatice a teritoriilor, declinate în mod corespunzător în Acordul de la Paris, apoi retransmise în texte juridice obligatorii naționale și europene.

Astfel, în Europa (Olanda, Islanda, Germania, Elveția, Belgia, Italia, Franța, Austria ș.a.), în America (Quebec, S.U.A., Brazilia, Columbia), în Oceania (Australia, Noua Zeelandă) politicile publice în materie sunt contestate în primul rând pentru insuficiență, iar autorizațiile eliberate pentru activitățile poluante fac obiectul unor acțiuni în anulare.

Față de urgența proclamată oficial, dar neurmată acțional și/sau ineficientă, proiecțiile alarmiste ale evaluărilor științifice, în frunte cu rapoartele IPCC și realitatea fenomenelor meteorologice extreme, justiția climatică devine o arenă de mobilizare și de presiune asupra guvernelor. Guvernanță marginală și conflictuală, cea realizată prin intermediul recurgerii la justiție nu e cea mai bună formulă posibilă, însă de multe ori este singura cale rămasă pentru asigurarea interesului ecoclimatic major exprimat prin norma juridică. Referitor la implicarea Curții de Justiție a UE în materie climatică până acum s-au înregistrat două acțiuni introduse de persoane fizice și persoane juridice, ocazii cu care au fost exploatate două căi de drept, respectiv acțiunea în anulare și acțiunea în răspundere extracontractuală, ambele respinse ca inadmisibile, relevând încă o dată dificultatea condițiilor de acces la judecătorul unional-european[29]. Întrucât în cele două cazuri acțiunile au

[28] Judith Rochfeld, *Le recours au judiciaire souligne l'absence d'institutions de gouvernance de nos grands communs que sont le climat ou la biodiversité,* „Le Monde", 22 octombrie 2021.

[29] În cauza A. Carvalho ș.a. c. UE (People's Climate Cas-T-330/18) la 23 mai 2018 mai mulți particulari aparținând unor familii din diverse țări ale UE (Germania, Franța, Italia, Portugalia, România) și din restul lumii (Kenya, Fidji), precum și o asociație de drept suedez reprezentând tinerii autohtoni Samis au depus o cerere în fața Tribunalului Uniunii Europene. Susținuți de un număr de asociații europene, reclamanții operau în sectorul agriculturii ori turismului și erau afectați în activitățile desfășurate dar și, uneori, asupra sănătății prin consecințele schimbării climatice. Acțiunea lor viza recunoașterea că obiectivele Uniunii de reducere a emisiilor cu cel puțin 40% până în 2030 în raport cu nivelurile din 1990 erau insuficiente nu numai pentru respectarea Acordului de la Paris, dar și spre garantarea drepturilor lor fundamentale la viață, la sănătate și la proprietate. Mai precis, cererea consta într-o acțiune în anulare a trei acte (o directivă și 2 regulamente) ale Uniunii în materie climatică și o acțiune în răspundere a Uniunii pentru daunele cauzate de schimbările climatice sănătății, bunurilor și veniturilor lor.

La 4 martie 2019 a fost depusă o altă cerere de Peter Sabo (acționând și în numele unui ONG) și alți 6 reclamanți stabiliți în Estonia, Irlanda, Franța, România, Slovacia, precum și în S.U.A. Se solicita anularea mai multor dispoziții din directiva 2018/2001 relativă la promovarea utilizării energiei produse din surse regenerabile (directiva RED II), care permiteau contabilizarea energiei rezultate din biomasă

fost introduse de persoane fizice și persoane juridice și vizau acte de natură legislativă ele nu puteau fi admisibile decât dacă promotorii lor demonstrau [conform art. 263 alin. (4) TFUE] că respectivele acte le priveau „în mod direct și individual". Argumentul principal invocat de reclamanți a fost acela că efectele schimbărilor climatice erau sursa violării mai multor drepturi fundamentale (consacrate de Cartă). Or, prin natura lor aceste drepturile sunt drepturi individuale. Ca atare, întrucât orice persoană poate, în principiu, să se bucure de un asemenea drept, efectele schimbărilor climatice și, de aici, violarea drepturilor fundamentale ar fi unice și diferite pentru fiecare individ. Tribunalul a refuzat un atare argument; el a invocat mai întâi faptul că o violare a drepturilor fundamentale nu e suficientă ea singură pentru a declara acțiunea unui particular ca admisibilă, fără riscul de a vida exigențele art. 263 (4) TFUE de substanța lor, orice individ fiind, în consecință, susceptibil de a fi afectat într-un mod sau altul de schimbarea climatică. Demonstrarea unei afectări diferite pentru fiecare reclamant nu e suficientă pentru a dovedi afectarea individuală. Trebuia, în consecință, probată o afectare „analogă unui destinatar al actului", adică exclusivă. În plus, instanța a precizat că art. 47 din Cartă „nu cere ca un justițiabil să poată, în mod necondiționat, să intenteze o acțiune în anulare direct în fața jurisdicției Uniunii contra unui anume act legislativ al acesteia" pentru că are deschise alte căi de drept, mai precis pe cele împotriva actelor de executare ale acestuia. În cauza Carvalho, reclamanții solicitau și repararea prejudiciilor – provocate bunurilor (reducerea activității lor și a mijloacelor de subzistență) ori sănătății lor (daune fizice) – pe care estimau a le fi suferit din faptul schimbării climatice. Pentru aceasta au introdus un capăt de cerere constând în acțiunea în răspundere extracontractuală a Uniunii. Cu toate acestea, în loc de o indemnizare pecuniară ei doreau să obțină repararea sub forma unei injoncțiuni ordonate UE de a adopta măsuri care să impună până în 2030 o reducere a emisiilor de GES cu între 50–60% în raport cu nivelul lor din 1990. Or, tocmai acest lucru a atras calificarea cererii ca inadmisibilă pe considerentul că o atare cale de acțiune are un caracter autonom, ce nu trebuie să permită obținerea unui rezultat asemănător celui al unei anulări. Chiar din felul în care era redactată cererea rezulta în mod evident că obiectul celor două acțiuni era cvasi-identic: acțiunea în reparare nu viza indemnizarea unui prejudiciu imputabil unui act ilicit ori unei omisiuni, ci amendarea pachetul legislativ. Noțiunea de prejudiciu ecologic (climatic) a fost deja consacrată în jurisprudența franceză prin hotărârea Tribunalului administrativ din Paris din 14 octombrie 2021, pronunțată în „Cauza secolului" („L'affaire du siècle") constând în aceea că prin inacțiune ilicită s-a depășit primul buget carbon care privea perioada 2015–2018, astfel cauzându-se un

forestieră printre sursele de energie regenerabilă. O atare includere era reclamată a contraveni obiectivului de reducere a emisiilor, fiind susceptibilă, dimpotrivă, la exacerbarea acestora. A se vedea și Mircea Duțu, *Dreptul climei. Regimul juridic al combaterii și atenuării încălzirii globale și adaptării la efectele schimbărilor climatice,* Editura Universul Juridic, București, 2021, p. 262 și urm.

prejudiciu prin nerespectarea angajamentelor Franței în materie de reducere a emisiilor de GES, prezentând un „caracter continuu și cumulativ", emisiile suplimentare adăugându-se celor precedente și vor produce efecte pe toată durata de viață a acestor gaze în atmosferă, adică „circa 100 de ani". În consecință, s-a dispus Executivului ca până la 31 decembrie 2021 să ia „toate măsurile utile" în scopul de a „compensa excesul de emisii"[30].

Prea tributare celebrei și clasicei jurisprudențe Plaumann (CJE, 15 iulie 1963, aff. 25/62, Rec. CJCE 199), cele două hotărâri supuse deja contestațiilor denotă nevoia evoluțiilor jurisprudențiale în raport cu noile date ale societății și particularitățile domeniului de față. Interpretarea afectării individuale rămâne una dintre interpretările judecătorului care nu e prevăzută în tratate și e susceptibilă de modificare. Dincolo de problema interpretării admisibilității acțiunii în anulare, contenciosul climatic unional-european, luând în considerare și noul cadru juridic în curs de formare inițiat de Legea europeană pentru climă, poate cunoaște noi perspective și în privința celorlalte căi de acțiune jurisdicțională. În legătură cu acțiunea în răspundere extracontractuală s-a remarcat, pe bună dreptate, că respingerea capătului de cerere aferent din cauza Carvalho, fondată pe interdicția de a viza în cerere aceeași finalitate precum într-o altă acțiune în anulare, este discutabilă. Este adevărat că respectiva interdicție – ce permite evitarea deturnării procedurilor (jurisprudență constantă) – are rațiunile ei concrete, dar dincolo de ele contextul de ansamblu ar putea constitui o incitare pentru instanță de a ieși din starea de „inefectivitate" astfel creată. Mai exact, se invocă faptul că art. 340 din TFUE prevede că acțiunea în răspunderea extracontractuală a Uniunii trebuie concepută „conform principiilor generale ale drepturilor statelor", ceea ce implică cerința de a aplica soluții împărtășite în toate ori de majoritatea statelor membre. Or, la nivel statal, acțiunile în răspundere se multiplică în materie climatică, cel mai adesea întemeiate pe „ineficiență/inacțiune ilicită" a statului (chiar dacă expresiile folosite variază)[31].

Dintre celelalte căi de acțiune judiciară neutilizate încă de reclamanții individuali ori asociații pentru a contesta validitatea nivelurilor de ambiție ecoclimatică ale Uniunii ori statelor membre, un interes deosebit prezintă acțiunea în deficiență și cea în inacțiune, însă sunt mai greu de folosit în acest domeniu. În ceea ce privește aceasta din urmă este de remarcat ca fiind deschisă spre a fi promovată numai pentru Comisia Europeană și cu titlu subsidiar statelor, reclamanții privați neputând acționa în mod direct, este puțin probabil ca acești

[30] Audrey Garric, Stephane Mandard, *„L'affaire du siècle" : la justice ordonne au gouvernement de „réparer le préjudice écologique" dont il est responsable,* „Le Monde", 14 octombrie 2021.

[31] Estelle Brosset, Eve Truilhé-Marengo, *À la recherche du procès environmentale endroit de l'Union européenne. Cheminer puis plonger…,* în: Mathilde Hautereau-Boutonnet, Eve Truilhé-Marengo (dir.), „Le Procès environnemental. Du procès sur l'environnement au procès pour l'environnement", Edition Dalloz, Paris, 2021, p. 159 și urm.

principali actori ai legislației și politicilor ecoclimatice să o facă. Despre acțiunea în deficiență, cum condițiile sale de admisibilitate sunt calate pe cele ale cererilor în anulare, în special vis-a-vis de persoanele fizice și persoanele juridice, ea nu oferă niciun avantaj comparativ. Totuşi, prin obligațiile pe care le instituie pe seama Uniunii și a statelor membre, Regulamentul (UE) 2021/1119 sporește posibilitățile de exercitare a acestor acțiuni și în această materie. Este vorba, mai ales, de faptul că acestea cer să se demonstreze, și în cadrul acțiunii în deficiență, existența unei obligații de a acționa pentru Uniune (care să fie nerespectată) și pentru inacțiune, o obligație pentru state (care să nu fie îndeplinită).

În absența noii reglementări dificultățile de acțiune jurisdicțională de acest tip erau și mai mari. Desigur, acordurile internaționale încheiate de Uniune, precum Acordul de la Paris, legau instituțiile UE și statele membre și, deci, respectarea acestor dispoziții putea fi cerută (iar în caz contrar, constituită deficiența Uniunii ori inacțiunea unui stat). Cu toate acestea, o atare pretenție ridicată în justiție se anunța deosebit de complexă, în principal pentru că trebuia să se dovedească că dispozițiile respectivului acord internațional sunt invocabile în contencioasele din fața jurisdicțiilor unional-europene ceea ce, în raport cu jurisprudența constantă, este departe de a fi ușor. Acum o atare dificultate e în mare parte depășită, Legea europeană pentru climă preluând obligațiile generale din Acord și concretizându-le în context unional-european, consolidând astfel dispozitivul legislativ necesar și aflat la dispoziția potențialilor reclamanți. Referirea expresă din Preambulul regulamentului-lege la respectarea Cartei drepturilor fundamentale a UE și conexiunile generale aferente sporesc justițiabilitatea dreptului UE al mediului și al climei. Totodată, art. 191-1 din TFUE obligă Uniunea și, așa fiind, și statele membre să protejeze la un nivel ridicat mediul, iar Carta impune instituțiilor Uniunii și statelor membre în câmpul de aplicare a regulilor juridice unional-europene să respecte drepturile fundamentale, ceea ce poate implica prevenirea ori repararea consecințelor schimbării climatice. Cu precizarea că a denunța o violare a unei obligații și mai ales a uneia de a acționa este deosebit de dificil. În plus, față de jurisprudența CJUE potrivit căreia exigența nivelului ridicat de protecție nu semnifică în mod necesar pe cel mai ridicat posibil din punct de vedere tehnic este circumstanțiat de exigența din Legea pentru climă ca obiectivul climatic al Uniunii să țină seama de „cele mai bune și mai recente dovezi științifice disponibile" [art. 4(5) lit. a)]. În orice caz, este de remarcat că, prin adoptarea și intrarea în vigoare a noilor reglementări, cresc în mod considerabil posibilitățile de promovare mai ales a acțiunilor pentru lipsă de îndeplinire a obligațiilor climatice. Dacă proba neaplicării dispozițiilor Acordului de la Paris era și rămâne puțin probabilă, grație cadrului juridic actual aflat în permanentă îmbogățire reglementară, neîndeplinirea obligațiilor de drept derivat (care dezvoltă textul internațional) e din ce în ce mai fezabilă. De altfel, s-a arătat deja că reglementările unional-europene instituie pentru statele membre obligația de a stabili reduceri de emisii pe perioade determinate care, chiar minimale, trebuie respectate, iar pentru depășirea lor pot

face obiectul unei acțiuni în constatarea neîndeplinirii dreptului UE. Tot așa, aceeași perspectivă se conturează și atunci când CE constată insuficiența progreselor din partea unui stat sau în situația în care nu respectă măsurile corective suplimentare dispuse de Executivul unional-european.

11. Potențialul conflictual și nevoia respectării stricte a noului cadru juridic climatic. O dimensiune importantă, oarecum în continuarea celei anterioare a problematicii de punere în aplicare a noului dispozitiv reglementar climatic o reprezintă gestionarea, inclusiv din punct de vedere juridic, a potențialului său conflictual. Într-adevăr, radicalizarea deosebită a măsurilor vizând mentalitatea climatică și diversitatea contextelor naționale aferente, pe fundalul general al tensionării raporturilor dintre jurisdicțiile unor state și cea unional-europeană și, în primul rând, pe tema raportului dintre dreptul UE și drepturile interne predispune la apariția unor disensiuni politico-juridice. Deja, în cadrul Consiliului miniștrilor energiei din 26 octombrie, grupul de state în special estice, în frunte cu Polonia, au folosit pretextul crizei prețului energiei pentru a pune în discuție pachetul legislativ propus de CE la 14 iulie 2021 în aplicarea Regulamentului (UE) 2021/1119 și a solicita sprijin în depășirea dificultăților presupuse de tranziția energetică absolut necesară. În plan judiciar, litigiul izbucnit între Republica Cehă și Polonia, prin cauza minei Turow (printre puținele cauze din istoria UE în care cererea în neîndeplinirea obligațiilor revenite din legislația unional-europeană a fost introdusă de un stat membru contra altui stat membru), în care, la 21 mai 2021, CJUE a dispus suspendarea imediată a activității poluante a acesteia în vederea prevenirii „riscului de prejudiciu grav și ireparabil pentru mediu și sănătatea umană" este ilustrativ pentru potențialul conflictual al aplicării pachetului legislativ climatic. Desigur, este general acceptat că primatul dreptului UE, afirmat în jurisprudența instanței de la Luxemburg din 1964, a fost acceptat de către toate statele membre din moment ce a fost înscris inclusiv într-o declarație anexă a Tratatului de la Lisabona (2009) sub bine-cunoscuta formulare „Tratatele și dreptul adoptat de Uniune pe baza tratatelor primează dreptului statelor membre…". În reacții recente, specialiștii domeniului au arătat că din moment ce un stat înțelege să nu mai respecte acest primat, prin respectivul fapt nu face altceva decât să încalce tratatul pe care l-a ratificat, precum și principiile și mecanismele prevăzute de acesta. Este vorba, mai degrabă, de o poziționare politică pe care partizanii săi trebuie să și-o asume și să ceară, în consecință, retragerea din UE conform regulilor constituționale proprii. Mai mult, regulile europene sunt, la rândul lor, expresia opțiunilor statelor membre și ale Parlamentului European, acționând în „codecizie", exprimând dubla legitimitate a statului și popoarelor. Primatul este deci asigurarea faptului că voința cetățenilor Europei și a statelor va fi respectată[32].

[32] *Nous, universitaires, refusons le discours opposant souveraineté nationale et primauté du droit de l'Union européenne,* Tribune, „Le Monde", 26 octombrie 2021.

12. Concluzii. Pentru a rămâne sub +1,5^{0}C producția mondială de energii fosile trebuie să înceapă să scadă imediat și puternic, sublinia raportul realizat de UNEP și mai multe institute de cercetare și publicat la 20 octombrie 2021. Per total, dacă le considerăm pe ansamblu, previziunile producției pentru 2030 sunt de peste două ori superioare (110%) celei compatibile cu limitarea încălzirii la +1,5^{0}C și cu 45% mai mult decât ceea ce ar fi compatibil cu pragul de +2^{0}C. Potrivit raportului VI-2021 al IPCC, pentru a nu depăși +1,5^{0}C, lumea trebuie să reducă cu 55% emisiile de CO_2 până în 2030, în raport cu 2010; documentul semnalează riscul de a se atinge acest prag deja în jur de 2030, cu 10 ani mai devreme decât s-a prevăzut. În pofida unor asemenea alerte că timpul se comprimă pentru a acționa și a se evita impactul încălzirii globale, amploarea ecartului producției de energie fosile rămâne „larg neschimbat" în raport cu evaluările aceloraşi cercetători după 2019, notează Raportul. Realitatea fizică a schimbării climatice demonstrează urgența trecerii la acțiune. Concluzia ce se generalizează este aceea că limitarea creșterii temperaturii medii la 1,5^{0}C nu poate avea loc fără o scădere brutală și la nivel global a emisiilor de GES, iar la 2^{0}C totul depinde de politicile climatice.

Stabilirea de jaloane concrete, clare și eficiente ale răspunsului global la schimbarea climatică în aplicarea cadrului general instituit prin Acordul de la Paris, devine o provocare existențială și un imperativ absolut. Obiectivul final al acestui dispozitiv juridic îl reprezintă neutralitatea climatică, asumată deja ca atare de majoritatea statelor pentru orizontul 2050–2060. Un model care ar putea fi ulterior extrapolat și la nivel mondial îl propune, și încearcă în acest sens, UE prin „Pactul verde", constituit din cele peste 50 de acțiuni-cheie și tot atâtea acte legislative noi sau revizuite subsumate a ceea ce va deveni „dreptul UE al climei". În același timp atitudinea exemplară se exprimă și în planul acțiunii concrete și rezultatelor efective[33]. Asemenea evoluții se circumscriu efortului global al dreptului mediului de a căuta și oferi reacții juridico-instituționale la marile provocări ridicate de „limitele planetare" *(Planetary Boundaries)* acreditate de știință, pe cale a deveni preocupări oficiale, și în seria cărora schimbările climatice se situează pe primul loc, urmate de eroziunea biodiversității, utilizarea mondială a apei, diminuarea stratului de ozon al planetei ș.a.

Caracterul complex, interdependent al cauzelor, consecințelor și soluțiilor posibile conferă reglementărilor aferente un mix de conținut, fiind vorba, de cele

[33] Raportul privind starea uniunii energetice 2021, publicat la 26 octombrie 2021, arată că, în 2020, sursele regenerabile de energie au depășit pentru prima dată combustibilii fosili ca sursă principală de energie în UE, generând 38 % din energia electrică, față de 37 % în cazul combustibililor fosili. Până în prezent, 9 state membre ale UE au eliminat deja cărbunele, alte 13 s-au angajat să îl elimine treptat până la o anumită dată, iar 4 analizează posibile calendare de eliminare. În 2020, emisiile de gaze cu efect de seră din UE-27 au scăzut cu aproape 10 % față de 2019, o scădere record a emisiilor din cauza pandemiei de COVID-19, aducând reducerea globală a emisiilor la 31 % comparativ cu 1990. Deși se înregistrează o serie de tendințe încurajatoare, vor fi necesare eforturi mai mari pentru a atinge obiectivul pentru 2030 de reducere a emisiilor nete cu cel puțin 55 % și de realizare a neutralității climatice până în 2050.

mai multe ori, de o interferență în proporții variabile, dar preponderent „verzi”, a dispozițiilor de drept al mediului cu cele ale dreptului economic (general sau specializat), rezultând astfel compoziții reglementar-instituționale inedite. Un exemplu în acest sens îl reprezintă evoluția dreptului deșeurilor spre un drept al economiei circulare, marcând și o schimbare de paradigmă aferentă unei profunde mutații a modurilor de viață și de consum. Tranziția ecologică a impus astfel economia circulară cu expresia sa reglementară construită în jurul directivei 2018/851 a Parlamentului European și a Consiliului din 30 mai 2018 de modificare a Directivei 2008/98/CE privind deșeurile, care a codificat legislația în materie și a consacrat juridic obiectivele unional-europene în domeniu, stabilind obligații ale statelor membre față de CE și ale acestora față de persoanele fizice și persoanele juridice, independent de efectul direct al prevederilor sale[34]. La rândul său, schimbarea climatică pare a fi determinat o reacție juridică particulară, aflată în plin proces de manifestare și afirmare.

12.1. Un regulament „lege-cadru” pentru climă. Prin însăși denumirea sa, Regulamentul (UE) 2021/1119 se prezintă ca un act legislativ de o asemenea natură juridică, unul care instituie „cadrul de realizare a neutralității climatice” și adoptă ca titulatură secundară „Legea europeană a climei”. Prima întrebare ce se ridică este de ce s-a optat și ce semnificații juridice comportă recurgerea la un regulament, și nu la o directivă-cadru, instrument care s-a utilizat, în mod tradițional, în construirea ultimului val de reglementări unional-europene de bază și structurarea pe domenii. Miza constă în faptul că, după cum este cunoscut, în timp ce regulamentul se adresează statelor membre, instituțiilor ori particularilor, directiva are ca unici destinatari statele membre cărora le aparține responsabilitatea să adopte măsuri corespunzătoare pentru atingerea obiectivelor pe care le fixează. Este vorba în această privință, prin urmare, de un instrument de legislație indirectă ori de o „legislație cu dublu etaj”. La o primă vedere domeniul de reglementare și specificul acțiunii juridice ecoclimatice presupuneau, mai degrabă, recurgerea la o directivă, și chiar la o directivă-cadru. În mod manifest *Regulamentul-lege* nu reprezintă o categorie consacrată ca atare de dreptul UE în vigoare. Totodată, Regulamentul (UE) 2021-1119 prin conținutul său, având ca obiect „stabilirea unui cadru pentru reducerea ireversibilă și progresivă a emisiilor antropice de GES de către surse și pentru sporirea absorbțiilor de către absorbanți „reglementate în dreptul UE”, ca domeniu de aplicare realizarea neutralității climatice în Uniune până în 2050, respectiv un obiectiv socio-economic, obiective climatice intermediare, adaptarea la schimbările climatice, evaluarea progreselor și măsurilor Uniunii, evaluarea măsurilor naționale, prefigurează structura unei directive. Prin această formulă, în mod evident legislatorul UE a dorit să evite și corecteze

[34] Nicolas De Sadeleer, *De l’élimination des déchets à l’économie circulaire. Analyse critique de la directive 2018/851 du 30 mai 2018,* în: Maxime Boul, Remi Rediguet (dir.), „Du droit des déchets au droit de l’économie circulaire. Regards sur la loi du 10 février 2020”, Institut Francophone pour la Justice et la Démocratie, Paris, 2021, p. 18 și urm.

neajunsurile directivei și să valorifice avantajele regulamentului. Văzând în Regulamentul-Lege european pentru climă reglementarea de bază, care fixează fundamentele dreptului UE al climei, menit să exprime juridico-instituțional-operațional noua viziune a Acordului de la Paris în plan regional și cu valoare de model, de leadership mondial, i-a conferit acestuia nu numai o titulatură specifică, ci și o structură particulară. Într-adevăr, directiva leagă statele membre lăsând pe seama lor alegerea formei și mijloacelor prin care trebuie să se garanteze executarea sa efectivă. Ea impune o obligație absolută de rezultat care cere ca statul să adopte toate măsurile generale ori particulare pentru atingerea obiectivelor fixate de directiva-cadru, obligație ce se impune tuturor autorităților, și în special celor jurisdicționale. În practică, directiva se caracterizează prin flexibilitatea oferită autorităților naționale care sunt însărcinate cu transpunerea și aplicarea sa. Acest instrument lasă, în consecință, instanțelor naționale, forma și mijloacele. Totuși, marja lor de manevră nu este nelimitată, ea diminuându-se proporțional cu precizia rezultatului așteptat de legislatorul Uniunii. În același timp, statele membre nu sunt ținute să adopte în ordinea lor juridică internă o legislație-cadru ori un cadru formal echivalent pentru transpunerea acestei directive. Nu poate fi ignorat nici faptul că directiva-cadru nu impune ca prevederile sale să fie transpuse exclusiv de legislator, ele implicând numai în acest sens a fi preluate „cu specificitate, precizie și claritatea cerute, în scopul de a fi satisfăcute exigențele securității juridice" ori că reflectarea sa în dreptul intern nu presupune în mod necesar o reluare formală și textuală a dispozițiilor sale într-o dispoziție legală și reglementară expresă și specifică, ci poate să primească satisfacție într-un context juridic general, din moment ce acesta asigură în mod efectiv deplina aplicare a acestei directive într-o manieră suficient de clară și de precisă. Procedând astfel, legislatorul unional-european a reușit să evite atari neajunsuri în favoarea unei construcții reglementare care subliniază prioritatea acțiunii la nivelul Uniunii, nevoia unității răspunsului la acest eșalon și edificarea unui dispozitiv normativ complex, cu o bază exprimată în obiective ferme, obligatorii, dispunând de mecanisme de exprimare, regenerare și întreținere a cadrului stabilit în acest mod. Dezvoltarea și completarea sa cu reglementările necesare, pe calea revizuirii a ceea ce există și adăugării altora, dovedite ca necesare, va determina un ansamblu cu o coerență strategică, tinzând la coagularea într-un sistem juridic.

Într-adevăr, este vorba de primul instrument legislativ major privind politica climatică din cadrul *Green Deal* european, care definește cadrul juridic general al acțiunii unional-europene în materie climatică și marchează etapa fondatoare, completat prin Pachetul climă prefigurat și anunțat la 14 iulie 2021. S-a urmărit și reușit astfel o integrare sistematică în mari dimensiuni, o acțiune complexă la orizontul a trei decenii pe baza unui regim juridic unitar, ferm și obligatoriu, operațional la nivel de „bloc comunitar", fără a mai avea nevoie de o transpunere internă. Legea-cadru europeană fixează, în același timp, și reperele acțiunii externe a Uniunii în domeniu și în special în privința preluării și aplicării în context unional-european a viziunii și obiectivelor Acordului de la Paris din 2015.

12.2 Interdependență, schimbare climatică, biodiversitate. Pe fond, problematica ecoclimatică este în strânsă interdependență cu cea a erodării biodiversității iar abordările politico-juridice sunt conexe și se impun a fi corelate ca atare. În planul acțiunii internaționale pertinente se întrevăd poziționări strategice globaliste evidente. Dacă în domeniul climei UE apare ca lider-model incontestabil, în privința biodiversității concurența și preeminența chineză sunt evidente. Neutralitatea climatică și armonia cu natura (prin protejare a cel puțin 30% din suprafața Terrei) devin obiective emblematice[35]. Procesul inaugurat prin *Declarația de la Kunming* (octombrie 2021) de negociere a unui cadru mondial politico-juridic eficient („The Global Biodiversity Framework"), însoțit de resursele necesare (inclusiv instituirea unui fond special) și dotat cu un mecanism de supraveghere și evaluare a progreselor care să fie adoptat în partea a II-a a COP-15 a Convenției privind biodiversitatea programată a se desfășura, în aprilie 2022, în China. Obiectivul asumat: a pregăti și a impune un model al unei lumi „trăind în armonie cu natura" până în 2050, protejând cel puțin 30% din suprafața terestră și a oceanelor până în 2030.

În ambele abordări, prezența drepturilor omului rămâne indispensabilă. Dacă în materie ecoclimatică interacțiunile merg până la degajarea cristalizării unui drept la o climă stabilă, în sistemul drepturilor mediului, în privința biodiversității rămâne semnificativă recomandarea unui raport ONU publicat în august 2021 ca în cadrul procesului COP-15 statele să depășească o abordare de „conservare de felul unei fortărețe" constând în a restaura o „natură sălbatică virgină" fără locuitori umani, care ar avea repercusiuni negative asupra drepturilor omului.

În același timp, în plan conceptual-operațional general ajung în rivalitate conceptul de *tranziție ecologică* acreditat de viziunea și practica occidentală și, respectiv, cel de *civilizație ecologică*[36] emis și promovat de concepția chinezească și chiar constituționalizat la Beijing. Într-o lume cu tendințe bipolare clare, dar în condițiile globalizării accentuate, inclusiv prin interconectivitate și digitalizare, convergența ecologică se impune de la sine spre sinteze juridico-instituționale de genul Acordului de la Paris privind clima. Ajungerea la un Acord „de la Kunming" privind biodiversitatea, urmând aceeași logică juridico-acțională, reprezintă semnalul clar al „concurenței echilibrate", deschisă abordării universale, general

[35] La 13 noiembrie 2021, 60 de state și UE, reprezentând mai bine de jumătate din emisiile și din PIB mondial, se angajaseră să atingă neutralitatea climatică până la mijlocul acestui secol; apoi, alte noi state au adoptat un atare obiectiv: Australia și Africa de Sud (pentru 2050), Turcia (pentru 2053), Federația Rusă și Arabia Saudită (2060), India (2070). În cadrul G-20 nu și l-au asumat doar Indonezia și Mexicul. UNEP subliniază că multe țări împing acțiunea climatică după 2030 „suscitând îndoieli" asupra capacității de a ajunge la neutralitatea carbon în viitorii 30 de ani. Dincolo de asta, o parte dintre ele nu precizează dacă acoperă toate sectoarele de activitate și toate gazele cu efect de seră, iar majoritatea nu spun clar dacă includ și sectoarele maritim și al aviației și dacă se sprijină pe compensația carbon.

[36] Principiu consacrat din 2018 de Constituția Chinei, exprimând o viziune politică ce mizează pe modernitate și dezvoltare industrială, în care inovațiile tehnologice și digitale ocupă locul preponderent în răspunsul cuvenit preocupărilor de mediu. Este relevantă și tema sub care se desfășoară COP-15: „Civilizația ecologică – a construi un viitor împărtășit de toate ființele vii pe Terra".

acceptate și prin aceasta durabilă. „Emulsia" juridică aferentă va marca, indubitabil, evoluția dreptului în general, și pe cea a dreptului mediului în special prin particularizări semnificative pentru zona normativității și conceptualizării particulare a aspectelor ecoclimatice. Rămâne de văzut dacă se va reuși limitarea „contaminării" geostrategice a substanței juridice la aspecte conjuncturale, mai ales de procedură, în favoarea modelului universalist-globalist consacrat de Acordul de la Paris privind clima. Prin acceptarea dialogului politico-diplomatic, conștientizarea și constatarea nuanțelor situației și promovarea mixității abordării în identificarea soluțiilor se poate ajunge și la un „drept al climei" universal acceptat și general aplicat. El se va conjuga și întrepătrunde cu „dreptul biodiversității" în cadrul noului *drept al mediului, al climei și biodiversității*.

Desigur, relansarea post-criza sanitară putea reprezenta o ocazie de a înscrie, într-o interdependență necesară și integrarea acțională posibilă și prioritățile aferente tranziției ecoclimatice[37].

În fine, în toate situațiile esențială se dovedește determinarea statelor de a trece la acțiune și a-și îndeplini întocmai angajamentele ecoclimatice la care au subscris. Din păcate, așa cum ne arată experimentele dintotdeauna, întărite și de evoluțiile din ultimul timp, voința politică necesară în acest sens rămâne încă insuficientă; obiectivele atingerii neutralității climatice la mijlocul acestui secol constituie „o speranță", dar rămân „vagi, adesea incomplete și nealiniate cu cea mai mare parte a planurilor pe termen scurt", cum se remarca în raportul UNEP pe această temă din 26 octombrie 2021[38].

Fixând cadrul „arhitectural" al ansamblului normativ de revizuit și dezvoltat pentru atingerea obiectivelor de neutralitate climatică și adaptare la efectele schimbărilor climatice, Regulamentul (UE) 2021/1119 („Legea europeană pentru climă") a pus bazele juridice și trasează principalele repere de urmat ale acestui demers, iar prin caracterul deschis și vocația sa evolutivă intrinsecă deschide calea unui veritabil dreptul UE al climei.

12.3. Perspective după COP-26 (Glasgow). Prefațând într-un anumit fel conferința propriu-zisă, *Declarația* reuniunii reprezentanților statelor membre ale G20 (Roma, 31 octombrie 2021) nu făcea decât să reconfirme politic obiectivele definitorii ale Acordului de la Paris, consolidând acceptabilitatea politică a pragului de +1,5^{0}C (cu sublinierea că „păstrarea lui presupune angajamente și acțiuni

[37] Potrivit ultimului raport UNEP marea majoritate a țărilor au ratat oportunitatea de a utiliza planurile de relansare pentru a accelera tranziția ecologică. Numai între 17% și 19% din investițiile realizate în acest context (390-440 miliarde dolari dintr-un total de 2250 miliarde USD) ar putea contribui la reducerea emisiilor de GES.

[38] În raportul din 26 octombrie 2021 al UNEP se estima că, la stadiul respectiv, promisiunile pentru 2030, în pofida „câtorva progrese" rămân „foarte insuficiente"; noile planuri nu ar antrena decât o scădere cu 7,5% a emisiilor de GES prevăzute pentru 2030 în raport cu precedentele angajamente. Eforturile țărilor ar trebui astfel să fie multiplicate de patru ori pentru a păstra obiectivul de 2^{0}C accesibil și de 7 ori pentru cel de 1,5^{0}C. Și aceasta în viitorii 8 ani.

semnificative și eficiente din partea tuturor statelor") și recunoscând colectiv pentru prima dată importanța atingerii neutralității climatice până a mijlocul acestui secol (cu ținte fixate la nivel național la 2045, 2050, 2053, 2060 și 2070)[39]. La rândul său, declarațiile politice ale celor peste 120 de lideri statali prezenți din deschiderea reuniunii COP-26, nu au făcut decât să repete realități evidente și obiective relevate, dar astfel și să consolideze convingerea generală a urgenței și importanței capitale a problematicilor ecoclimatice, cu atât mai mult cu cât asemenea aprecieri veneau din partea unor personalități indiscutabile ale momentului, miza generală devenind „salvarea viitorului tinerelor generații" (prințul Charles), a umanității (A. Guterres, secretarul general al ONU) ș.a. În același timp, se cuvine, cu titlu prioritar, să avem în vedere competențele conferite și posibilitățile juridice de care dispune instituția conferinței părților în domeniu (la Convenția-cadru privind schimbările climatice și, respectiv, la Acordul de la Paris). Structură de cooperare interstatală, aceasta are ca funcții elaborarea și adoptarea de amendamente, protocoale adiționale, promovare de recomandări și a oricăror alte măsuri menite să contribuie la atingerea obiectivelor Convenției. Ele reprezintă mai ales un cadru de inițiere, dezbatere și formulare de propuneri de reglementare supuse deciziei summit-urilor, o instanță politică de nivel înalt, interguvernamental, o tribună de exprimare a punctelor de vedere oficiale, deopotrivă ale statelor dezvoltate și țărilor cele mai vulnerabile, un context solid de transparență și redevabilitate în prezentarea angajamentelor asumate, în frunte cu CDN, în fine de dialog, formare de alianțe și afirmare de proiecte. Mai ales din această ultimă perspectivă se cuvine evaluate și contribuțiile sale posibile la evoluția procesului de dezvoltare a regimului juridic internațional în materie. Este vorba, mai întâi, de *Declarația comună privind pădurile și utilizarea durabilă a terenurilor,* semnată la 2 noiembrie de reprezentanții a peste 100 de state (care cuprind circa 80% din pădurea mondială) care urmărește stoparea și inversarea despăduririlor până în 2030, trecerea la restaurarea terenurilor forestiere degradate, lupta contra incendiilor și susținerea comunităților autohtone. La aceeași dată s-a anunțat inițiativa UE și S.U.A. vizând constituirea unui *„pact global pentru metan"* asumat de 100 de state (care acoperă aproape jumătate din emisiile totale respective și reprezintă 2/3 din PIB-ul mondial) de a le reduce cu 30% până în 2030, în raport cu 2020 (al doilea gaz cu efect de seră în termeni de abundență, responsabil de mai bine de un sfert din încălzirea globală, după revoluția industrială) iar în același context a unui *acord privind abandonarea cărbunelui* pentru producerea de electricitate precum și o *coaliție pentru eliminarea petrolului și a gazului*[40].

[39] În prezent circa 80 de state și-au asumat, pentru jumătatea acestui secol, obiectivul neutralității climatice.

[40] La 4 noiembrie 2021 s-a anunțat un acord realizat între 40 de state de abandonare a cărbunelui pentru producerea de electricitate până în 2030 în privința principalelor puteri economice și până în 2040 referitor la statele mai sărace, precum și angajamentul a 19 state de a pune capăt până

Prezența UE s-a manifestat mai întâi prin poziționarea ca lider și exemplu de urmat, prin statutul de singur semnatar al Acordului de la Paris care a adoptat o lege a climei (ce a înscris neutralitatea pentru 2050, ca obiectiv juridic) și a stabilit o „foaie de parcurs" și instrumente de aplicare prin pactul „Fit for 55" (iulie 2021) și inițierea, alături de S.U.A., a pactului global privind metanul. Declarația comună (denunț!) a Germaniei și altor 4 state membre ale UE din 11 noiembrie a.c. în cadrul COP-26 prin care consideră energia nucleară ca incompatibilă cu principiul „neprejudiciului semnificativ" al taxonomiei verzi, contrar poziției exprimate de alte 10 țări europene, în frunte cu Franța, la 15 octombrie a.c., arată disensiuni și dificultăți în aplicarea strategiilor aferente Green Deal-ului[41].

Reconfirmând rolul-cheie în stabilirea și funcționarea sistemului guvernanței climatice mondiale instituit prin Acordul de la Paris (2015) al axei Washington-Beijing, *Declarația conjunctă chino-americană privind întărirea acțiunii climatice,* intervenită la 10 noiembrie 2021, a avut mai ales rolul de a evita totalul eșec al COP-26[42]. Ea exprimă hotărâri *in extremis* a celor două mari economii mondiale ca în cadrul conferinței să se ajungă la formule de compromis care să permită continuarea procesului, dând și nota în acest sens, prin angajamentele comune anunțate. Adoptată în prelungiri, după trei versiuni succesive, *Declarația finală* (Pactul de la Glasgow pentru climă) din 13 noiembrie 2021 reprezintă un document politic de compromis, care reflectă stadiul actual de acceptare și aplicare a Acordului de la Paris și indică reperele acțiunii viitoare în acest sens. Prin

---

la finele lui 2022 finanțării în străinătate a proiectelor de energie fosilă (printre care S.U.A. și Canada); la 11 noiembrie s-a creat, de către 12 țări și regiuni, coaliția *Beyond Oil and Gas Alliance* (BOGA) care se angajează să nu mai acorde noi concesiuni pentru producția și exploatarea petrolului și gazului, cu efect imediat.

[41] Confruntarea energetică între, în principal, Franța și Germania pe această temă comportă o soluție solomonică din partea CE, una în favoarea atât a nuclearului, cât și a gazului natural. Astfel, ea va emite un „act de implementare" prin care va oferi ambelor surse energetice un rol preponderent pe perioada de tranziție spre o economie decarbonizată. Ambele tipuri de energie rămăseseră în afara taxonomiei verzi a UE, instrument prin care se determină ce credite de emisii pot forma obiectul certificatelor verzi, care permite atragerea unui număr crescând de investitori dispuși să accepte un preț ușor mai ridicat în schimbul obținerii acestor titluri. Bruxellesul se teme că includerea de surse care nu corespund exact criteriilor taxonomiei, precum e cazul gazului și cel al nuclearului, ar dăuna atracției respectivei clasificări și face să îndepărteze investitorii din domeniu. Din această perspectivă, CE își propune să recunoască energia nucleară ca „sursă stabilă", necesară pentru a facilita introducerea energiilor regenerabile, a căror capacitate de producție depinde de factori imprevizibili (precum vântul sau orele de însorire). În privința gazului, acestuia i se va acorda un statut de „sursă de tranziție" indispensabilă pentru o anumită perioadă, cu precizarea că combinația (mixul) energetică trebuie completată cu această hidrocarbură. În același timp, se dorește evitarea ca ambele surse să primească „eticheta verde" deplină pe care o au cele regenerabile și preferă să le recunoască o etichetă similară, portocalie sau maro, care să permită investitorilor să aprecieze diferența și să decidă în consecință.

[42] În același sens, la 11 noiembrie a.c., printr-o scrisoare deschisă, 200 de climatologi au cerut COP-26 să promoveze „acțiuni imediate", puternice, rapide, durabile și la scară mare pentru a limita încălzirea globală net sub $+2^0$C și să continue eforturile pentru a o limita la $1,5^0$C așa cum prevede Acordul de la Paris"; un apel de susținere, în același context, a venit și din partea Papei Francisc.

aspirațiile exprimate și recomandările formulate *Pactul* consolidează asumarea ca obiectiv a limitării încălzirii globale la 1,5^{0}C, se referă pentru prima dată la energiile fosile, se pronunță pentru accelerarea reducerii utilizării acestora, subliniază interdependența între problemele climei și cele ale biodiversității. Este ilustrată astfel impunerea viziunii țărilor dezvoltate asupra tranziției energetico-ecologice, centrată pe reducerea emisiilor de GES și neutralitate climatică, rezistențele din partea grupului marilor economici emergente și ignorarea solidarității în acest efort general față de situația țărilor vulnerabile.

RESPECTUL DATORAT PERSOANEI ȘI DUPĂ DECESUL SĂU, ÎN CONCEPȚIA CODULUI CIVIL ROMÂN

Pavel Perju[*], *Alexandru Măglaș*[**]

Abstract: *The article explains, in light of tradition and of some philosophical, psychological, religious and moral concepts, why the Romanian Civil code accepted to regulate the respect due to the person even after the person's death. Also, the study develops the exegesis of some of the existing regulations in international and domestic law, especially the provisions of art. 78, 80 and 256 of the Civil Code, with references to the case-law of the CJEU and of the national courts.*

Keywords: *human personality and legal personality; respect due to the dead, international and other states' regulations; the conflict between prejudice to the memory of the dead and freedom of expression; the will regarding one's own body and own funeral; restoring the memory of the deceased*

1. *Preliminarii.* Geneza respectului datorat unui om trecut în neființă se află, *ex tempore*, în sfera impactului psihologic indus de sfârșitul vieții acestuia. „Moartea este un episod care ne zdruncină din temelie. Suntem profund afectați de încetarea din viață a unei ființe umane și ne este imposibil să ne imaginăm că o entitate fizică atât de complexă în care investim timp, emoții și speranțe, poate trece din existență în neexistență”[2]. Se naște, prin urmare, o situație confuză (numită „de jale”) și de neînțelegere a morții care, cu totul, spulberă așteptările noastre și provoacă o stare de frică, mai exact de aprehensiune, descrisă, semantic, ca o teamă, nedeslușită, pe un mare fond de durere. Conjunctural, ne însușim o atitudine specială față de cei morți, „aproape una de admirație, ca pentru o persoană care a realizat o faptă măreață. Evităm orice fel de critici și trecem cu vederea orice greșeală făcută de persoana respectivă – *de mortus nil nisi bene dicendum.* Această atenție acordată mortului, afecțiune de care el nu mai are nevoie, este mai importantă pentru consolarea noastră decât, spre exemplu, faptul de a ști adevărul despre persoana respectivă[3]. Psihanalitic, se spune că în cazul străinilor sau dușmanilor, moartea este acceptată fără șovăire, iar față de moartea

[*] pavel.perju@gmail.com
[**] maglas.alexandru@gmail.com

[2] S.Freud. Reflections on War and death (1929), p. 290 *apud.* A. Drăgan, *Respectul datorat persoanei decedate: diferite perspective asupra fenomenului morții,* în https://academia.edu/ (accesat 2 septembrie 2021), p. 7.

[3] A. Drăgan, *op. cit.*, p. 8.

celor dragi putem avea sentimente ambivalente, adică în paralel cu ținuta de prețuire, manifestăm „o mică ostilitate care duce la dorința de moarte inconștientă”[4] Nu mai puțin, atitudinea față de moartea cuiva poate fi dușmănoasă, exprimată în adversități, cum sunt faptele care aduc atingere memoriei, voinței sau corpului celui decedat.

Ieșirea din căderea emoțională produsă de moartea altcuiva, însemnând, *ne quid nimis*, recâștigarea echilibrului emoțional este, prin abstractizare, tridimensională. Mai întâi afectivă, prin participarea decentă la ceremoniile de înmormântare sau comemorare a celui decedat (prescrise religios sau consuetudinar). Apoi, religioasă, mai ales în cazul religiilor abrahamice, prin credința în eternitate sau în resurecția celor decedați[5], ambele stări socotite ca mijloace de estompare a șocului morții unei persoane apropiate[6]. În sfârșit, comportamental, printr-un exercițiu al libertății de acțiune față de memoria, corpul și voința celui decedat, în strictă conformitate cu etica și standardele admise de lege.

2. *Raportul dintre personalitatea juridică și personalitatea umană.* Sintagma „personalitate juridică”, aflată în derivație sinonimică cu expresiile „capacitatea juridică” și „capacitatea de drept”, desemnează aptitudinea de a fi subiect de drept, adică titular de drepturi și obligații[7]. Desigur, sfera drepturilor cuprinde, *nulli secundus*, drepturile destinate să asigure „individualitatea juridică, fizică și morală a fiecărei persoane fizice (și, în anumite limite, chiar și a persoanei juridice)”[8]. Aceste drepturi, având caracter *intuitu personae*, sunt intransmisibile și se sting odată cu moartea titularului[9]. Ca urmare, „odată cu decesul încetează personalitatea juridică a omului”[10], dar personalitatea ființei umane persistă după deces[11].Persoana înseamnă individul uman concret. „Personalitatea este o construcție teoretică elaborată de psihologie în scopul înțelegerii și explicării – la

[4] A. Drobot, *Reacțiile omului față de moarte în optica lui Freud*, în https://www.psihanaliza.org (accesat 2 septembrie 2021).

[5] J. Delumeau, *Religiile lumii*, Edtura Humanitas, 1993, p. 65.

[6] S.Freud, *op. cit.*, p. 295

[7] G.Boroi, *Drept civil. Partea generală. Persoanele*. Editura Hamangiu, București, 2008, p. 474.

[8] M.Nicolae, *Drept civil. Teoria generală*, vol. II, Editura Solomon, București, 2018, p. 48.

[9] *Ibidem*, p.49.

[10] Gh. Buta, *Aspecte generale privind drepturile personalității, astfel cum sunt reglementate în noul Cod civil,* în „Pandectele române”, nr. 10/2013, p. 14; E.Chelaru, *Comentariu (la art. 78)*, în „Codul civil. Comentariu pe articole” (coordonatori: Fl.A.Baias, E.Chelaru, E. Constantinovici, I.Macovei), ediția a 3-a, Editura C.H. Beck, București, 2021, p. 104.

[11] „Omul mort, care deci a fost, deja-nu-mai-este om. Aceasta nu înseamnă că el este „altceva” decât om, ci chiar faptul că toate posibilitățile sale de a exista și de a se manifesta ca om, odată-odinioară-s-au suspendat și au încetat deja și că toate acestea s-au întâmplat tocmai în-și prin moartea lui” (Istvan Kiraly V, *Moartea și experiența nemuririi*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2002, p. 100).

nivelul teoriei științifice – a modalității de ființare și funcționare ce caracterizează organismul psihofiziologic pe care îl numim persoană umană”[12].

Cu alte cuvinte, prin deces încetează, *a singularibus*, personalitatea juridică, soluție dictată de contenirea capacității de folosință a drepturilor personalității recunoscute omului viu (art. 35 și 58 C.civ.). Personalitatea umană, privită *ad universale*, și, corelativ, cerința de a fi ocrotită juridic, continuă să ființeze și după deces[13]. Ca urmare, *generalia sunt praeponenda singularibus* guvernează raporturile dintre personalitatea juridică și personalitatea umană, ceea ce înseamnă că, în considerarea trecutului (cine a fost și cum a trăit), celui decedat i se datorează respect. Aici dăinuie fundamentul reglementării prin lege a respectului datorat persoanei fizice și după deces.

În cazul membrilor familiei celui decedat, rămași în viață, legea are în vedere pe soțul supraviețuitor, rudele în linie dreaptă și rudele colaterale până la gradul al patrulea inclusiv [art. 256 alin. (1) C.civil român]. Indubitabil, respectul datorat defunctului este inestimabil pentru onoarea și reputația lor, ca elemente componente ale demnității umane. Aceste valori pot fi însă atinse prin profanarea numelui celui decedat. Întrucât ființa lor le conferă personalitate juridică, legislativ au exercițiul acțiunii pentru restabilirea integrității memoriei celui decedat. Nu mai puțin, dacă fapta de atingere a memoriei defunctului vatămă colateral drepturile care poartă însuși asupra lor, au deschisă, distinct, calea acțiunii în realizarea (apărarea) acestor drepturi. Coincident, admiterea acțiunilor în justiție înseamnă și restabilirea memoriei celui decedat.

3. ***Reglementări existente în ordinea juridică internațională a altor state avute în vedere de legislativul român.*** Argumentele care țin de atributele și valoarea ființei umane, de terapia efectelor maladive ale șocului psihic pricinuit de moartea unui seamăn și, dar nu în ultimul rând, de nevoia disciplinării comportamentului față de cei trecuți în neființă au determinat necesarmente introducerea în ordinea juridică internațională și națională, inclusiv a statului român, a unor norme juridice privind obligativitatea respectului datorat celor morți. Propozițiile normative ale dreptului obiectiv român, sunt guvernate, cu precădere, de prioritatea pactelor și tratatelor internaționale privind drepturile omului, la care România este parte [art. 20 alin. (1) din Constituție și art. 4 alin. (2) C.civ.]. *Id est*, contractul normativ, sub forma tratatelor, încorporate în dreptul internațional public, tratatele și pactele aflate în

[12] D. Dafinoiu, 2002, *apud.* M.Curelaru, *Ipostaze ale personalității publice,* în Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași, seria Psihologie, Vol. 11, 2002, p. 108, pub în www.psih.uaic.ro (accesat 08.07.2021).

[13] Pe planul protecției juridice a personalității, doctrina internă de drept civil identifică ca drepturi obiective, al căror exercițiu este posibil în timpul vieții persoanei respective: determinarea felului funeraliilor sau exprimarea anticipată a consimțământului în cazul prelevării de organe, țesuturi și celule umane. [B. Cristea, *Respectul datorat ființei umane și drepturilor ei inerente* (rezumat), Universitatea din București, Facultatea de Drept, Școala doctorală, 2015, p. 4 și 5 în http://drept.unibuc.ro (accesat 24.07.2021)].

structura dreptului comunitar originar și actele unilaterale care alcătuiesc dreptul comunitar derivat[14] reprezintă, pentru ordinea de drept a statului român, izvoare principale de drept în materia respectului datorat persoanei și după decesul său. În doctrină sunt enumerate: Declarația Universală a Drepturilor Omului[15]; Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăților fundamentale [16]; Carta socială europeană[17]; Pactele cu privire la drepturile omului[18]; Convenția de la Oviedo și Protocolul adițional semnat la Paris la 12 ianuarie 1998, ambele pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane față de aplicațiile biologiei și medicinei[19]. Criterii de orientare legislativă sunt cuprinse și în directivele Uniunii Europene (UE) văzute ca legislație secundară obligatorie pentru statele membre (art. 288 din Tratatul privind funcționarea UE). *Exempli gratia*, Directiva 2004/23/CE[20]

---

[14] A se vedea N. Popa ș.a., *Teoria generală a dreptului*, ediția a 5-a, Editura All Beck, București, 2005, p. 167, 168

[15] Adoptată prin Rezoluția nr. 217/A (III) din 10 decembrie 1948 a Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite, semnată de România la 14 decembrie 1955, când, prin Rezoluția nr. 955(x) a Adunării Generale ONU, a fost admisă în rândurile statelor membre [a se vedea www.cab1864.eu (accesat 03.10.2021)]. Menționăm că Preambulul acestui document internațional afirmă credința în demnitatea și valoarea persoanei umane, iar prin art. 12 este consfințită protecția legii împotriva atingerilor aduse onoarei și reputației omului.

[16] Elaborată de Consiliul Europei, semnată la 4 noiembrie 1950, intrată în vigoare la 3 septembrie 1953 și publicată în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 135 din 31 mai 1994. Textul, revizuit în conformitate cu prevederile protocoalelor nr. 3/1970, nr. 5/1971 și nr. 8/1990, 9/1990, 10/1990, 11/1994, 14/2004, 15/2013 este publicat electronic în http://legislatie.just.ro/ (accesat 03.10.2021) Menționăm că în doctrină s-a atras atenția asupra a ceea ce lumea întreabă, dacă și „în ce măsură Convenția protejează reputația persoanelor decedate?" și „când Curtea Europeană ajunge la o concluzie mai cuprinzătoare și mai clară cu privire la această chestiune?". Nu mai puțin, doctrina subliniază că jurisprudența Curții Europene sugerează că art. 8 din Convenție va fi angajat „doar în cazurile în care declarațiile defăimătoare împotriva persoanelor decedate afectează direct drepturile familiei vii". „Probabil că interesele acelor vii (în contextul actual, libertatea lor de exprimare) trebuie să prevaleze asupra reputației morților". [Jonathan McCully, *Curtea Europeană și defăimarea morților: căutarea clarității, în https://strasourgobservers.com* (accesat 24.07.2021)]

[17] Adoptată la Strasbourg la 3 mai 1996 și ratificată de România prin Legea nr. 74/1999, publicată în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 193 din 4 mai 1999. În preambulul acestui document este subliniat caracterul indivizibil al tuturor drepturilor omului, fie că sunt civile, politice, economice, sociale sau culturale.

[18] Adoptate la 16 decembrie 1966 de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite și ratificate de România prin Decretul nr. 212/1974, publicat în „Buletinul Oficial" nr. 146 din 20 noiembrie 1974. Aceste pacte afirmă demnitatea inerentă a persoanei umane și obligația statelor semnatare de a promova respectarea universală și efectivă a drepturilor omului. Art. 17 din Pactul cu privire la drepturile civile și politice sancționează expres atingerile ilegale aduse onoarei și reputației unei persoane fizice.

[19] Convenția a fost ratificată de România prin Legea nr. 17/2001, publicată în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 103 din 28 februarie 2001.

[20] Publicată în „Jurnalul Oficial al CE" nr. L 102/2004, vol. 47, p. 48–59 [eur-lex.europa.eu (accesat 24.07.2021)]. Potrivit acestei directive, constituie donație și sursa de țesuturi și celule

stabilește standarde care vizează și problematica obținerii de țesuturi și celule umane de la persoane fizice. Cerințele tehnice de aplicare a acestui important instrument juridic UE sunt stabilite prin Directiva 2006/17/CE[21] și Directiva 2006/86/CE din 24 octombrie 2006[22].

Nu mai puțin, legislativul român a ținut seama de dispozițiile cuprinse în Cartea I, titlul II din Codul civil francez. Prin norme declarate a fi de ordine publică (art. 16-9) acest cod prevede că acțiunea legii asigură primatul persoanei și respectul demnității acesteia (art. 16), acțiune care nu încetează la moartea ei [art. 16-1-1alin. (1)]. Rămășițele lumești ale defunctului, inclusiv cenușa în cazul incinerării, trebuie să fie tratate cu respect, demnitate și decență [alin. (2)]. Judecătorul poate prescrie orice măsuri pentru a preveni sau opri orice atingere ilicită adusă corpului uman, inclusiv după moarte (art. 16-2). De asemenea, legislativul român a avut în vedere că legea franceză specială proteguiește voința defunctului cu privire la funeraliile sale. Defunctul poate „să decidă condițiile funeraliilor mai ales cu privire la caracterul civil sau religios care va fi dat acestora și modul de îngropare. Voința sa exprimată într-o declarație dată la notar sau sub semnătură privată are aceeași forță juridică precum a oricărei dispoziții testamentare privind bunurile și este supusă aceloraşi reguli privind condițiile de revocare."[23]

S-a avut în vedere, de asemenea, că în Marea Britanie acționează *The Human Tissue Act* (Legea privind țesuturile umane) din 15 noiembrie 2004, aplicabil în Anglia, Țara Galilor și Irlanda de Nord din aprilie 2006[24]. Prelevarea și folosirea organelor și țesuturilor unui adult decedat sunt posibile numai dacă sunt destinate unor scopuri programate (*scheduled purposes*) și acordului de voință (*appropriate consent*) al acelei persoane exprimat înainte de deces. În cazul când acesta nu există, el trebuie obținut de la o persoană din categoriile de persoane desemnate de lege. Actul normativ menționat se aliniază, prin urmare, legislației din țările europene care prevăd acordul expres și informat (*opting in*)[25].

---

provenite de la o persoană decedată (art. 3). Obținerea acestora poate fi autorizată „numai în cazul în care sunt îndeplinite toate cerințele obligatorii legate de consimțământ (...) în vigoare în statul membru" (art. 13).

[21] Publicată în „Jurnalul Oficial al Uniunii Europene" nr. L 38 din 9 februarie 2006 [http://eur-lex.europa.eu (accesat 24.07.2021)]. Anexa I a acestei directive stabilește criteriile generale de excludere de la donare pentru ipoteza categoriei numite „donatori decedați".

[22] Publicată în „Jurnalul Oficial", L 294 din 25 octombrie 2006 [http://eur-lex.europa.eu (accesat 24.07.2021)].

[23] S. Cercel, *Considerații privind drepturile asupra propriului corp*, în http://drept.ucv.ro (accesat 24.07.2021).

[24] În Scoția, există un instrument juridic similar și anume Human Tissue (Scotland) Act 2006, modificat prin Human Tissue (Authorisation)(Scotland) Act 2019, publicat la https://www.legislation.gov.uk (accesat 24.07.2021).

[25] Pentru dezvoltări privind conținutul și aplicarea soluțiilor legislative din *The Human Tissue Act*, a se vedea V. G. Gicu, *Donația de organe, țesuturi și celule*, București, 2010, p. 38, în http://www.univnt.ro (accesat 24.07.2021).

De interes sunt și reglementările existente în ordinea juridică a statelor nord-americane. Astfel, Legea americană *Uniform Anatomical Gift*, act normativ revizuit în 2006 și adoptat, în forma revizuită, de majoritatea statelor SUA[26], impune, imperativ, în materia prelevării de la o persoană decedată, acordul expres al acesteia, exprimat în timpul vieții. Absența unor dovezi clare ale dorinței decedatului poate justifica acordul familiei. În schimb, o donație anatomică ce nu a fost revocată de donator, înainte de moarte, este irevocabilă și face inutil consimțământul familiei. Nu mai puțin, pe fondul voluntarismului încurajat (*mandated choice*), persoanele care își reînnoiesc permisul de conducere auto pot opta între a accepta sau a se opune donării de organe.

În sfârșit, legislativul român a ținut seama că, în Canada, Codul civil din Québec dedică un capitol întreg respectului datorat corpului uman după deces (cap. IV, titlul al II-lea din Cartea I). Tipologic, dar exegetic și novator, textele acestui capitol sistematizează, prin recodificare, materia normativă privind deferența datorată voinței și corpului fizic ale unei persoane după decesul său. Pe planul respectului datorat voinței (dorințelor exprimate), este legiferată, mai întâi, obligația de a fi îndeplinite cele hotărâte și exprimate, în timpul vieții, de către defunct, cu privire la funeraliile sale. Este vorba de o obligație civilă perfectă (sancționată juridic). În absența vreunei hotărâri exprimate, primează voința moștenitorilor sau a succesibililor defunctului. În aceste cazuri, cheltuielile (prilejuite de funeralii) cad în sarcina succesiunii (art. 42), ceea ce înseamnă că moștenitorii și succesibilii au obligația de plată, iar sumele plătite se includ în pasivul succesoral. Respectul voinței vizează, apoi, actul juridic unilateral al donării corpului sau al autorizării prelevării de organe și țesuturi din acesta. *Per excellentiam*, art. 43 descrie condițiile de validitate a actului de donare sau autorizare (încuviințare)[27]. De asemenea, respectul datorat corpului fizic al defunctului însumează, potrivit Codului civil Quebec, reguli prescrise prelevării în ipoteza absenței încuviințării date de către defunct, în timpul vieții sale. Respectiv este necesar acordul persoanei calificate să consimtă [art. 44 alin. (1)]. Consimțământul nu este necesar în cazul imposibilității de a fi obținut, dar numai dacă cerințele art. 44 alin. (2) sunt întrunite. Prelevarea nu poate fi făcută înainte ca decesul donatorului să fie constatat de doi medici care nu participă la prelevare (art. 45). Nu mai puțin, în concepția Codului civil Québec, respectul datorat persoanei și după deces este atins atunci când nu sunt respectate condițiile legale impuse autopsiei și exhumării cadavrului uman (art. 46–47). În sfârșit, normele acestui cod

[26] Pentru mai multe detalii referitoare la adoptarea formei revizuite de către statele SUA, a se vedea pagina de internet a Uniform Law Commission https://www.uniformlaws.org (accesat 24.07.2021).

[27] Art. 43 din Codul civil Québec prevede următoarele (în traducere):

„Majorul sau minorul de peste 14 ani poate, în scop medical sau științific, să doneze corpul său ori să autorizeze prelevarea de organe ori țesuturi din acesta. Minorul sub 14 ani are această posibilitate cu acordul titularului autorității părintești sau a tutorelui său." Menționăm că voința de a dona sau autoriza trebuie exprimată fie verbal în fața a doi martori, fie în scris și poate fi revocată în același mod (a se vedea S. Cercel, *op. cit.*, p. 25, nota 30 subsol).

admit ca practici funerare de eliminare a cadavrului uman: îmbălsămarea, înhumarea și incinerarea, dar acestea nu pot fi realizate înainte de constatarea decesului și de trecerea în timp a șase ore de la constatare (art. 48)[28].

4. *Transpunerea în ordinea juridică a statului român a reglementărilor internaționale privind respectul datorat persoanei și după decesul său.* În România, reglementările internaționale acceptate prin ratificare au fost înglobate în dreptul nostru intern [art. 11 alin. (2) din Constituție] și declarate ca fiind prioritare în soluționarea conflictelor dintre ele și legile naționale (art. 20). În timp, prima construcție legislativă, cuprinsă în Legea nr. 104/2003[29], a creat cadrul juridic adecvat pentru utilizarea cadavrelor umane pentru diagnostic sau activități didactice ori științifice. A doua, încorporată în Legea nr. 95/2006[30], a soluționat problematica ivită în practica prelevării de la persoane decedate. În premieră a fost legiferat consimțământul expres cerut pentru prelevare [art. 147 pct. 4].

Totodată, a fost așezată în sarcina medicului care a efectuat prelevarea obligația de a restaura și reface fizionomia cadavrului în scopul obținerii unei înfățișări demne a corpului defunctului [art. 148 alin. (7)]. Apoi, departamentele funcționale din cadrul instituțiilor de învățământ superior au fost obligate să asigure serviciul religios și, după caz, incinerarea sau înmormântarea cadavrelor, după utilizarea lor în scop didactic sau științific [art. 20 alin. (2) din Legea nr. 104/2013]. Acestor dispoziții ale legii li se adaugă actele administrative normative elaborate în materie, și anume: ordinele ministrului sănătății nr. 1242/2007[31] care reafirmă obligativitatea consimțământului necesar prelevării de țesuturi și/sau celule de la un donator decedat și nr. 1763/2007[32] care transpune

[28] Menționăm că dispozițiile redate *supra* completează Carta drepturilor și libertăților persoanelor, aplicabilă în provincia Québec, ca act normativ distinct, cu rol de cinstire în materia drepturilor personalității umane [http://wikipedia.org (accesat 24.07.2021)].

[29] Legea nr. 104/2003 privind manipularea cadavrelor umane și prelevarea organelor și țesuturilor de la cadavre în vederea transplantului a fost republicată în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 213 din 25 martie 2014 [a se vedea forma consolidată din 26.04.2020 la adresa legislatie.just.ro (accesat 20.06.2021)]. Normele metodologice de aplicare a acestei legi au fost aprobate prin HG nr. 451/2004, publicată în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 340 din 19 aprilie 2004).

[30] Legea nr. 95/2006 privind reforma în domeniul sănătății, cu completările și modificările ulterioare, a fost republicată în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 652 din 28 august 2015 [a se vedea forma consolidată din 20.03.2021 la adresa legislatie.just.ro (accesat 20.06.2021)] .

[31] Publicat în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 543 din 9 august 2007

[32] Publicat în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 698 din 16 octombrie 2007. Menționăm că ordinul are ca obiect stabilirea cerințelor tehnice pentru donarea, prelevarea, testarea, procesarea, conservarea, distribuirea, codificarea și trasabilitatea țesuturilor și celulelor de origine umană utilizate în scopuri terapeutice, precum și notificarea incidentelor adverse severe și a reacțiilor adverse grave survenite în timpul transplantării lor. De asemenea, acest ordin a fost modificat prin „Ordinul Ministrului Sănătății" nr. 371/2013 (M.Of., Partea I, nr. 156 din 25.03.2013), „Ordinul Ministrului Sănătății" nr. 825/2014 (M.Of., Partea I, nr. 524 din 14.07.2014), „Ordinul Ministrului Sănătății" nr. 1047/2014 (M.Of., Partea I, nr. 678 din 17.09.2014) și „Ordinul Ministrului Sănătății" nr. 417/2017 (M.Of., nr. 252 din 11.04.2017).

legislativ Directiva Parlamentului European și a Consiliului 2006/17/CE din 8 februarie 2006[33]. Nu mai puțin, Legea nr. 102/2014[34] a consfințit dreptul la o înmormântare decentă și la aducerea ultimului omagiu la locul de veci al decedatului [art. 2 alin. (2)]. Totodată, legea statornicește, imperativ, obligația de a fi îndeplinită voința defunctului cu privire la locul și modalitatea desfășurării procesiunii funerare. Dacă această voință nu a fost exprimată, are caracter prioritar voința persoanelor obligate să dispună cu privire la înmormântare [art. 2 alin. (2), art. 16 și art. 17].

Mai recent, prin Ordinul Ministrului Sănătății nr. 436/2020 a fost reglementat managementul în caz de deces al pacienților infestați cu noul coronavirus (SARS-CoV-2). La pct. 5 alin. (4) din Anexa la ordinul menționat[35] se prevede că „persoanele care manipulează și transportă cadavre vor lua în considerare respectul față de demnitatea umană, orice activitate sau acțiune asupra corpului unei persoane decedate având la bază grija și respectul cuvenit unei ființe umane decedate”[36].

Varietatea și interferența reglementărilor existente în această materie, au impus, sub semnul voinței generale, exprimată în reglementările internaționale (redate *supra*), sistematizarea lor, sub forma recodificării. În chip novator, noul Cod civil pune în ordine logică materialul normativ existent și ridică la universal respectul datorat morților. Noul cod dedică, novator, un capitol special respectului datorat ființei umane (capitolul II al Cărții I), în cadrul căruia secțiunea a 3-a este consacrată respectului datorat persoanei și după decesul său[37]. Textele art. 78–81 ale acestei secțiuni descriu în mod unitar, sintetic și bine structurat principalele aspecte privind respectul datorat morților, văzut ca o atitudine specifică procesului afectiv uman[38]. În esență, textele enunțate prevăd că respectul cuprinde, tridimensional, memoria, corpul fizic și voința defunctului cu privire la funeralii. Nu mai puțin, noul Cod civil

---

[33] A se vedea *supra*, nota 20 subsol.

[34] Legea privind cimitirele, crematoriile și serviciile funerare, publicată în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 520 din 11 iulie 2014 [a se vedea forma consolidată din 30.03.2021 la adresa legislatie.just.ro (accesat 20.06.2021)].

[35] Modificată și înlocuită prin Ordinul nr. 570/2020, publicat în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 292 din 7 aprilie 2020.

[36] În mass-media, s-a atras atenția că, în discordanță cu aceste prevederi, pct. 7 alin. 2 din Anexă dispune că, în cazul cadavrelor autopsiate, contaminate cu COVID-19, că „acestea se igienizează, dar nu se efectuează asupra lor manopere de cosmetizare și nici nu se îmbracă înainte de a fi introduse în sac”. Numai că, în preambulul Anexei, se prevede că „în cazurile spitalizate pentru care în perioada internării în unitatea sanitară se confirmă (reconfirmă) diagnosticul de infecție cu noul coronavirus (SARS-CoV-2), evoluția fiind urmată de deces, *autopsia anatomopatologică* a cadavrului pentru a confirma/preciza sau completa diagnosticul de deces deja confirmat prin analize de laborator (texte specifice) *nu mai este necesară* și este de evitat din cauza riscurilor de transmitere a bolii infectocontagioase, posibile în condițiile extinderii la personalul medical. Observația este totuși de interes în cazul autopsiei medico-legală dispusă și efectuată în condițiile art. 185 C.pr.penală.

[37] Cu privire la caracterul novator și special al acestor reglementări, a se vedea M. Duțu, *Noul Cod civil între tradiție și modernitate*, în http://www.acad.ro (accesat 24.07.2021).

[38] Pentru dezvoltări privind problematica aplicării acestor dispoziții legale, a se vedea P.Perju, *Respectul datorat persoanei și după decesul ei, în reglementările existente în ordinea juridică a unor state europene și nord-americane, precum și în noul cod civil român*, în Dreptul nr. 1/2016, p. 16–35.

instituționalizează, în premieră, acțiunea în justiție pentru restabilirea integrității memoriei unei persoane decedate [art. 256 alin. (2)][39]. Totodată, el sancționează juridic unele fapte de întinare a memoriei defunctului[40].

5. *Exegeza art. 78 C.civ.* Textul prevede că „persoanei decedate i se datorează respect cu privire la memoria sa, precum și la corpul său”[41]. În doctrină, *memoria persoanei decedate* este descrisă, în sensul art. 78 C.civ. ca amintirea celui decedat pe care cei rămași în viață o păstrează[42]. Nu mai puțin, text art. 78 C.civ. are în vedere personalitatea celui care a fost, prelungită după deces[43], ca semn că mortul nu poate fi dat uitării și că respectul posterității este datorat și consfințit juridic. *Corpul decedatului* este trupul său neînsuflețit, considerat, anatomic, drept un întreg și, semasiologic, este numit cadavru (Dexonline). Doctrina a subliniat că vocabula „cadavru” semnifică rămășița trupească a persoanei decedate, în orice formă s-ar afla (inanimată, imediat după deces ori descompusă, indiferent de faza de descompunere)[44]. Legea nr. 104/2003[45] prevede că prin „cadavru” se înțelege persoana care nu mai prezintă niciun semn de activitate cerebrală, cardiacă sau respiratorie și care este declarată decedată din punct de vedere medical, potrivit legii. Doctrina a subliniat că deferența datorată cadavrului uman este determinată de valoarea sa moral-etică intrinsecă[46], impregnată de personalitatea celui care a fost[47] și „se manifestă pe mai multe planuri: comportament decent față de acesta (*n.n., P.P., A.M.*) corpul persoanei decedate) și de funeraliile sale, organizarea de funeralii (art. 80 C.civ.); realizarea prelevării de organe, țesuturi și celule umane în scop terapeutic sau științific trebuie făcute numai în condițiile prevăzute de lege”[48].

6. *Memoria defunctului în viziunea doctrinei și a textului art. 79 C.civ.*

a) Semantic, vocabula „memorie” semnifică, figurativ și concis, procesul psihic de păstrare în minte a tot ce este favorabil sau nefavorabil pentru ceva sau

---

[39] Regimul juridic al acestei acțiuni este cel stabilit de textele Titlului V al Cărții I, coroborate cu prevederile art. 1391 alin. (5) C.civ., care fac trimitere la dispozițiile art. 253–256 C.civ.

[40] De pildă, potrivit art. 1069 alin. (2) C.civ., dacă legatarul se face vinovat de injurii grave la adresa memoriei testatorului, se poate cere revocarea legatului, pe cale judecătorească.

[41] Pentru dezvoltări privind interpretarea de conținut a textului, a se vedea P. Perju, *op. cit.*, p. 24–26.

[42] E. Chelaru, *Comentariu (la art. 79)*, în „Codul civil. Comentarii pe articole” (coordonatori: Fl. A. Baias, E. Chelaru, R. Constantinovici, I. Macovei), ediția a 3-a, Editura C.H. Beck, București, 2021, p. 104.

[43] T. Țiclea, *Respectul datorat persoanei și după decesul său*, în „Noul Cod civil. Studii și comunicări” (coordonator M. Uliescu), vol. I, p. 290.

[44] G. Antoniu, C. Bulai, *Practică judiciară penală*, Editura Academiei, vol. III, p. 274.

[45] Citată, *supra*, subsol pct. 28.

[46] S. Morar, D. Perju-Dumbravă, A. Cristian, *Aspecte etice și legale ale utilizării cadavrului uman în scop didactic și științific*, în „Revista Română de Bioetică”, vol, 6, nr. 4, oct–dec 2008 p. 67, 71–72.

[47] C. Ungureanu, C. Munteanu, *Drept civil. Persoanele*, Editura Hamangiu, 2011, p. 105.

[48] *Idem*

cineva. Mai exact, în cazul persoanei decedate, a felului cum a fost cunoscută sau apreciată de semenii săi, și anume de lumea în anturajul căreia a trăit. Sintagma *„în memoria cuiva”* nuanțează amintirea cuiva, adică faptul aducerii-aminte (Dexonline), exprimată prin cuvinte, gesturi etc. de respect, admirație sau recunoștință. Opusul aducerii aminte (al amintirii) este uitarea, socotită, figurativ, preludiu al morții[49]. Așadar, memoria persoanei decedate este amintirea pe care cei rămași în viață o păstrează despre aceasta[50].

b) Pe cale de interpretare, doctrina a dedus că, în concepția art. 79 C.civ., memoria persoanei decedate „cuprinde două laturi: una ce ține de reputația și alta care este legată de imaginea sa”[51]. Reputația, în înțelesul art. 79 C.civ. nu înseamnă neapărat faimă sau celebritate, ci părerea publică favorabilă sau nefavorabilă (bună sau rea) despre o persoana (decedată sau în viață). Mai deslușit, demnitatea „este onoarea[52], la care se adaugă și alte însușiri, de ordin etic, dobândite în timpul vieții omului și care formează reputația unei persoane”[53]. Conceptul de imagine semnifică (în accepțiunea art. 73 alin. 2 C.civ.) înfățișarea fizică a celui decedat, reprodusă prin fotografiere, filmare, desen, pictură, gravură și alte mijloace de redare ori vocea acestuia, redată printr-un dispozitiv de înregistrare a sunetului, imitare etc[54].

7. *Atingerile aduse memoriei persoanei decedate.*

a) Elementele de exprimare care figurează în titlul art. 79 C.civ. așază atingerile aduse amintirii persoanei decedate în câmpul interdicțiilor legale. Textul eficientizează interzicerea atingerii prin a o supune regimului juridic de protecție a

---

[49] Aforism semnat de G. Barbu, în https://citatepedia.ro (accesat 25.07.2021). Nu mai puțin, „moartea nu vine odată cu vârsta, ci odată cu uitarea” [G.G.Marquez, *Citate celebre*, în https://cuvintecelebre.ro (accesat 25.07.2021)]. Adică uitarea și nu moartea este adevăratul sfârșit al vieții. Ca exemplu, uitarea de către autorități a celui care a fost Irimia Petru, distins cu numeroase medalii pentru acte de vitejie în cel de-al Doilea Război Mondial. Merită spus aici că memoria sa de erou mort prin uitare a fost restabilită parțial prin apariția în ziarul „Crai Nou” din 29 aprilie *a.c.*, a articolului „Un erou uitat”, semnat de către C. Târziu, profesor și ilustru autor de carte istorică.

[50] E. Chelaru, cit. *supra*, subsol pct. 41.

[51] T. Țiclea, *op. cit.*, p. 293.

[52] „Onoarea este un sentiment complex determinat de percepția pe care fiecare persoană o are despre demnitatea sa, în timp ce reputația înseamnă felul în care o persoană este considerată în societate. Reputația poate să varieze de la o persoană la alta. Reputația nu este înnăscută, ci este, de cele mai multe ori dobândită, prin modul exemplar în care persoana se comportă în viața privată sau în cea socială.” [Înalta Curte de Casație și Justiție, Secția I-a civilă, dec. nr. 3216/2014, în http://www.scj.ro (accesat 25.07.2021)].

[53] V.Dongoroz și colab., *Explicații teoretice ale Codului penal român*, vol. III, Ed. Academiei, București, 1971, p. 403, *apud.* O.Ungureanu, C.Munteanu, *Dreptul la demnitate în concepția Codului civil,* în „Revista Română de Drept Privat” nr. 1/2016, p. 22.

[54] Pentru dezvoltări, a se vedea: P.Perju, *Atingerile aduse vieții private, sancționate de noul Cod civil în lumina jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului și a practicii judiciare române,* în Dreptul nr. 8/2015, p. 9–27.

memoriei persoanei decedate și condițiilor prescrise apărării imaginii și reputației persoanei aflate în viață[55]. Sintagma „în aceleași condiții" exprimă egalitatea de tratament juridic atât în privința faptelor care constituie atingeri ale memoriei defunctului, cât și ale cauzelor care înlătură caracterul ilicit al acestora, și anume: acordul celui în cauză (art. 74 lit. a, c, d, f și g C.civ), permisiunea legii și exercițiul legitim, cu bună credință, a drepturilor și libertăților constituționale (art. 75 C.civ.).

b) Sunt descrise ca atingeri aduse reputației persoanei decedate: expunerea batjocurii prin cuvinte sau gesturi, atribuirea unui defect, a unei boli sau infirmități ori imputarea făcută în public, prin orice mijloace[56], a unei fapte determinate care, dacă ar fi adevărată, l-ar fi expus pe cel care a fost, în timpul vieții, la o sancțiune penală[57]. De asemenea, sunt considerate atingeri aduse memoriei celui decedat. actele de conduită incriminate de art. 383 Cod penal[58], și anume profanarea de cadavre[59] sau morminte[60], inclusiv a pietrelor sau monumentelor funerarii[61].

Lezarea memoriei defunctului prin atingeri aduse propriei sale imagini[62] semnifică fapte ilicite îndreptate împotriva înfățișării sale fizice ori a vocii sale. Cu

---

[55] Textul prevede următoarele: *„Memoria persoanei decedate este protejată în aceleași condiții ca și imaginea și reputația persoanei aflate în viață."*

[56] Instanțele judecătorești naționale și contenciosul european fac referire, în corpul motivării unor soluții pronunțate, la următoarele mijloace: creațiile literare epice în proză (romane, nuvele etc.), creațiile cinematografice, articolele de presă, emisiunile de televiziune (îndeosebi, cele care cuprind dezbateri, reportaje, documentare etc.), paginile de internet, benzile desenate umoristice, pliantele ș.a. [a se vedea Jurisprudența selectivă privind protecția reputației, reprodusă de serviciile media ale CEDO, http://echr.coe.int (accesat 25.07.2021); ICCJ, Secția I civilă, dec. nr. 438/2020, www.scj.ro (accesat 25.07.2021)].

[57] S. Cercel, *op. cit.*, p. 24.

[58] Textul prevede următoarele: *„(1) Sustragerea, distrugerea sau profanarea unui cadavru ori a cenușii rezultate din incinerarea acestuia se pedepsește cu închisoarea de la 6 luni la 3 ani; (2) Profanarea prin orice mijloace a unui mormânt, a unei urne funerare sau a unui monument funerar se pedepsește cu închisoare de la 3 luni la 2 ani sau cu amendă."*

[59] Înalta Curte de Casație și Justiție, Secțiile Unite, decizia nr. 35/2008, publicată în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 158 din 13 martie 2009, Potrivit acestei decizii, actele de incendiere, dezmembrare ori distrugere a cadavrului victimei infracțiunii de omor, constituie atingeri aduse memoriei celui decedat. Dacă sunt săvârșite de autorul omorului în scopul ștergerii urmelor faptei sale, s-a decis existența a două fapte penale distincte aflate în concurs real, și anume infracțiunea de omor și infracțiunea de profanare de cadavre.

[60] Curtea de Apel Constanța, Secția penală și pentru cauze cu minori și de familie, decizia nr. 844 din 2 octombrie 2015, publicată de www.rolii.ro (accesat 25.07.2021). În speță, s-a reținut că faptele săvârșite pe timp de noapte prin dislocarea criptei de beton a cavoului în vederea pătrunderii în interiorul acestuia și însușirea bijuteriilor aflate în sicriul celui decedat, întrunesc elementele constitutive a două infracțiuni, aflate în concurs real, și anume profanarea de morminte prev. și ped. de art. 383 alin. 2 C.pen. și furt calificat, prev. și ped. de art. 208,209, lit. b și d. C.pen. S-a apreciat că profanarea de morminte a avut ca urmare imediată atingerea memoriei persoanei decedate .

[61] În practica judiciară, s-a decis că monumentul funerar se ridică în memoria persoanei decedate și nu face obiectul unui drept de proprietate exclusivă în favoarea persoanei care l-a construit. Ca atare, oricare dintre moștenitori poate să inscripționeze un text pe piatra funerară sau pe monumentul funerar dacă prin aceasta nu aduce atingere memoriei persoanei decedate [Trib. Timiș, Secția civilă, dec. nr. 228/2017, pub. în https://www.clujust.ro (accesat 25.07.2021)].

[62] Cu privire la înțelesul sintagmei „propria imagine", a se vedea P. Perju, *Succinte considerații în legătură cu dreptul la propria imagine potrivit Codului civil*, în „Dreptul" nr. 6/2015, p. 56–57.

titlu de exemplu, literatura juridică franceză citează publicarea fotografiei corpului neînsuflețit al celui decedat[63]. În alt caz, numit „speța Rachel", a fost fotografiată și dată publicității imaginea unei actrițe aflate pe patul de moarte[64]. Tribunalul Senei a dat satisfacție rudelor artistei, cu motivarea că dreptul muribundei de a se opune reproducerii imaginii sale are caracter absolut. Nesocotirea acestui drept a lezat memoria defunctei și cele mai intime sentimente încercate de urmașii acesteia[65].

În jurisprudența CEDO s-a subliniat că presa este obligată să respecte imaginea persoanei și după moartea acesteia. Este citată publicarea în săptămânalul *Paris Match* a fotografiei corpului neînsuflețit al unei persoane publice, imediat după ce a fost asasinată, fără a exista acordul familiei sale. S-a apreciat că fotografia și publicarea ei demonstrează lipsa respectului față de imaginea defunctului (Hotărârea Hachette Filipacchi Asocies *c.* Franței, 14 iunie 2007[66]).

Nu mai puțin, în ordinea juridică a statului român, prin Legea nr. 46/2003[67] s-a stabilit că datele personale privind starea sănătății persoanei sunt confidențiale, chiar și după decesul acesteia (art. 21) și că ele pot fi furnizate numai pe baza consimțământului explicit sau dacă legea o cere în mod expres (art. 22). Contenciosul constituțional a respins excepția de neconstituționalitate a acestei legi cu mențiunea că „deși capacitatea de folosință a persoanei încetează la moartea acesteia, în virtutea respectului datorat persoanei umane, *memoria persoanei decedate și opțiunile făcute în timpul vieții trebuie ocrotite și ulterior decesului* (*s.a., P.P., A.M.*)"[68].

c. Respectul datorat memoriei persoanei decedate, poate fi interferent libertății de exprimare, văzută ca o prerogativă a cărei exercițiu este condiționată de lege[69]. Interacțiunea faptică dintre aceste două valori nepatrimoniale poate fi

---

[63] B.Beignier, *note,* în Recueil Dalloz, 1997, p. 255, *apud.* O.Ungureanu, C.Munteanu, *op. cit.*, p. 62, 63.

[64] R. Lindon, *Les droits de la personnalité*, Paris, Dalloz, 1974, p. 10, *apud* C. Jugastru, în „Reflecții asupra noțiunii și evoluției drepturilor personalității", p. 334 [http://humanistica.ro (accesat 25.07.2021)].

[65] Tribunalul Senei, 16 iunie 1938, *apud* C. Jugastru, *ibidem*, p. 40.

[66] Publicată pe https://www.doctrine.fr (accesat 05.10.2021).

[67] Legea drepturilor pacientului, publicată în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 51 din 29 ianuarie 2003 [a se vedea forma consolidată din 23.11.2020 la adresa legislatie.just.ro (accesat 20.06.2021)]. disponibilă în formă consolidată (ultima consolidare 23.11.2020) la adresa legislatie.just.ro (accesat 20.06.2021).

[68] Curtea Constituțională, dec. nr. 1429/2010, publicată în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 16 din 7 ianuarie 2011. Considerentele acestei decizii exclud din sfera transmisiunilor *mortis causa* dreptul de opțiune al pacientului privind păstrarea confidențialității informațiilor despre starea sănătății sale. Nu mai puțin, regula confidențialității acestor informații cunoaște excepții în cazul când: a) legea permite; b) există acordul celui în cauză; c) datele sunt necesare pentru prevenirea îmbolnăvirii unei persoane sau a comunității, după caz; d) datele sunt necesare pentru efectuarea urmăririi penale. (M.M.Pivniceru, B.Karoly, *Codul civil reflectat în jurisprudența Curții constituționale*, Ed. Hamangiu, 2021, p. 180–183).

[69] M. Nicolae, *Drept civil. Teoria generală, vol. II*, Editura Solomon, 2018, p. 23.

conflictuală dacă libertatea de exprimare se află sub incidența unor limitări prevăzute de lege, necesare protecției memoriei persoanei decedate[70].

Contenciosul constituțional a subliniat că, deși libertatea de exprimare este inviolabilă, ea nu poate prejudicia demnitatea, onoarea și propria imagine a unei persoane[71]. Nu mai puțin, în dreptul european, „ingerințele în libertatea de exprimare sunt permise numai în cazul în care îndeplinesc o triplă condiție. În primul rând, restrângerea în cauză trebuie să fie <<prevăzută de lege>>. Cu alte cuvinte, instituția Uniunii care adoptă măsuri susceptibile să restrângă libertatea de exprimare a unei persoane trebuie să aibă un temei juridic în acest scop. În al doilea rând, restrângerea în cauză trebuie să vizeze un obiectiv de interes general, recunoscut ca atare de Uniune. În al treilea rând, restrângerea în cauză nu trebuie să fie excesivă, ceea ce implică, pe de o parte, că aceasta trebuie să fie necesară și proporțională cu obiectivul urmărit și, pe de altă parte, că nu trebuie să se aducă atingere substanței acestei libertăți”[72]. Totodată, atacul asupra reputației unei persoane trebuie să atingă un anumit grad de gravitate și să fie realizat într-o manieră care să prejudicieze beneficiul personal al dreptului la protejarea reputației, văzut, în cazul persoanei în viață, ca un element al vieții sale private[73].

Nu mai puțin, contenciosul constituțional atrage atenția asupra cerinței unui just echilibru în recunoașterea libertății de exprimare, impusă de principiul proporționalității. „Conform acestui principiu orice măsură luată trebuie să fie adecvată – capabilă în mod obiectiv să ducă la îndeplinirea scopului, necesară – nu depășește ceea ce este necesar pentru îndeplinirea scopului și proporțională – corespunzătoare scopului urmărit. Pentru corecta aplicare a testului este necesară examinarea fiecăruia dintre cele 3 elemente în ordinea respectivă. Dacă măsura nu întrunește una dintre cele 3 cerințe, aceasta este neconstituțională și nu mai este necesară examinarea respectării celorlalte cerințe”[74].

---

[70] Referitor la aceste limitări, textul art. 19 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice (pub. în „Buletinul Oficial al României”, Partea I, nr. 146 din 20 noiembrie 1974) prevede următoarele:

Art. 19

1.Nimeni nu trebuie sa aibă de suferit din cauza opiniilor sale.

2.Orice persoana are dreptul la libertatea de exprimare; acest drept cuprinde libertatea de a căuta, de a primi si de a răspândi informații si idei de orice fel, indiferent de frontiere, sub forma orala, scrisa, tipărită ori artistică sau prin orice alt mijloc, la alegerea sa.

3.Exercitarea libertăților prevăzute la paragraful 2 al prezentului articol comportă obligații și răspunderi speciale. În consecință, ea poate fi supusă anumitor limitări care trebuie însă stabilite în mod expres prin lege și care sunt necesare;

a)respectării drepturilor sau reputației altora (*s.n., P.P., A.M.*);

b)apărării securității naționale, ordinii publice, sănătății sau moralității publice:

[71] Curtea Constituțională, Decizia nr. 649 din 24 octombrie 2018, pub. în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 1045 din 10 decembrie 2018.

[72] CEDO, Camera a 6-a extinsă, Janusz Korwin-Mikke contra Parlamentului European, hotărârea din 31 mai 2018, publicat în https://curia.europa.eu (accesat 25.07.2021).

[73] CEDO, Marea Cameră, Axel Springer AG contra Germaniei, hotărârea din 7 februarie 2012, nr. 83, publicat în www.juridice.ro (accesat 25.07.2021).

[74] Curtea Constituțională, Decizia nr. 266/2013, publicată în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 443 din 19 iulie 2013.

În dezvoltarea acestui fond de idei, practica instanțelor naționale și a contenciosului european nuanțează notabil câteva aspecte privitoare la păstrarea unui just echilibru în soluționarea conflictului dintre libertatea de exprimare și protecția memoriei persoanei decedate, valori care sunt egale și nu ierarhizate[75].

Într-o speță s-a decis că redarea într-o creație cinematografică a unor anecdote și povestiri, narate, în timpul vieții sale, de către cel decedat, nu atinge memoria acestuia. Ca atare, în speță, libertatea de exprimare n-a lezat memoria defunctului[76], încât restrângerea acesteia, prin ingerința cerută de reclamant, a fost apreciată că ar atinge grav principiul proporționalității (definit de art. 5 din TUE)

Într-o altă speță, reclamanta din proces a scris, în memoria tatălui ei, o carte prin care s-a referit la activitatea profesională a unui terț. Calificarea acestei referiri ca faptă penală și condamnarea reclamantei, au fost apreciate de către contenciosul european ca o ingerință disproporționată în libertatea de exprimare. În motivarea constatării că art. 10 din Convenție a fost încălcat, s-a reținut absența oricărei atingeri a vieții private a persoanei și buna-credință a reclamantei. Mai exact, cartea reclamantei a vizat profesia și nu viața privată a terțului. În concluzie, n-a fost atinsă memoria defunctului, dar a fost grav violată grav libertatea de exprimare[77].

Nu mai puțin, memoria unei persoane decedate poate fi atinsă prin lipsa de obiectivitate a rezultatelor metodei istorice ori de subiectivitatea sau erorile gândirii critice ale unui autor de carte istorică. Dar, cum bine atrage atenția jurisprudența CEDO, nu este rolul judecătorului „de a arbitra aspectele istorice subiacente, acestea fac parte din dezbaterea continuă între istorici care modelează opinia cu privire la evenimentele care au avut loc și interpretarea lor”. În schimb, judecătorul poate examina dacă evenimentele pretins a fi o problemă de istorie fac parte din „categoria faptelor istorice clar stabilite, cum este holocaustul – a căror negare sau revizuire este eliminată de la protecția art. 10 din Convenție”[78]. În speță,

---

[75] Atragem atenția că, structural, Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților fundamentale apără demnitatea, onoarea și propria imagine – ca valori incorporate în conceptul „vieții private și de familie” a unei persoane în viață. Atingerea memoriei persoanei decedate poate avea conotații colaterale. asupra acestor valori. În acest caz, memoria persoanei decedate este apărată în măsura în care drepturile prevăzute de art. 8 din Convenție ale membrilor familiei rămași în viață au fost direct afectate”. (a se vedea J.McCully, *op. cit., supra*, nota 15 subsol).

[76] Înalta Curte de Casație și Justiție, Secția I civilă, dec. nr. 438 din 18 februarie 2020. În motivarea acestei decizii s-a reținut că naratorul din film al istorisirilor și anecdotelor este un personaj creat metaforic diferit de cel real, adică de cel aflat în neființă a cărei memorie s-a cerut a fi restabilită.

[77] CEDO, Ileana Constantinescu împotriva României, hotărârea din 11 decembrie 2012, în Fișa tematică „Protecția reputației”, pag. 3, publicate de www.echr.coe.int (accesat 25.07.2021). De asemenea, în practica judiciară națională, s-a reținut că, existența unei doze de exagerare în textul materialului jurnalistic dat publicității, apreciată ca firească și de natură să atragă atenția asupra informației comunicate, nu este de natură să înlăture buna-credință a autorului, dedusă din punerea informației furnizate sub semnul incertitudinii, al eventualității și al nevoii verificării acesteia. (ICCJ, Secția I civilă, dec. nr. 2415 din 8 noiembrie 2020, în „Săptămâna Juridică”, nr. 21/2021, Ed. Litteris e-Publishing p. 6–7).

[78] Pct. 69 din CHAUVY și alții contra Franței, în http://hudoc.echr.coe.int (accesat 25.07.2021).

contenciosul european a reținut că autorul unei cărți de istorie a dat publicității propriile acuzații privind rolul părții vătămate din proces în arestarea și dispariția fizică (moartea) celui care a fost Jean Moulin – erou al Rezistenței franceze. În absența unor probe concludente unită cu erorile de gândire și subiectivitatea autorului cărții, instanța europeană a reținut inexistența unui adevăr istoric clar stabilit, concluzie care denotă caracterul insinuant și defăimător al afirmațiilor din carte față de părțile vătămate din proces. Reputația acestora a fost grav atinsă. Ca urmare, contenciosul european a constatat că ingerința în libertatea de exprimare a autorului și a editorului cărții a fost proporțională și nu violează art. 10 din Convenție. Desigur, pe plan reparator, această soluție apără nu numai reputația persoanelor vătămate din proces dar, *ex aequo*, și memoria unui ilustru personaj istoric, atinsă, fără doar și poate, prin publicarea cărții dedusă judecății..

Principiul proporționalității își afirmă utilitatea mai ales în cazul libertății de exprimare față de cel care a fost o persoană publică. Într-un asemenea caz, contenciosul european a atras atenția că limitele critice admisibile sunt mai largi decât în cazul unei simple persoane particulare. Omul politic se expune în mod inevitabil și cu bună știință, unui control atent al faptelor și gesturilor sale din partea ziariștilor și al publicului larg, motiv pentru care trebuie să arate mai multă toleranță[79].

Nu mai puțin, contenciosul european a declarat compatibile, *ratione materiae*, Convenției și competenței Curții europene, cazurile când memoria personalităților istorice (reputate sau controversate) a fost atinsă, iar drepturile prevăzute de art. 8 din Convenție, ale membrilor familiei rămași în viață au fost direct afectate[80]. Cererile acestora din urmă de protejare a propriei reputații, au fost totuși respinse deoarece, fie drepturile lor au fost puțin afectate[81], fie criticile din presă nu vizau viața privată a celui decedat, ci implicarea sa, ca persoană publică, într-o tragedie istorică[82].

Sub un ultim aspect, testul proporționalității poate viza ingerințele statale nejustificate îndreptate împotriva unor riposte la atitudini (politice, sociale etc.) contrare normalității principiilor dreptului de apărare a memoriei persoanei

[79] CEDO, MAC TV împotriva Slovaciei, hotărârea din 28 martie 2017. În speță, s-a reținut că sancțiunea administrativă aplicată unui operator de televiziune (reclamant în proces) pentru critica adusă *status quo*-ului politic a celui care a fost Lech Kaczynschi, președintele Poloniei, încalcă prevederile art. 10 din Convenție (pentru dezvoltări, a se vedea: J.McCully, *op.cit., supra*, nota 15 subsol).

[80] Menționăm că în practica contenciosului european s-a reținut că încalcă drepturile prevăzute de art. 8 din Convenție ale membrilor familiei celui decedat, rămași în viață: întârzierea majoră în cazul restituirii probelor prelevate de pe trupul neînsuflețit al fiicei reclamanților de către poliție, fapt care i-a împiedicat pe aceștia să o înhumeze în timp util (GERARD împotriva Franței); prelevarea de organe de la o persoană decedată de către un spital fără informarea și solicitarea consimțământului mamei acesteia (Petrova împotriva Letoniei); prelevarea de țesuturi de la o persoană decedată, fără consimțământul soției sale, din cauza neclarității legislației interne și a lipsei de garanții împotriva arbitrariului (Elberte împotriva Letoniei), etc. [a se vedea www.echr.coe.int, Guide on article 8 – RON (accesat 25.07.2021)].

[81] CEDO, Putistin împotriva Ucrainei, hotărârea din 21 noiembrie 2013, în Fișa tematică „Protecția reputației", pag. 28, publicată de www.echr.coe.int (accesat 25.07.2021).

[82] CEDO, Dzhugashvili împotriva Rusiei, hotărârea din 9 decembrie 2014, în Fișa tematică „Protecția reputației", pag. 25, publicată de www.echr.coe.int (accesat 25.07.2021).

decedate. Într-o speță, reclamantul, istoric și profesor universitar maghiar, a publicat un articol în care critica presa de dreapta și, în special, pe un jurnalist care făcea apologia rolului unui personaj istoric, trecut în neființă, dar știut ca politician care a colaborat cu Germania nazistă în adoptarea unei legi antisemite. Reclamantul s-a plâns instanței europene că a fost obligat să publice o rectificare a acestui articol, pe propria cheltuială și să suporte cheltuieli de judecată considerabile. CEDO a hotărât că, în raport cu dreptul reclamantului la libertatea de exprimare, în cazul unei dezbateri de foarte mare interes public și de împrejurarea că jurnalistul apologist s-a expus voluntar criticii publicului, măsura autorităților judiciare maghiare este excesivă și vădit disproporționată . Ca atare, a fost încălcat art. 10 (libertatea de exprimare) din Convenție[83].

8. *Situații conflictuale privind conceptul de voință juridică referitoare la funeraliile sau exhumarea persoanelor decedate.* Art. 80 alin. (1) C.civ. prevede, imperativ, obligația de respectare a voinței persoanei fizice, exprimată în timpul vieții, cu privire la propriile funeralii și soarta corpului său după moarte[84]. Alin. (2) al textului soluționează, legislativ, conflictul de voințe juridice posibil a se ivi în ipoteza absenței unei hotărâri a defunctului, luată în timpul vieții, cu privire la propriile funeralii. Textul prevede că în acest caz „va fi respectată, în *ordine* (*s.n., P.P., A.M.*), voința soțului, părinților, descendenților, rudelor în linie colaterală până la al patrulea grad inclusiv, legatarilor universali sau cu titlu universal ori dispoziția primarului comunei, orașului, municipiului sau sectorului municipiului București în a cărui rază teritorială a avut loc decesul. În toate cazurile se va ține seama de apartenența confesională a persoanei decedate."

Aceste norme juridice, elaborate prin codificare, au fost întregite cu dispozițiile art. 17 din Legea nr. 102/2014[85], care prevăd că următoarele persoane sunt obligate să dispună cu privire la înmormântare: a) persoana care s-a angajat prin contract că se va îngriji de înmormântare; b) persoana stabilită prin testamentul defunctului; c) în lipsa testamentului, soțul/soția persoanei decedate, care a trăit în aceeași locuință cu persoana decedată în ultima parte a vieții; d) altă rudă apropiată a decedatului, până la gradul al IV-lea inclusiv. Dacă nu există nicio persoană obligată să dispună în legătură cu înmormântarea sau persoana obligată se găsește într-un loc necunoscut ori nu-și îndeplinește obligația, primarul unității administrativ-teritoriale în raza căreia a avut loc decesul dispune cu privire la înmormântare.

În practica judiciară, anterioară dispozițiilor legale redate *supra*, s-a reținut că decizia primarului, ca *ultima ratio*, este obligatorie numai dacă nu există nicio persoană obligată, împrejurare care trebuie stabilită printr-o cercetare (investigare)

[83] CEDO, Karsai împotriva Ungariei, hotărârea din 1 iunie 2009, publicată, în extras, în Fișa tematică „Protecția reputației", pag. 28, publicată de www.echr.coe.int (accesat 25.07.2021).

[84] Pentru analiza dispozițiilor art. 80 alin. (1) C.civ., a se vedea P.Perju, *op. cit.*, p. 28, 29.

[85] Citată *supra*, pct. 4, subsol nota 33.

operațională ce cade în sarcina organelor de poliție[86]. În practica contenciosului european au fost sancționate, ca încălcări ale art. 8 din Convenție, omisiunea autorităților relevante de a informa pe părinții celui decedat, victimă a unui omor, cu privire la decesul său[87] sau tergiversarea majoră a restituirii probelor prelevate de pe corpul neînsuflețit al fiicei reclamantului, de către poliție, împrejurare care a împiedicat înhumarea la timp și în condiții normale[88].

În cauza Solska și Rybicka împotriva Poloniei[89], Curtea a apreciat că art. 8 este aplicabil dacă exhumarea persoanelor decedate a fost făcută împotriva voinței familiilor acestora, în contextul unei proceduri penale. În ceea ce privește decizia procurorului de dispunere a exhumării, Curtea a constatat că dreptul intern nu prevede suficiente garanții procedurale împotriva arbitrariului. Reclamanții au fost, prin urmare, privați de gradul minim de protecție la care erau îndreptățiți, cu încălcarea art. 8.

Nu mai puțin, pentru ipoteza persoanelor obligate să dispună cu privire la înmormântare, practica judiciară română a statuat, identic soluției legislative Québec[90], că, în materialitatea lor, cheltuielile de înmormântare (cele propriu-zise), precum și cele care țin de respectarea tradițiilor religioase constituie pasiv succesoral, dar obligația de a fi plătite revine moștenitorilor legali, legatarilor universali și legatarilor cu titlu universal[91].

9. *Restabilirea integrității memoriei persoanei decedate.*

Apărarea drepturilor nepatrimoniale este reglementată de Cod civil în titlul V, cartea I (art. 252–257)[92]. Din coroborarea dispozițiilor art. 252 și 256, rezultă că

---

[86] Tribunalul Iași, Secția civilă, Dec. nr. 2708/2010, publicată de http://www.juspedia.ro/4333 (accesat 25.07.2021). În speță, corpul neînsuflețit al persoanei în cauză a fost găsit într-un adăpost stradal și depus la Institutul Medico-Legal, care a constatat decesul. În absența unor investigații operaționale, organele de poliție au constatat totuși că nu există persoane obligate să dispună în legătură cu înmormântarea defunctei, ceea ce a determinat înhumarea ei pe cheltuiala primăriei, într-un loc din cimitirul localității, destinat înmormântării cadavrelor persoanelor necunoscute. Ulterior, mama și fiica defunctei, alarmate de dispariția acesteia, au sesizat organele de poliție și, aflând de deces, au deshumat cadavrul și l-au mutat în cavoul familiei, cu respectarea datinilor creștine.

[87] CEDO, *Lozovyye împotriva Rusiei*, în CEDO. Ghid privind art. 8 din Convenție, 2018, p. 21, în www.echr.coe.int (accesat 25.07.2021).

[88] CEDO, *Elberte împotriva Letoniei,*în CEDO. Ghid privind art. 8 din Convenție, 2018, p. 21, în www.echr.coe.int (accesat 25.07.2021).

[89] în CEDO. Ghid privind art. 8 din Convenție, 2018, p. 27, în www.echr.coe.int (accesat 25.07.2021).

[90] A se vedea *supra*, pct. 3

[91] Înalta Curte de Casație și Justiție, Secțiile Unite, Dec. nr. 6/2009, în „Monitorul Oficial al României", Partea I, nr. 321 din 14 mai 2009. Practica judiciară a nuanțat precizările aflate în corpul acestei decizii, mai cu seamă referitor la structura cheltuielilor de înmormântare cerute de respectarea tradițiilor religioase și la dreptul de regres al moștenitorilor [Judecătoria Timișoara, secția a 2-a civilă, sent. civ. nr. 589 din 26 ianuarie 2016, în www.avocatura.com (accesat 25.07.2021); Judecătoria Constanța, sent. civ. nr. 1317 din 10 februarie 2014 și nr. 4032 din 9 aprilie 2014; Judecătoria Sector 4 București, sent civ. nr. 2880 din 4 martie 2021, în www.rolii.ro (accesat 25.07.2021)]

[92] Pentru dezvoltări privind cadrul juridic și mijloacele de apărare prevăzute de titlul V, cartea I a noului Cod civil, a se vedea Gh. Buta, *Apărarea drepturilor nepatrimoniale*, în „Noul Cod civil. Studii și comentarii", vol. I (coordonator M. Uliescu ș.a.), Editura Universul Juridic, 2012, p. 559–595.

sfera acestor drepturi cuprinde și „restabilirea integrității memoriei persoanei decedate”[93]. În acest caz, restabilirea, adică readucerea în starea de început a memoriei defunctului, se realizează pe calea acțiunii prevăzute de art. 256 [alin. (2)]. *Causa petendi* a acestei acțiuni este protecția memoriei defunctului prin aplicarea mijloacelor de apărare prevăzute de art. 253 C.civ.[94]sau, în ipoteza art. 255 alin. (1) C.civ., prin luarea unor măsuri provizorii [alin. (2) și (3)]. *Causa petendi* a acțiunii prevăzute de art. 256 [alin. (2)] C.civ. poate viza, colateral, și apărarea drepturilor nepatrimoniale ale celor prevăzuți în alin. (1) al textului, atunci când atingerile aduse bunei reputații sau relei reputații a celui decedat, se răsfrâng asupra lor. *Exempli gratia,* doctrina atrage atenția că „mulți succesori ai persoanelor trecute în neființă își doresc ștergerea informațiilor personale postate fie în mod direct de către acestea pe social media (Facebook, Instagram, TikTok, LinkedIn etc.), fie de alte persoane (ex. ziariști, bloggeri, influenceri etc.) pe diverse *medii online*, inclusiv *publicații* media (ex. articole, opinii, știri cu privire la persoana publicate de ziariști în presa scrisă din online etc.) și se întreabă dacă pot beneficia de drepturile conferite de noua legislație în materie de protecția datelor”[95]. În absența acestui beneficiu, indiscutabil, rămână deschisă calea acțiunii

---

[93] Textele menționate au următorul conținut: Art. 252, Ocrotirea personalității umane, *Orice persoană fizică are dreptul la ocrotirea valorilor intrinseci ființei umane, cum sunt viața, sănătatea, integritatea fizică și psihică, demnitatea, intimitatea vieții private, libertatea de conștiință, creația științifică, artistică, literară sau tehnică*;

Art. 256, *Decesul titularului dreptului nepatrimonial, (1)Acțiunea pentru restabilirea dreptului nepatrimonial încălcat poate fi continuată sau pornită, după moartea persoanei vătămate, de către soțul supraviețuitor, de oricare dintre rudele în linie dreaptă ale persoanei decedate, precum și de oricare dintre rudele sale colaterale până la gradul al patrulea inclusiv.(2)Acțiunea pentru restabilirea integrității memoriei unei persoane decedate poate fi pornită de cei prevăzuți la alin. (1).*

[94] Conținutul art. 253 C.civ. este următorul:

„(1) Persoana fizică ale cărei drepturi nepatrimoniale au fost încălcate ori amenințate poate cere oricând instanței: a) interzicerea săvârșirii faptei ilicite, dacă aceasta este iminentă; b) încetarea încălcării și interzicerea pentru viitor, dacă aceasta durează încă; c) constatarea caracterului ilicit al faptei săvârșite, dacă tulburarea pe care a produs-o subzistă. (2) Prin excepție de la prevederile alin. (1), în cazul încălcării drepturilor nepatrimoniale prin exercitarea dreptului la libera exprimare, instanța poate dispune numai măsurile prevăzute la alin. (1) lit. b) și c).(3) Totodată, cel care a suferit o încălcare a unor asemenea drepturi poate cere instanței să îl oblige pe autorul faptei să îndeplinească orice măsuri socotite necesare de către instanță spre a ajunge la restabilirea dreptului atins, cum sunt: a) obligarea autorului, pe cheltuiala sa, la publicarea hotărârii de condamnare; b) orice alte măsuri necesare pentru încetarea faptei ilicite sau pentru repararea prejudiciului cauzat. (4) De asemenea, persoana prejudiciată poate cere despăgubiri sau, după caz, o reparație patrimonială pentru prejudiciul, chiar nepatrimonial, ce i-a fost cauzat, dacă vătămarea este imputabilă autorului faptei prejudiciabile. În aceste cazuri, dreptul la acțiune este supus prescripției extinctive.”

În opinia noastră, dispoziția cuprinsă în alin. (4) al textului art. 253 C.civ. are aplicare, prin coroborare cu dispozițiile art. 1391 alin. (2), (3), (4) și (5), și în ipoteza restabilirii integrității memoriei persoanei decedate.

[95] O.Chiosea, *Pot fi șterse datele personale din mediul online după moartea persoanei fizice?*, pub. de www.juridice.ro (accesat 26.06.2021). Autoarea are în vedere dispozițiile Legii nr. 190 din 18 iulie 2018 privind măsuri de punere în aplicare a Regulamentului (UE) 2016/679 al Parlamentului European și al Consiliului din 27 aprilie 2016, publicată în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 651 din 26 iulie 2018. Cum această lege și Regulamentul (UE) nu sunt aplicabile persoanelor

pentru restabilirea integrității morale a celui decedat [art. 256 alin. (2) C.civ.]. Admiterea acestei acțiuni poate viza, favorabil, și interesul procesual al celor prevăzuți la alin. (1) al art. 256, în calitatea lor de reclamanți în proces.

10. ***Concluzii.*** Reglementările existente pe plan internațional și cele din ordinea juridică a statului român converg, cu fermitate, spre ideea că drepturile aferente ființei umane încorporează, universal, și respectul datorat memoriei, voinței și corpului persoanei, după decesul său. Moartea stinge doar personalitatea juridică, dar nu și personalitatea umană a cărei continuitate și respect au dimensiuni religioase, morale, cutumiare și, eminamente, impuse de forța și preeminența dreptului.

decedate, autoarea face trimitere la dispozițiile art. 256 C.civ. Întrucât soluționarea unei acțiuni întemeiată pe acest text de lege are o durată relativ mare, *de lege ferenda* autoarea face o judicioasă propunere: „Ideală ar fi o intervenție legislativă, similară altor state europene, prin care să se reglementeze situația prelucrării datelor proprii în lumina GDPR după moartea persoanei și să se ofere o modalitate facilă, atât înainte de moarte, cât și după, pentru a putea controla ce date personale rămân în urma noastră în mediul online și nu numai.

VIOLENȚA/HĂRȚUIREA ON LINE SAU CYBERBULLYING-UL

Dr. Versavia Brutaru[*]

Abstract: *Adults are increasingly using technology (computer, tablet, smartphone) as a vehicle for establishing personal relationships (as evidenced by the proliferation of online dating sites), but also for more practical purposes, such as getting directions, watching news or entertainment, or performing tasks at work, and the general trend is growing. In relation to the current context (Sars-CoV2 pandemic) we find that the influence of technology will be even greater, given the restrictions imposed by the authorities (not only in Romania, but worldwide) that have determined, in addition to physical isolation and work from home in an online system, an overwhelming influence of technology on lives (including social life, given the expansion of social networks along with the online dating sites mentioned above). At the same time, we note that this trend continues in the future, once the exceptional situation ends (Sars-CoV2 pandemic) not everyone will return to the offices, many employees preferring to work from home (where possible) if not the whole week, at least several days a week. Cyberbullying has a variety of attributes that can accentuate the impact of bullying behavior: for example, the potential to include a wider audience; anonymity; the more sustainable nature of the written word; and the ability to reach the target at any time and in any place, including previously considered safe environments, such as the harassed person's home.*

Key words: *bullying, cyberbullying, technology, aggression.*

Introducere

1. Utilizarea tehnologiilor informației și comunicațiilor a revoluționat modul în care oamenii comunică și formează relații între ei. De la copii mici până la persoane în vârstă, oamenii nu sunt niciodată departe de tehnologie. Cu toate acestea, forma pe care o ia tehnologia și scopurile pentru care este utilizată variază în funcție de vârsta indivizilor[1]. De exemplu, în timp ce copiii de școală elementară folosesc adesea tablete pentru a viziona videoclipuri sau pentru a juca jocuri online, adolescenții sunt atrași mai mult de smartphone-uri, de pe care pot accesa rețelele sociale pentru a stabili și a menține relații cu colegii lor[2].

---

[*] Cercetător științific III, Institutul de Cercetări Juridice „*Acad.* Andrei Rădulescu", Academia Română; bversavia@gmail.com

[1] Robin Kowalski, Susan P. Limber, Annie McCord, *A developmental approach to cyberbullying: Prevalence and protective factors.* Aggression and Violent Behavior, 2017, p. 3 și urm., doi: 10.1016/j.avb.2018.02.009

[2] Lenhart, A. (2015), *Teens, social media & technology overview 2015* (Internet American Life Project). Pew Research Center; http://www.pewinternet.org/2015/04/09/teens-social-media-technology-2015/

Adulții folosesc din ce în ce mai mult tehnologia (computer, tabletă, telefon smart) ca vehicul pentru stabilirea unor relații personale (după cum demonstrează proliferarea site-urilor de întâlniri online), dar și în scopuri mai practice, cum ar fi obținerea de indicații, urmărirea de știri sau divertisment, ori îndeplinirea sarcinilor la locul de muncă, iar tendința generală este în creștere. Raportându-ne la contextul actual (pandemia Sars-CoV2) constatăm că influența tehnologiei va fi și mai mare, având în vedere restricțiile impuse de autorități (nu ne referim doar la România, ci pe plan mondial) care au determinat, pe lângă izolarea fizică și munca de acasă, în sistem on line, deci o influență covârșitoare a tehnologiei asupra vieții (inclusiv a vieții sociale, dată fiind expansiunea rețelelor de socializare alături de site-urile de întâlniri on line mai sus menționate). Totodată, remarcăm faptul că această tendință se va menține și pe viitor, și odată ce situația excepțională se va fi încheiat (pandemia Sars-CoV2) nu toată lumea se va întoarce în birouri, mulți angajați preferând să lucreze de acasă (acolo unde se poate) dacă nu toată săptămâna, măcar câteva zile din săptămână. Așadar angajatorii vor trebui să flexibilizeze orarul de muncă dar și să ofere, în continuare angajaților, sisteme adecvate de securitate cibernetică.

Într-o societate democratică unde fiecărui cetățean îi este gararantată respectarea drepturilor și libertăților fundamentale, este important să remarcăm că unul dintre aceste drepturi pe care absolut orice persoană este liberă să-l manifeste este dreptul la libera exprimare a opiniei, care este invocat ori de câte ori sunt expuse puncte de vedere antagonice, ori de câte ori cineva încearcă să impună un punct de vedere sau să nege dreptul la existență a unei alte opinii, ori de câte ori acea idee exprimată lezează demnitatea altuia, dar nu fiecare conștientizează că acest drept trebuie raportat și la ceilalți care la fel, au dreptul să-și exprime liber opinia într-o polemică, și aceste opinii trebuie respectate și acceptate, chiar dacă nu corespund cu cea a emițătorului inițial[3]. Se pune problema de a ști ce se întâmplă când în urma expunerii unei opinii, anumiți indivizi încep a insulta sau a scrie mesaje private care au un conținut agresiv, ofensator, violent sau amenințător, și cum se identifică astfel de acțiuni. Mai mult, ce facem atunci când persoana din spatele monitorului se ascunde sub anonimat care nu ne permite să aflăm absolut nici un fel de informație veridică despre acesta, ceea ce ne face vulnerabili și neprotejați?

Acest comportament în mediul on line se numește cyberbullying (hărțuire cibernetică), ce reprezintă, în sine, un sistem acțiuni care utilizează tehnologiile informației și comunicației pentru a susține un comportament deliberat, repetat și ostil al unui individ sau grup de indivizi, care este destinat să dăuneze unei persoane anumite sau unui grup de persoane[4].

Istoricul Howard Segal[5] sugerează că toate evoluțiile tehnologice sunt „binecuvântări amestecate", prezentând societății atât beneficii extraordinare, cât și

[3] Vlada Usatâi, Cristina Lazariuc, *Cyberbullying: dominanții anonimi*, Technical-Scientific Conference of Undergraduate, Chisinau, 23–25 March 2021, Vol. II, p. 647.

[4] Idem, p. 648.

[5] Nagle, M. (2008), *Casualties of bullying*, UMaine Today, Vol. 8 No. 1, pp. 2–9.

neașteptate poveri[6]. Similar cu formele tradiționale de agresiune, agresiunea cibernetică este adesea deliberată și neobosită, dar poate fi și mai deranjantă din cauza naturii anonime a atacului. Potențialii agresori cibernetici își pot ascunde identitatea folosind nume de ecran (screen name) și adrese de protocol de internet bine ascunse, lăsând victima vulnerabilă și neliniștită.

Deși există foarte multe studii referitoare la cyberbullying, elaborate din diferite perspective (din perspectiva agresorului, a victimei, a unui grup țintă – minori, spre exemplu) niciunul nu explică noțiunea de agresiune cibernetică (cyberbullying). În anul 2009[7] a fost lansată o teorie care presupune că pentru a avea loc un comportament deviant trebuie să existe o convergență în timp și spațiu a trei elemente minime: un agresor probabil, o țintă adecvată și absența unui apărător capabil[8]. Cyberbullyingul (agresiunea cibernetică) este semnificativ legată de delincvență și interiorizarea unor forme de devianță precum auto-vătămarea intenționată și ideea suicidară.

2. Pentru a înțelege ce reprezintă cyberbullingul, în esență, este necesar mai întâi a explica ce reprezintă însuși bullying-ul, astfel va fi mai ușor de determinat care este rădăcina problemei, cyberbullying-ul nefiind altceva decât o formă a bullying-ului, desigur, cu trăsături specifice. Fenomenul de „bullying" reprezintă orice lezare fizică, verbală și socială, având efecte devastatoare atât asupra psihicului unui copil sau adolescent, cât și asupra unei persoane adulte. Acesta îmbracă forma agresiunilor directe sau indirecte, excluderi, farse cu caracter denigrator, umilitor sau intimidant. Pentru ca un abuz fizic sau emoțional să fie considerat ca aparținând fenomenului de bullying, acesta trebuie să prezinte câteva caracteristici, și anume: să fie intenționat, să fie consecvent sau altfel spus să aibă caracter repetitiv și să există o inegalitate clară între forțe, agresorul considerându-se superior victimei, adică având capacitatea de a o domina. Bullying-ul este prezent practic în toate sferele sociale[9]. O caracterizare a agresiunii „tradiționale" (de tip bullying) o găsim și la Olweus[10]: „*agresiunea tradițională este definită ca*

---

[6] Dianne L. Hoff and Sidney N. Mitchell, *Cyberbullying: causes, effects, and remedies*, „Journal of Educational Administration", vol. 47 No. 5, 2009 pp. 652–665.

[7] Mesch, G.S. (2009), *Parental Mediation, Online Activiteis, and Cyberbullying*, „CyberPsychology & Behavior" 12 (4): 387–393.

[8] Felson, M., and Clarke R.V. (1998), *Opportunity Makes the Thief: Practical theory for crime prevention*, Police Research Series Paper 98, London: Home Office.

[9] Idem, p. 648.

[10] Dan Olweus, *School bullying: Development and some important challenges.* „Annual Review of Clinical Psychology", 2013, nr. 9, p. 1–14. doi:10.1146/annurev-clinpsy-050212-185516; Olweus explică modul în care a apărut acest fenomen: Un puternic interes social pentru fenomenul a ceea ce s-a numit ulterior Bullying-ul a început mai întâi în Suedia la sfârșitul anilor 1960 și la începutul anilor 1970, sub denumirea de „mobbing". După două publicări a cercetării sale pe această temă, una în 1973 în Suedia apoi în SUA în anul 1978 (cu denumirea: *Aggression in the Schools: Bullies and Whipping Boys)* autorul a decis schimbarea denumirii de „mobbing" cu cea de „bullying", în anul 2013.

fiind un act agresiv care provoacă rău sau suferință, care se repetă de obicei în timp și care apare în rândul indivizilor a cărei relație se caracterizează printr-un dezechilibru de putere". Deseori termenul de bullying (engl. to bully – a teroriza), se confundă cu termenul de mobbing (engl. mob - „mulţime dezorganizată, angajată în violenţă fără reguli) care se referă tot la hărţuirea psihologică. Leymann consideră însă, că în ciuda faptului că există multe elemente comune, semnificativă rămâne diferenţa între cei doi termeni: bullying-ul este specific mai ales mediului şcolar, iar mobbing-ul – mediului organizaţional. În vreme ce mobbing-ul vizează victime ce provin din rândurile persoanelor calificate peste medie, în cadrul unui proces de bullying agresorul testează terenul pentru a vedea dacă între angajaţii noi există, aşa-numitele „ţinte uşoare. Mobbing-ul presupune o agresiune mai puţin exprimată fizic, spre deosebire de bullying care recurge mai degrabă la agresiunea de tip fizic. Din acest motiv, în cazurile de bullying, agresorul are şanse mai mari să fie pedepsit[11].

3. Comportamentul agresiv este așadar o acțiune negativă atunci când cineva provoacă intenționat sau încearcă să provoace, rănire sau disconfort asupra altei persoane. În această definiție, fenomenul agresiunii este astfel caracterizat prin trei criterii specifice: (a) Este un comportament agresiv sau „a face rău" intenționat (b) care se desfășoară de obicei cu o anumită repetitivitate (c) relație interpersonală caracterizată printr-un dezechilibru de putere, favorizând făptuitorul (făptuitorii). Tot potrivit lui Olweus[12] sunt șapte niveluri diferite în cadrul scării de intimidare: persoanele care doresc să intimideze și să inițieze acțiunea, adepții lor, susținătorii sau agresorii pasivi, susținătorii pasivi sau eventualii agresori, privitorii dezactivați, posibilii apărători și apărătorii cărora nu le place acțiunea de intimidare și îi ajută pe cei victimizați.

4. În acest context, al violenței/agresiunii tradiționale, se ridică problema dacă criteriile menționate mai sus, în definirea acestui tip de comportament, pot fi folosite și în definirea cyberbullying-ului. Plecând de la această definiție a agresiunii „tradiționale", Peter Smith[13] și colegii săi au definit agresiunea cibernetică ca fiind „*un act agresiv, intenționat, efectuat de un grup sau de o persoană,* ***utilizând forme electronice de contact****, în mod repetat și în timp împotriva unei victime care nu se poate apăra cu ușurință pe ea însăși".*

Dan Olweus face și el o caracterizare a cyberbullying-ului ca fiind acea „*hărțuire cu forme electronice de contact sau comunicare, cum ar fi telefoanele*

[11] Heinz Leymann, *Mobbing and Psychological Terror at Workplaces*, „Violence and Victims" nr. 5 (1990), p. 119–126.

[12] Olweus, D. (2001), *Peer harassment: a critical analysis and some important issues*. (pp. 3–20). New York: Guilford Publications. Retrieved from http://www.olweus.org/public/bullying.page

[13] Smith, P. K., *The nature of cyberbullying and what we can do about it*, „Journal of Research in Special Education Needs", 2015, nr. 15, p. 176–184. doi: 10.1111/1471-3802.12114.

mobile / celulare și Internet-ul"[14]. O altă definiție este dată de profesorul canadian Bill Besley, potrivit căruia cyberbullying-ul este „*utilizarea tehnologiilor informaționale și de comunicare precum e-mailul, telefonul mobil și mesaje text pager, mesagerie instantanee (Instant Message), site-uri web personale defăimătoare și site-uri web de sondaje personale online defăimătoare, pentru a sprijini deliberat, repetat un comportament ostil al unui individ sau grup, care este destinat să dăuneze altora*"[15]. Alți termeni folosiți sunt: intimidarea/hărțuirea electronică, e-intimidarea/hărțuirea sau intimidare/hărțuire tehnologică (bullying tehnologic). Se pare că există două medii principale care sunt implicate în agresiunea cibernetică, telefonul mobil/celular și computerul. În timp ce Internetul a fost descris ca fiind transformarea societății prin furnizarea de comunicare persoană-persoană, telefonul mobil a transformat grupul de prieteni/colegi într-un grup conectat la rețea. Conceptualizarea hărțuirii cibernetice este agravată de faptul că hărțuirea cibernetică poate avea multe forme diferite și poate apărea în multe locuri diferite. Drept exemple de forme de manifestare a hărțuirii cibernetice pot servi formele de comunicare care urmăresc să intimideze, să controleze, să manipuleze, să discrediteze sau să umilească destinatarul. În ceea ce privește *dominația anonimilor*, aceștia sunt persoanele care se consideră îndreptățite să realizeze acțiunile enumerate mai sus, protejându-și în același timp propria persoană de un efect asemănător[16].

Practica hărțuirii cibernetice nu se limitează la copii și adolescenți, comportamentul este identificat prin aceeași definiție, atunci când este practicat de adulți, distincția în grupele de vârstă se referă uneori la abuz ca cyberstalking sau cyberharment atunci când este comis de adulți față de adulți. Tacticile obișnuite folosite de cyberstalker sunt efectuate în forumuri publice, rețele sociale sau site-uri de informații online și sunt menite să amenințe câștigurile, angajarea, reputația sau siguranța victimei. Mulți cyberstalkers încearcă să distrugă reputația victimei lor și să întoarcă alte persoane împotriva acesteia.

Criteriul dezechilibrului de putere poate fi evaluat „în termeni de diferențe în cunoștințele tehnologice dintre făptuitor și victimă, anonimat relativ, statut social, număr de prieteni sau poziția grupului marginalizat"[17]. Criteriul repetării ar trebui să fie înțeles într-un mod oarecum diferit, cu accent pe cât de mulți indivizi pot fi contactați cu un mesaj negativ, mai degrabă decât pe comportamentul cibernetic al făptuitorului, care constă adesea într-*un singur act*.

---

[14] Olweus, D., *Cyberbullying: A critical overview*. In B. J. Bushman (Ed.), Aggression and Violence: A Social Psychological Perspective, 2017, pp. 225–240, New York: Routledge.

[15] Bill Belsey*, Always on? Always Aware!' Cyberbullying* at 17 January 2007, para 8.

[16] Vlada Usatâi, Cristina Lazariuc, *op. cit*., p. 649.

[17] Smith, P. K., del Barrio, C., & Tokunaga, R., *Definitions of bullying and cyberbullying: How useful are the terms*? In S. Bauman, J. Walker, & D. Cross (Eds.), *Principles of cyberbullying research: Definition, measures, and methods,* 2013, pp. 26–40, Philadelphia, PA: Routledge.

5. Hărțuirea cibernetică diferă de hărțuirea tradițională într-o varietate de moduri[18]: a) depinde de un anumit grad de expertiză tehnologică; b) este în primul rând un mod indirect mai degrabă de a hărțui victima, decât față în față și, prin urmare, făptuitorul poate fi anonim; c) în mod similar, făptuitorul nu vede de obicei reacția victimei, cel puțin pe termen scurt; d) varietatea rolurilor de spectatori în hărțuirea cibernetică este mai complexă decât în majoritatea hărțuirilor tradiționale (spectatorul poate fi cu făptuitorul atunci când este trimis sau postat un act; cu victima; sau cu niciunul, când se vizitează doar anumite pagini de internet cu un anumit mesaj, vizibil multor persoane); e) se consideră că un motiv al agresiunii tradiționale este statutul câștigat prin arătarea puterii (abuzive și fizice) asupra altora, în fața martorilor, însă agresorului cibernetic îi va lipsi adesea acest lucru; f) amploarea publicului potențial este crescută, deoarece hărțuirea cibernetică poate ajunge la un public deosebit de mare într-un grup egal (peers), comparativ cu grupurile mici care sunt publicul obișnuit în agresiunea tradițională; g) este dificil să scapi de hărțuirea cibernetică (nu există „nici un refugiu sigur"), deoarece victimei i se pot trimite mesaje pe mobil sau computer sau poate accesa comentarii urâte ale site-ului, oriunde s-ar afla.

Unii studenți intervievați când au fost întrebați care credeau că este cea mai mare diferență între hărțuirea cibernetică și hărțuirea tradițională, au declarat, spre exemplu[19]: „*nu știi ce se poate întâmpla. Și nu vezi ce face cealaltă persoană ... o diferență este că persoana este urmărită într-un mod diferit*".

6. Hărțuirea cibernetică *directă* se referă la acte agresive limitate doar la făptuitor și victimă. Pe de altă parte, hărțuirea cibernetică *indirectă* are loc pe mai multe platforme media și are potențialul de a implica un public mult mai mare decât doar victima și făptuitorul. Tot în acest context, cercetători ca Giumetti, McKibben, Hatfield, Schroeder, and Kowalski[20] au definit cyber agresiunea și „cyber incivility" ca fiind „*comportamente nepoliticoase/grosolane care apar prin intermediul tehnologiei informației și comunicațiilor, cum ar fi e-mailul sau mesajele text*". S-a propus și o definiţie a reţelelor sociale (SNSs) ca „servicii bazate pe Internet care permit indivizilor să (1) își construiască un profil public sau semi-public într-un sistem de sine stătător, (2) își articuleze o listă de alţi utilizatori cu care au o anumită relaţie şi (3) să vadă şi să traverseze lista lor de contacte şi a altora în interiorul sistemului"[21]. Unele dintre trăsăturile SNS pot facilita

[18] Smith, P. K. (2012), *Cyberbullying and cyber aggression*, In S. R. Jimerson, A. B. Nickerson, M. J. Mayer, & M. J. Furlong (Eds.), Handbook of school violence and school safety: International research and practice (pp. 93–103). New York, NY: Routledge.

[19] Robert Slonje, Peter K. Smith, Ann Frisén, *The nature of cyberbullying, and strategies for prevention*, Computers in Human Behavior, nr. 29, 2013, p. 26–32.

[20] Giumetti, G. W., McKibben, E. S., Hatfield, A. L., Schroeder, A. N., & Kowalski, R. M., *Cyber incivility @ work: The new age of interpersonal deviance. Cyberpsychology,* Behavior, and Social Networking, 2012, nr. 15, pp.148-154. doi:10.1089/cyber.2011.0336.

[21] Ellison, N. B. (2007), *Social network sites: Definition, history, and scholarship,* „Journal of Computer-Mediated Communication", 13(1), article 11. Available from http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html

comportamentul agresiv online, cum ar fi profilul public al indivizilor (ca „regulă" a acestor site-uri, deşi în momentul creării profilului sau ulterior utilizatorul şi-l poate restricţiona), vizibilitatea reţelei de prieteni a fiecăruia (chiar dacă profilul e restricţionat, ca în cazul Facebook), posibilitatea de a posta comentarii la profil sau la poze sau, mai recent, aplicaţiile de chat/mesagerie instant integrate profilului individual (Facebook, probabil în viitor urmat de Hi5, reţeaua socială cu cel mai mare număr de utilizatori tineri în România)[22]. Controlabilitatea mediului online a fost folosită drept explicaţie pentru victimizarea în relaţiile/ interacţiunile online. Adolescenţii care comunică mai mult pe Internet percep într-o mai mare măsură acest tip de comunicare ca fiind mai controlabilă, caracterizată de o mai mare reciprocitate, mai extinsă şi mai profundă decât comunicarea faţă în faţă[23]. Prin urmare, asocierea dintre competenţele sociale şi cyberbullying poate furniza anumite explicaţii pentru fenomenul agresivităţii online prin identificarea patternurilor (tipare) de vulnerabilitate socială. Formele indirecte de intimidare/hărțuire cibernetică pot avea loc și fără implicarea directă a victimei. Aceste forme de intimidare cibernetică sunt identificate ca fiind „behind my back bullying"[24]. Răspândirea în mediul online de bârfe și zvonuri despre o persoană sau postări publice de comunicări potențial jenant sau imagini ale victimelor în spațiul cibernetic sunt exemple de forme de intimidare cibernetică indirectă.

Deși hărțuirea cibernetică și cyber incivility (incivilitatea cibernetică) sunt corelate între ele și ambele sunt asociate cu rezultate negative, aceste fenomene sunt conceptual distincte una de alta, în special în ceea ce privește dezechilibrul de putere și intenția de a face rău, care este considerat a fi mult mai ambiguă în cazul cyber incivility decât în cazul agresiunii cibernetice[25]. Agresiunea cibernetică se referă la acțiunile dăunătoare intenționate care sunt comise cu ajutorul sau prin tehnologie dar care nu includ un dezechilibru de putere sau repetare[26]. Unii cercetători[27] au susținut că dificultățile în conceptualizarea și măsurarea adecvată a

---

[22] Monica Barbovschi, *A fi social şi nesocial online. Explorarea comportamentului agresiv online al copiilor și adolescenţilor (cyber-bullying*), Acest articol este rezultatul proiectului de cercetare Riscuri și efecte ale utilizării Internetului în rândul copiilor și adolescenților. Perspectiva evoluției spre societatea cunoașterii (knowledge society) finanțat de Ministerul Educației, grant CNCSIS tip A (nr. 1494/2007); echipa de cercetare coordonată de Prof. Dr. Maria Roth, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, p. 5.

[23] Peter, J., Valkenburg, P.M. (2006), *Research Note: Individual Differences in Perceptions of Internet Communication,* European Journal of Communication 21(2). London: Sage Publications; Monica Barbovschi*, op. cit.*, p. 5.

[24] Walrave, M., Demoulin, M., Heirman, W. and A. van der Perre, (2009) *Cyberpesten: Pesten in Bits & Bytes* [Cyberbullying: bullying in bits and bytes], Observatorium van de Rechten op het Internet, p. 27.

[25] Idem.

[26] Bauman, S., Baldasare, A., *Cyber aggression among college students: Demographic differences, predictors of distress, and the role of the university*, „Journal of College Student Development", 2015, nr. 56, pp. 317-330.

[27] Grigg, D. W., *Cyber-aggression: Definition and concept of cyberbullying*, „Australian Journal of Guidance Counselling", 2010, nr. 20, pp. 143–156.

dezechilibrului de putere și/sau repetarea în cazul hărțuirii cibernetice trebuie să se concentreze mai degrabă asupra agresiunii cibernetice decât asupra cyberbullying. Din cauza importanței dezechilibrului de putere dintre victimă și făptuitor păstrăm utilizarea termenului de cyberbullying (sau intimidare/hărțuire cibernetică). Așa cum a remarcat Olweus[28] „*argumentele conceptuale și constatările empirice raportate susțin în mod clar utilitatea unei distincții pe linia cercetării* ***perpetuării*** *agresiunii/victimizare pe de o parte, și o linie generală de cercetare, a agresiunii/victimizării, în general, pe de altă parte*". Cyberbullying-ul (hărțuirea cibernetică) are în comun cu hărțuirea tradițională trei caracteristici principale: este un act de agresiune; apare la indivizi între care există un dezechilibru de putere; iar comportamentul se repetă adesea. O caracteristică specifică este aceea că agresiunea sau hărțuirea are loc prin intermediul unui sistem informatic sau de comunicare la distanță (telefon mobil, tabletă). Faptul că o persoană este mai pricepută din punct de vedere tehnologic decât alta poate crea un dezechilibru de putere. Mai mult, anonimatul inerent în multe situații de cyberbullying poate crea un sentiment de neputință din partea victimei.

7. În ciuda similitudinilor dintre agresiunea cibernetică (cyberbullying) și cea tradițională, este important să observăm trăsăturile distinctive în cadrul celor două comportamente: *Anonimatul* este una dintre modalitățile cheie prin care hărțuirea cibernetică și hărțuirea tradițională diferă între ele. Internetul și comunicarea la distanță facilitează posibilitatea de a fi anonim. Agresorii, aflați la adăpostul anonimatului, se simt mai liberi să agreseseze, sub diverse forme, victimele. La urma urmei, riscurile de a fi prinși și pedepsiți pentru intimidarea cibernetică a unei alte persoane, de exemplu prin utilizarea unei identități fictive, par să fie scăzute. Mai mult, riscul de a fi atacat fizic de către victimă nu există pentru agresorii care își păstrează identitatea secretă. În plus, caracteristicile spațiului cibernetic determină ceea ce Walrave și colab. au denumit „the cockpit effect"[29]. Datorită „absenței unor indicii relaționale, precum și a apropierii fizice de o altă persoană" în spațiul cibernetic, infractorii au impresia că acțiunile lor au un impact redus asupra victimelor. Din această cauză, agresorii par nemiloși și par să aibă o lipsă de empatie față de victimele lor[30]. Mai mult, spațiul cibernetic oferă un public infinit pentru agresori. De exemplu, odată ce un agresor încarcă în spațiul virtual (internet) un site web pentru a-și bate joc de o victimă, oricine are o conexiune la internet îl poate vedea. Prin urmare, spațiul cibernetic oferă o oportunitate relativ ușoară pentru infractori de a-și răni intenționat victimele. Nu în ultimul rând, spațiul cibernetic (cyberspace) permite ca agresiunea să aibă loc indiferent de timp și spațiu. Deși oamenii nu sunt niciodată la fel de anonimi online așa cum se cred

[28] Olweus, D., *School bullying: Development and some important challenges,* Annual Review of Clinical Psychology, 2013, nr. 9, p. 1–14. doi:10.1146/annurev-clinpsy-050212-185516.

[29] Walrave, M., Demoulin, M., Heirman, W. and A. van der Perre, *op. cit*., p. 17.

[30] Idem.

în viața offline, dificultățile în identificarea unui făptuitor online poate face victimele să se simtă neputincioase, în raport cu făptuitorul (sau agresorul lor). Acest anonimat lărgește în mod semnificativ grupul de potențiali autori ai hărțuirii cibernetice, în comparație cu hărțuirea tradițională. De exemplu, agresorii nu sunt nevoiți să se îngrijoreze dacă statura lor fizică este mai mică decât cea victimei. Anonimatul are și un alt efect advers. În cazul agresiunii față în față (tradiționale), agresorii pot observa impactul comportamentului lor asupra victimei. Pentru unii agresori, recunoașterea faptului că și-au rănit victima este suficient pentru a descuraja comportamentul de agresiune, pe viitor. Odată cu apariția cyberbullying-ului, nu există o modalitate directă pentru ca făptuitorul să știe și să perceapă efectul comportamentului său asupra victimei. Astfel, șansele de empatie și remușcări sunt semnificativ reduse.

În plus, în timp ce cele mai multe agresiuni tradiționale apar la școală, în timpul zilei școlare, ori la serviciu, în timpul orelor de program, hărțuirea cibernetică, prin natura sa, poate apărea în orice moment al zilei sau al nopții[31]. De exemplu, mii de oameni pot vedea postări jignitoare on line, în timp ce doar câțiva pot vedea un incident de intimidare la școală. Și consecințele punitive legate de hărțuirea tradițională și hărțuirea cibernetică diferă, de asemenea. Persoanele care hărțuiesc cibernetic nu pot vedea efectele imediate ale agresiunii lor asupra victimei. Orice răspuns care poate fi oferit de victimă poate fi întârziat în funcție de momentul în care victima devine conștientă de hărțuirea cibernetică (de exemplu, verifică mesajul text, vizualizează site-ul web). Această problemă de sincronizare sugerează că poate există motive diferite în spatele celor două tipuri de comportament de agresiune. Adică, motivele pentru săvârșirea hărțuirii cibernetice pot fi mai intrapersonale, în timp ce cele pentru hărțuirea tradițională pot fi mai interpersonale[32]. Există însă o situație în care agresorii pot vedea reacția victimei în momentul în care aceasta citește mesajele denigratoare sau vede pozele cu ea. Ne referim la hacking, atunci când un agresor, cu o foarte bună pregătire tehnică, sparge parolele de pe calculatorul victimei, în acest mod căpătând acces la camera web a calculatorului (desktop) sau laptop. Astfel, agresorul de tip stalker vede în timp real reacțiile victimei.

8. Dar, cum devine o persoană agresor cibernetic? La baza acestui tip de comportament stau factori de ordin intern dar și factori exteriori. Acești factori afectează starea internă actuală a individului, activând poate gânduri ostile, afectare negativă și excitare sporită. Starea internă actuală este, de asemenea, legată de

[31] Bradshaw, C.P., Sawyer, A.L., & O'Brennan, L.M., *Bullying and peer victimization at school: Perceptual differences between students and school staff*, „School Psychology Review", 2007, nr. 36(3), p. 361–382.

[32] Robin M. Kowalski, Gary W. Giumetti, Amber N. Schroeder, Micah R. Lattanner, *Bullying in the Digital Age: A Critical Review and Meta-Analysis of Cyberbullying Research Among Youth,* „Psychological Bulletin", 2014, Vol. 140, No. 4, p. 1073–1137.

procesele de evaluare și decizie. În esență, teoria alegerii raționale[33] afirmă că comportamentul deviant este rezultatul unei evaluări a costurilor și beneficiilor în care beneficiile sunt mai mari decât costurile. Oamenii iau decizii raționale în jurul problemelor de risc, efort și recompensă. În cazul hărțuirii cibernetice, riscurile par a fi reduse: infractorii pot opera anonim, există o absență a indicilor relaționali și a proximității fizice și pare a exista o lipsă de supraveghere în spațiul cibernetic. Prin urmare, deoarece majoritatea tinerilor au acces la internet, efortul necesar pentru a intimida pe cineva este mic. De exemplu, individul poate aprecia o situație în care un răspuns agresiv este adecvat și decide să se angajeze într-o acțiune impulsivă, trimițând rapid un mesaj text urât către o altă persoană. La fel, dacă individul apreciază că situația nu cere o acțiune imediată, impulsivă, el sau ea poate decide că o acțiune mai atentă ulterioară este adecvată și poate decide astfel să creeze o pagină web spre exemplu, cu impact direct negativ asupra altei persoane (persoana respectivă să fie ridiculizată în diverse moduri). Acest comportament de cyberbullying poate alimenta o personalitate și așa agresivă a făptuitorului, care, sub umbrela anonimatului, poate determina sau provoca și alte persoane să aibe acel tip de comportament fie cu privire la aceeași victimă fie cu privire la alte victime. Agresorii adolescenți, atunci când se maturizează nu sunt atât de dezvoltați social și emoțional în comparație cu colegii lor. Sunt obișnuiți să-i degradeze pe alții pentru propria lor satisfacție și au nevoie de ajutor de la profesioniști pentru a-și schimba interacțiunile negative în altele mai pozitive[34]. Ciberspațiul oferă, de asemenea, agresorului un „public infinit". Astfel, fără mari eforturi sau riscuri, agresorul cibernetic este capabil să-și rănească în mod intenționat și în mod repetat victima, confirmând dezechilibrul de putere. Așadar, agresiunea cibernetică este o alegere rațională. La fel stau lucrurile și în ceea ce privește victima acestui tip de comportament. La baza statutului de victimă pot sta mulți factori care pot predispune o persoană să devină victima acestui tip de agresiune.

9. Din datele analizate de cercetători, de sociologi, reiese faptul că victimele oricărui tip de agresiune nu sunt dispuse (în cele mai multe cazuri) să-și dezvăluie statutul de victimă altora, iar motivele acestei reticențe pot diferi. În cazul victimelor unei agresiuni tradiționale, este puțin probabil ca ele să dezvăluie statutul lor de victime de teama represaliilor în cazul în care făptuitorul ar afla. Pe de altă parte, victimele hărțuirii/agresiunii cibernetice își exprimă îngrijorarea că mijloacele prin care sunt hărțuite cibernetic (și anume tehnologia) vor fi eliminate (nu vor mai avea acces la mijloacele de comunicare prin tehnologie)[35]. Anonimatul

[33] Clarke, R.V. and Felson, M. (2008), *Routine Activity and Rational Choice:* „Advances in Criminological Theory" (Volume 5), New Jersey: Transaction Publishers.

[34] Berger, K. (2007), *Update on school bullying at school: Science forgotten*? „Development Review", nr. 27, pp. 90–126.

[35] Agatston, P. W., Kowalski, R. M., & Limber, S. E., *Youth perspectives on cyber bullying*, In J. Patchin & S. Hinduja (Eds.), *Cyber bullying*, 2011, New York: Routledge.

făptuitorului în multe cazuri poate, de asemenea, să îngreuneze raportarea de către victimă a agresiunii cibernetice[36]. De asemenea, s-a constatat, în urma cercetărilor pe teren efectuate că, de regulă, victima unei agresiuni/hărțuiri de tip cyberbullying de foarte multe ori a fost și victima agresiunii/hărțuirii tradiționale care nu implica metode moderne de comunicare[37]. În ceea ce privește tipul de răspuns al victimei la cyberbullying, acesta variază între o atitudinde de frustrare și furie în rândurile persoanelor mai mature, în timp ce în cazul persoanelor foarte tinere s-a constatat instalarea unei stări de tristețe[38]. O explicație a acestui rezultat poate fi aceea că cei mai tineri nu se luptă cu același tip de ierarhie socială competitivă. În cazul elevilor sau studenților, pe măsură ce avansează și competiția școlară devine mai acerbă, deci și ierarhiile se vor schimba. Dar, cei foarte tineri tind să se interiorizeze. Chiar dacă nu-și arată public sentimentele negative ale hărțuirii, aceștia își pot schimba comportamentul față de familie sau față de prietenii apropiați, devenind mai retrași și mai introvertiți. În lucrarea sa „General Strain Theory", sociologul Robert Agnew a emis ipoteza că tensiunea și stresul exercitat asupra unui individ ca urmare a agresiunii „*se poate manifesta prin emoții problematice care duc la un comportament deviant*", ceea ce poate duce la delincvență[39]. Această teorie accentuează ciclul vicios prin care mulți adolescenți pot trece în timp ce sunt victimizați. Repercusiunile ciclice ale acestui proces sunt deosebit de alarmante și pot conduce o victimă la comportamente antisociale atunci când încearcă să găsească o cale de ieșire din emoțiile negative ale victimizării.

10. În 2001, Oficiul pentru Justiție Juvenilă și Prevenire a Delincvenței a raportat că „60% dintre bărbații care au fost agresori în clasele 6-9 au fost condamnați pentru cel puțin o infracțiune ca adulți, comparativ cu 23% care nu au agresat; 35–40% dintre acești foști agresori au avut trei sau mai multe condamnări până la vârsta de 24 de ani, comparativ cu 10% dintre cei care nu au agresat[40].

Este posibil ca agresorii să folosească tacticile de intimidare ca un mercanism de eliberare față de un sentiment de nesiguranță sau alte probleme din viața lor. Utilizarea agresiunii în această manieră (cyberbullying) contribuie la natura ciclică menționată mai sus, în care victimele sau agresorii fiind atrenați în diverse acțiuni antisociale ulterioare. Nu numai că aceste mecanisme deficitare de coping nu reușesc

---

[36] DePaolis, K., & Williford, A., *The nature and prevalence of cyber victimization among elementary school children,* Child & Youth Care Forum, 2014, nr. 44(3), p. 377–393. https://doi.org/10.1007/s10566-014-9292-8.

[37] Robin M. Kowalski, Gary W. Giumetti, Amber N. Schroeder, Micah R. Lattanner, *op. cit*., p. 1107.

[38] Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2010c). *Cyberbullying: identification, prevention, and response,* Cyberbullying Research Center.

[39] Agnew, R. (2006), *Pressured into crime: an overview of general strain theory,* New York: Oxford University Press, p. 659–660.

[40] Ericson, N., U.S. *Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Program.* (2001). *Addressing the problem of juvenile bullying (FS-200127)* https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/fs200127.pdf

să rezolve suferința emoțională cauzată de agresiune, dar ele extind, de asemenea, problema generală a comportamentului deviant. Această incapacitate pentru victimele agresate și infractori deopotrivă de a găsi o alinare adecvată pentru rănile emoționale, împreună cu faptul că este puțin probabil ca tinerii să caute ajutor în persoana unui mentor, explică de ce unii tineri încep să se simtă neajutorați.

11. În cadrul cercetărilor empirice[41], s-a constatat că ratele de prevalență ale hărțuirii cibernetice sunt foarte *variabile*, în mare parte, datorate modului în care este definită hărțuirea cibernetică, parametrul de timp utilizat pentru a determina când hărțuirea cibernetică a avut loc (de exemplu, ultimele două luni; șase luni; ani), criteriul conservator versus liberal folosit pentru a determina dacă a avut loc hărțuirea cibernetică (de exemplu, cel puțin o dată; de două până la trei ori pe lună sau mai mult), precum și caracteristicile demografice ale eșantionului investigat (de ex. vârstă, sex, rasă). S-a mai obervat un lucru de către cercetătorii care au efectuat pe teren aceste studii: statutul de victimă a cyberbullying-ului s-a menținut la foarte multe persoane, începând cu școala primară, liceu și facultate[42]. Într-un studiu făcut în SUA, 72% dintre persoanele care au raportat că au fost victime ale agresiunii/hărțuirii cibernetice în timpul facultății au raportat că fuseseră victime și în liceu. În mod similar, 42% dintre participanți care erau agresori cibernetici / victime în timpul facultății, fuseseră atât victime, cât și autori ai agresiunii cibernetice în liceu[43]. Linia dintre agresori şi victime este din ce în ce mai neclară, adesea victimele ripostând la rândul lor prin comportament agresiv online[44].

Într-un sondaj făcut pe un eșantion de 3600 de adulți din SUA, Kowalski și colaboratorii[45] au constatat că 20% din respondenții adulți au raportat că au avut statutul de victimă a cyberbullying-ului mai mult la maturitate. Dintre acești respondenți, 73% au raportat că făptuitorul era coleg sau coleg de serviciu. Deși 24% au indicat că au comis un act hărțuire cibernetică în timpul vieții lor, 13,2% au raportat că în majoritatea cazurilor agresiunea cibernetică a avut loc în perioada maturității.

---

[41] Brochado, S., Soares, S., & Fraga, S., *A scoping review on studies of cyberbullying prevalence among adolescents,* Trauma,Violence & Abuse, 2016, nr.18, p. 523–531.

[42] Beran, T. N., Rinaldi, C., Bickham, D. S., & Rich, M., *Evidence for the need to support adolescents dealing with harassment and cyber-harassment: Prevalence, progression, and impact,* „School Psychology International", 2012, nr. 33(5), p. 562-576. http://dx.doi.org/10.1177/0143034312446976; Selkie, E. M., Kota, R., & Moreno, M., *Cyberbullying behaviors among female college students: Witnessing, perpetration, and victimization*, College Student Journal, 2016, nr. 50, p. 278–287.

[43] Chapell, M. S., Hasselman, S. L., Kitchin, T., Lomon, S. N., MacIver, K. W., & Sarullo, P. L., *Bullying in elementary school, high school, and college*, Adolescence, 2006, nr. 41, p. 633–648.

[44] Palfrey, J. (2008). *Enhancing Child Safety and Online Technologies*. Final report of the Internet Safety Task Force from the Berkman Center for Internet & Society at Harvard university, http://cyber.law.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/ISTTF_Final_Report.pdf.

[45] Kowalski, R. M., Toth, A., & Morgan, M., *Bullying and cyberbullying in adulthood and the workplace*, 2017, Journal of Social Psychology, doi:10.1080/00224545.2017.1302402

12. Cercetările efectuate au demonstrat că hărțuirea cibernetică este asociată cu o varietate de consecințe negative atât pentru victime, cât și pentru făptuitori. Printre consecințele negative experimentate de victime sunt niveluri mai ridicate de anxietate, depresie, singurătate, tendințe accentuate de suicid, niveluri mai scăzute de stimă de sine și performanțe academice slabe[46]. Dar, aceste consecințe negative se regăsesc și în cazul hărțuirii/agresiunii tradiționale. Deci cu ce este diferită și/sau poate mai periculoasă hărțuirea de tip cyberbullying? Un răspuns ar fi că temerile, consecințele negative sunt resimțite de victimă pe un termen mai lung și chiar și atunci după ce făptuitorul a fost prins, victima unei asemenea agresiuni/hărțuiri adâncindu-se și mai mult în depresie, cu un respect de sine aflat în scădere. Cercetările confirmă că atât victimele agresorilor, cât și agresorii sunt afectați emoțional de actul de intimidare cibernetică[47]. Într-o fișă informativă a Oficiului Justiției pentru Minori și Prevenirea Delincvenței, singurătatea, umilința și nesiguranța au fost raportate ca manifestări ulterioare ale răspunsurilor emoționale inițiale la procesul de agresiune. Aceste sentimente au potențialul de a-i determina pe elevi să se teamă să meargă la școală. Această instabilitate constantă face dificilă pentru victimele agresorilor să se adapteze social și emoțional, să se concentreze asupra studiilor lor și să se dezvolte într-un mod mental sănătos. Aceste răspunsuri pot duce la implicații clinice mai grave, cum ar fi depresia, care poate continua să se dezvolte în probleme și mai grave.

Un adevăr care devine din ce în ce mai ubicuu[48] este faptul că tinerii dobândesc un anumit tip de putere (empowerment) prin noile tehnologii şi noile abilităţi tehnologico-sociale asociate, iar relaţia acestora cu comportamentul agresiv necesită investigaţii amănunţite. Anastasia Goodstein[49] explică de ce unii copii devin agresori: au probleme de control al furiei (anger manegement), provin din medii violente (acasă sau vecinătate), au părinţi autoritari sau probleme acasă, sau pot să aibă abilităţi sociale scăzute sau stimă de sine scăzută. *Coping*-ul poate fi definit ca *eforturile cognitive și comportamentale utilizate pentru a reduce, stăpâni sau tolera cerințele interne și externe care sunt consecințele evenimentelor stresante*[50]. Pentru a face față în mod eficient evenimentelor stresante, este nevoie

---

[46] Kowalski, R. M., Giumetti, G., Schroeder, A., & Lattanner, M., *Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth,* Psychological Bulletin, 2014, nr.140, p. 1073–1137. doi:10.1037/a0035618.

[47] Ericson, N., U.S. *Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Program.* (2001). *Addressing the problem of juvenile bullying (FS-200127)* https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/fs200127.pdf, p. 1–2

[48] Monica Barbovschi, *A fi social şi nesocial online. Explorarea comportamentului agresiv online al copiilor și adolescenților (cyber-bullying*), Acest articol este rezultatul proiectului de cercetare Riscuri și efecte ale utilizării Internetului în rândul copiilor și adolescenților. Perspectiva evoluției spre societatea cunoașterii (knowledge society) finanțat de Ministerul Educației, grant CNCSIS tip A (nr. 1494/2007); echipa de cercetare coordonată de Prof. Dr. Maria Roth, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, p. 5.

[49] Goodstein, A. (2007), *Totally Wired. What Teens and Twins Are Really Doing Online,* New York: St. Martin's Griffin.

[50] Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984), *Stress, Appraisal and Coping,* New York: Springer.

de mai multe sarcini de dezvoltare discrete bazate pe emoții, cum ar fi recunoașterea pericolului și toleranței la frustrare. Autorii menționați (Lazarus și Folkman), arată că un eveniment nu este dăunător, amenințător sau provocator prin sine însuși; evaluarea acelui eveniment este cea care oferă sensul. Indivizii evaluează cât de importantă este situația pentru bunăstarea lor. De exemplu, ei pot percepe și evalua un eveniment ca o provocare, ca dăunător sau ca o amenințare gravă. Acest proces de evaluare motivațională cognitivă se numește evaluare primară[51]. Procesul principal de evaluare[52] influențează intensitatea emoțiilor experimentate astfel încât, atunci când o situație este extrem de relevantă pentru bunăstarea cuiva, aceasta generează un răspuns emoțional mai intens. Într-un secundar proces de evaluare cognitivă, indivizii își formează convingeri despre puterea pe care o au de a schimba o situație. În general, indivizii au tendința de a folosi abordarea axată pe emoție atunci când cred că pot face prea puțin pentru a schimba situația stresantă sau când resursele sunt limitate.

13. *Forme de intimidare/hărțuire/agresiune în mediul on line*. Adolescenții (și nu numai) folosesc aceste tehnologii pentru a-și intimida colegii, prietenii sau alte persoane, în moduri neintenționate de proiectanții acestor dispozitive. Metodele sunt multiple și includ trimiterea de mesaje text de hărțuire, trimiterea de e-mail-uri fie de intimidare fie către mai multe persoane, în cazul în care e-maiul-ul era confidențial etc. Desigur, pe lângă metodele „tradiționale" de cyberbullying (fotografierea de ex. a unei persoane și postarea pozei pe internet, pentru a stârni reacții negative sau a ridicuzila respectiva persoană) trebuie să menționăm o nouă formă de hărțuire sau agresiune în mediul on line, cea făcută pe rețelele de socializare, pe site-urile de dating sau în chat-room. Toate metodele de cyberbullying sunt în egală măsură nocive și pot avea consecințe dezastruoase asupra persoanei hărțuite (niveluri crescute de depresie, anxietate și simptome psihosomatice), putând duce inclusiv la suicid.

Au fost identificate următoarele moduri în care comportamentul de cyberbullying se poate manifesta[53]: (a) *flaming* (agresiune verbală) – implică trimiterea de mesaje vulgare, furioase sau ofesatoare unei persoane sau unui grup on line; b) *harassment (*hărţuire) – implică trimiterea repetată de mesaje ofensatoare unei persoane; (c) *denigration* (denigrare) –trimiterea sau postarea de afirmaţii răutăcioase, neadevărate sau dăunătoare despre o persoană;

[51] Idem.

[52] Smith, C. A., & Kirby, L. D. (2009), *Putting appraisal in context: toward a relational model of appraisal and emotion*, Cognition and Emotion, nr. 23, p. 1352–1372.

[53] Willard, N. (2005), *Cyberbullying and Cyberthreats,* OSDFS National Conference. Available from http://csriu.org/cyberbullying.pdf; Monica Barbovschi, *A fi social şi nesocial online. Explorarea comportamentului agresiv online al copiilor și adolescenților (cyber-bullying*), Acest articol este rezultatul proiectului de cercetare Riscuri și efecte ale utilizării Internetului în rândul copiilor și adolescenților. Perspectiva evoluției spre societatea cunoașterii (knowledge society) finanțat de Ministerul Educației, grant CNCSIS tip A (nr. 1494/2007); echipa de cercetare coordonată de Prof. Dr. Maria Roth, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, p. 2.

(d) *cyberstalking* (urmărire online) – comportament de hărţuire ce include ameninţări sau este extrem de intimidant; (e) *masquerading* (mascaradă) – a pretinde că eşti altcineva şi a posta materiale care denigrează persoana respectivă sau o plasează într-o situaţie într-un potenţial pericol; (f) *outing şi trickery* (păcălire şi dezvăluire) – implică folosirea unor trucuri pentru a solicita informaţii compromiţătoare despre o persoană şi publicarea respectivelor informaţii; şi (g) *exclusion* (excludere) – descrie acţiuni menite a exclude în mod intenţionat o persoană dintrun grup on line (a cere colegilor să blocheze/excludă pe cineva din listele de Yahoo Messenger); h) *sexting* (adică distribuirea de imagini nud ale altei persoane fără acordul acelei persoane), j) *trolling* (întărâtarea) – reprezintă insultarea violentă a unei persoane, în mediul on line, atât de tare încât să provoace victima să răspundă. De obicei, aceste atacuri instigă mânia victimei, făcând-o să se piardă cu firea și să răspundă într-un mod negativ; k) *comments* (comentarii) – presupune postarea de răspunsuri negative și denigrante la adresa unor fotografii, clipuri video sau mesaje, postate de o anumită persoană în mediul online; l) *fraping* (sabotarea) – presupune modificarea neautorizată a informațiilor de pe pagina personală a unei persoane, într-un context off-line, atunci când victima își lasă telefonul/computerul deblocat sau în condițiile în care nu își restricționează accesul la dispozitive. Sabotarea include și comunicarea din numele victimei cu persoane cunoscute/necunoscute, pentru a-i denigra reputația; m) *fake profiles* (profiluri false) – sunt profilurile create de către agresorii cibernetici ce își însușesc identitatea altor persoane, cu scopul de a facilita comunicarea cu victimele lor. Cele mai multe forme arată că agresorii cibernetici preferă ”*agresiunea publică*”. Aceștia nu s-ar mulțumi să ducă convorbiri unilaterale cu o singură persoană din cel puțin două motive: 1) pentru că riscă să dea peste un agresor asemeni lui și să nu facă față unei asemenea provocări, și 2) într-o discuție privată, victima poate oricând să-l blocheze, ceea ce s-ar solda cu un eșec total al intențiilor pe care acesta/aceasta le-a avut inițial. În plus, e mult mai ușor de agresat pe cineva atunci când te susțin un număr de „n-zeci” de persoane.

În ceea ce privește prevalența sau creșterea incidenței agresiunilor de tip cyberbullying, studiile bazate pe cercetări empirice nu ajung la o concluzie certă. Și asta din cauza fie a locului unde se desfășoară studiul, fie a tipologiei de personalități intervievate, fie din cauza accesului la tehnologie sau chiar a țării unde se desfășoară studiul. Procentul de victimizare, de asemenea, poate varia în funcție de un număr de factori. Unii autori[54] au constatat o creștere a acestui fenomen, dar, recunosc că, în studiul efectuat, nu au folosit în mod special sintagma „cyberbullying” atunci când au întrebat respondenții în legătură cu statutul lor de victimă.

O altă problemă este aceea a perceperii de către victimă a unui comportament ca fiind agresiv. Spre exemplu, unii cercetători au inclus în chestionarele lor

[54] Juvonen, J., & Gross, E. F. (2008), *Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace,* „Journal of School Health”, nr. 78, p. 496–505. doi:10.1111/j.1746-1561.2008.00335.x

noțiunile (sau itemii) ”ignorare” și „lipsă de respect”[55]. Chiar dacă aceste comportamente ar putea fi neintenționate din partea făptuitorului, victima le-ar putea percepe ca fiind agresive.

Concluzii

În general, criteriile obișnuite ale agresiunii tradiționale pot fi aplicate și agresiunii cibernetice, dar probabil va fi nevoie de unele îmbunătățiri sau adaptări la specificul acestui tip de agresiune. În același timp, este important să realizăm că unele forme tradiționale de agresiune, cum ar fi răspândirea zvonurilor, sunt destul de similare cu comportamentele de agresiune cibernetică în ceea ce privește mecanismele de răspândire.

Deși comportamentele de intimidare/hărțuire cibernetică și comportamentele tradiționale de intimidare/hărțuire sunt în mare măsură similare, din cel puțin două aspecte variabilele de intimidare/hărțuire cibernetică par să se comporte diferit față de variabilele tradiționale de intimidare. Corelația dintre victimizarea cibernetică și hărțuirea cibernetică este de obicei mai strânsă decât corelația dintre variabilele corespunzătoare pentru diferite forme traditionale de agresiune/hărțuire[56]. Cyberbullying-ul are o varietate de atribute care pot accentua impactul comportamentului de intimidare: de exemplu, potențialul de a include un public mai larg; anonimat; natura mai durabilă a cuvântului scris; și capacitatea de a atinge ținta în orice moment și în orice loc, inclusiv mediile sigure considerate anterior, cum ar fi casa persoanei hărțuite. În plus, cyberbullies pot fi mai îndrăzneți, deoarece ei nu își pot vedea victimele și cred că anonimatul le protejează de detectare.

Așadar, atâta timp cât există internet și persoane care nu sunt de acord cu părerile sau modul nostru de a fi, suntem permanent expuși riscului de a fi victima cyber-bullying-ului. Internetul a transformat modul în care interacționăm cu semenii noștri și a deschis căi de comunicare agresivă și de hărțuire în mediul virtual, ceea ce a generat preocupări legate de siguranța acestui mediu. Garantarea unui mediu virtual sigur necesită o înțelegere aprofundată a riscurilor cu care se confruntă oamenii în regim on line, precum și a soluțiilor posibile pentru reducerea acestora.

---

[55] Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2007), *Offline consequences of online victimization: School violence and delinquency*, „Journal of School Violence”, nr. 6, pp. 89–112. doi:10.1300/J202v06n03_06

[56] Idem.

CONTRIBUȚIA UNESCO LA PROTECȚIA ȘI PROMOVAREA DIVERSITĂȚII EXPRESIILOR CULTURALE

dr. Daniel-Mihail Şandru[*]

Abstract: *Cultural expression, in any form, has lost strength in the multitude of social communication channels and networks. The expressiveness was weakened by the convenience of the users, their conformity and the minimization of the expression. At the same time, new technologies, digitization in the first place, offer ways of cultural communication, of unprecedented capacity, from major public projects, such as "Europeana.eu", to projects that draw attention to the free movement of ideas. The contribution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) to the protection and promotion of the diversity of cultural expressions is analyzed in the context of legal cooperation – national, European and international – and emphasizes the reception and implementation of the principles of cultural expression. Cultural diversity is not only an important economic element (it represents over 6% of the global economy), but it is also a factor that can stabilize human relations with important consequences in terms of economic, technical, technological cooperation. Regulations in the cultural field, superimposed or in the form of a puzzle, at regional level (European Union, Council of Europe) and at international level (UNESCO, WTO) must be defined by the same policies, principles and strategies because, in case of on the contrary, they will cancel each other's effects.*

Key words: *UNESCO, European Union, interpretation of international law, culture and trade, cancel culture.*

Context instituțional

Convenția pentru protecția și promovarea diversității expresiilor culturale („*Convenția privind diversitatea culturală*", în continuare) a intrat în vigoare în 2007[1]. Discuțiile pentru adoptarea unei convenții au început încă din 2002[2], care a urmat Declarației universale privind diversitatea culturală (2001)[3].

[*] Prof. univ., cercetător științific gr. I în cadrul Centrului de Studii de Drept European al Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române; e-mail: mihai.sandru@csde.ro

[1] Detalii cu privire la statutul acestei convenții, membri (150 de state și Uniunea Europeană), documente preparatorii: United Nations, Audiovisual Library of International Law, https://legal.un.org/avl/ha/cppdce/cppdce.html; a se vedea și site-ul UNESCO: https://en.unesco.org/creativity/convention

[2] A se vedea, „Preliminary study on the technical and legal aspects relating to the desirability of a standard-setting instrument on cultural diversity", citat și în Comunicarea Comisiei către Consiliu și Parlament din 2003 –„Towards an international instrument on cultural diversity", COM/2003/0520 final, disponibil la adresa https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52003DC0520; cu privire la efectele ratificării tratatului asupra dreptului intern, a se vedea Nicolae Ploeșteanu, *Raportul*

România consideră această Convenție drept una din principalele convenții UNESCO[4], fiind prima țară europeană care a ratificat-o[5], prin Legea nr. 248/2006[6]. Deși, pe site-ul Consiliului Legislativ din România nu apare ca această Convenție să fi modificat în mod direct legislația, se poate aprecia că reglementările române au respectat-o, chiar dacă și indirect[7]. La nivelul Consiliului Europei, Convenția privind diversitatea culturală a stat la baza adoptării Convenției Consiliului Europei privind coproducția cinematografică (revizuită) Rotterdam, 30.01.2017[8]. De menționat că în documentul sinteză al Curții Europene a Drepturilor Omului privind jurisprudența în materia drepturilor culturale, nu există nicio hotărâre referitoare la diversitatea lingvistică[9].

Receptarea Convenției privind diversitatea culturală în dreptul Uniunii Europene

În Uniunea Europeană, Decizia Consiliului din 18 mai 2006 privind încheierea Convenției pentru protecția și promovarea diversității expresiilor culturale (2006/515/CE)[10] este principalul act legislativ care declanșează adoptarea de către această organizație, în nume propriu, a Convenției diversității culturale. În preambul se menționează că atât Uniunea cât și statele membre au participat la negocierile de elaborare a Convenției și că aceasta „constituie un pilon pertinent și eficace pentru promovarea diversității culturale și a schimburilor culturale". Un exemplu de implementare a Convenției este Decizia Consiliului privind Acordul de

---

drept intern-drept internațional și dispozițiile legii de revizuire a Constituției României, în *Implicațiile teoretice și practice ale revizuirii Constituției României. Culegere de studii*, Ed. Universității Petru Maior, Târgu Mureș, 2004, p. 79–101.

[3] Aceasta era însoțită de un plan de acțiune pentru implementarea declarației: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000124687. Pe larg, privind universalitatea declarației: L.-M. Crăciunean, *Protecția drepturilor culturale în dreptul internațional*, Ed. C.H. Beck, București, 2011, p. 154–171; L.-M. Crăciunean, *Protecția diversității culturale în dreptul internațional – UNESCO, între tradiții și cultura diversității*, în N.R.D.O. nr. 4/2010, p. 25–42.

[4] Ministerul Afacerilor Externe, *Principalele tratate adoptate sub auspiciile UNESCO la care România este parte*, https://www.mae.ro/node/1519

[5] ***, *România este prima țară din Europa care recunoaște importanța diversității expresiilor culturale*, hotnews, 25.07.2006, https://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1166317-romania-este-prima-tara-din-europa-care-recunoaste-importanta-diversitatii-expresiilor-culturale.htm; România a avut o contribuție constantă la UNESCO. A se vedea, Mircea Duțu, *Un secol de cooperare internațională intelectuală. 65 de ani de prezență românească la UNESCO, Academica*, 6–7/2021, p. 46 și urm.

[6] Legea nr. 248/2006 pentru aderarea României la Convenția asupra protecției și promovării diversității expresiilor culturale, adoptată la Paris la 20 octombrie 2005, M. Of. nr. 559/2006.

[7] Astfel, se face referire la această convenție în preambulul unui acord internațional: Acordul din 2009 de coproducție în domeniul cinematografiei între Guvernul României și Guvernul Republicii Franceze, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 1525/2009, M. Of. nr. 906/2009.

[8] În 2000, Consiliul Europei a adoptat Declarația privind diversitatea culturală (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804bfc0b)

[9] ECHR, *Cultural rights in the case-law of the European Court of Human Rights*, 2017, https://www.echr.coe.int/documents/research_report_cultural_rights_eng.pdf

[10] JO, ediție specială în limba română, L 201/15, 11/Volumul 47.

liber schimb dintre UE și Coreea din 2010[11] care are și un Protocol privind cooperarea culturală. Protocolul reamintește necesitatea consolidării capacităților și independenței industriilor culturale ale părților, a promovării conținutului cultural local/regional, recunoscând, protejând și promovând diversitatea culturală drept o condiție pentru dialogul reușit între culturi precum și valoarea sa ca instrument de exprimare a identităților culturale, în special pentru încurajarea cooperării între părți. Viziunea Uniunii în aplicarea și implementarea convenției este așadar o privire dinspre piața internă, a libertăților economice stabilite în tratat. Protocolul instituie mecanisme de funcționare, inclusiv instituționale, prin înființarea Comitetului pentru cooperare culturală. Dispozițiile protocolului sunt mai degrabă de instituirea unor obligații de diligență, în principal de respectare a liberei circulații a persoanelor, și instituire a unui drept de ședere pentru artiști și alți profesioniști și operatori din sectorul cultural. Apoi sunt instituite reguli cu privire la coproducțiile audiovizuale, de asemenea, în cadrul reglementat de directive[12].

Hotărârile Curții de Justiție a Uniunii Europene (CJUE) sunt obligatorii și pentru statele membre[13]. În interpretarea uneia dintre directive (Directiva „Televiziune fără frontiere")[14], într-o acțiune formulată în temeiul art. 267 TFUE[15], s-a făcut referire, în Concluziile prezentate de avocatul general și în hotărâre, și la aplicarea Convenției privind diversitatea culturală[16]. Hotărârea Curții reține că:

---

[11] Decizia Consiliului 2011/265/UE din 16 septembrie 2010 privind semnarea, în numele Uniunii Europene, și aplicarea cu titlu provizoriu a Acordului de liber schimb între Uniunea Europeană și statele membre ale acesteia, pe de o parte, și Republica Coreea, pe de altă parte, JO, L127, 2011, p. 1418.

[12] O propunere de rezoluție a Parlamentului european avea în vedere impunerea în Parteneriatul Transatlantic a Convenției privind diversitatea culturală. A se vedea, *Propunere de rezoluție a Parlamentului European referitoare la protejarea și promovarea diversității expresiilor culturale*, 2016, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2016-0919_RO.html

[13] Pe larg: Daniel-Mihail Șandru, *Caracterul obligatoriu al deciziei preliminare pronunțate de Curtea de Justiție a Uniunii Europene pentru instanțe și autorități naționale*, „Revista română de drept european", nr. 4/2019, p. 45–55, disponibil la adresa https://ssrn.com/abstract=3646861

[14] Directiva 89/552/CEE a Consiliului din 3 octombrie 1989 privind coordonarea anumitor acte cu putere de lege și acte administrative ale statelor membre cu privire la desfășurarea activităților de difuzare a programelor de televiziune (JO L 298, p. 23, Ediție specială, 06/vol. 1, p. 215), astfel cum a fost modificată prin Directiva 97/36/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 30 iunie 1997 (JO L 202, p. 60, ediție specială, 06/vol. 2, p. 232).

[15] Cu privire la această procedură, pe larg: Mihai Șandru, Mihai Banu, Dragoș Călin, *Procedura trimiterii preliminare. Principii de drept al Uniunii Europene și experiențe ale sistemului român de drept*, Editura C.H. Beck, 2013; Mircea Duțu, Andrei Duțu, *Dreptul contenciosului european,* Editura „Universul Juridic", București, 2010, p. 69 și urm.

[16] Concluziile Avocatului General Juliane Kokott prezentate la 4 septembrie 2008 în cauza C-222/07. Hotărârea pronunțată de CJUE preia din sugestiile de răspuns oferite de avocatul general precum și o parte din referiri la Convenția privind diversitatea culturală. CJ, C-222/07, UTECA, hotărârea din 5 martie 2009, ECR 2009 p. I–1407, ECLI:EU:C:2009:124. A se vedea, și: Mihai Banu, *Activități de difuzare a programelor de televiziune. Obligația operatorilor de televiziune de a aloca o parte din veniturile de exploatare pentru finanțarea anticipată de filme europene precum și o cotă pentru producții având drept limbă originală una din limbile oficiale ale Spaniei*, „Revista română de drept comunitar", nr. 2/2010, p. 126: „[a]spectul notabil al hotărârii se referă la preferința Curții de Justiție pentru un control de principiu asupra justificării și proporționalității restricției

„Astfel, întrucât limba și cultura sunt intrinsec legate, după cum amintește, printre altele, Convenția pentru protecția și promovarea diversității expresiilor culturale, adoptată în cadrul Conferinței generale a UNESCO din 20 octombrie 2005 de la Paris și aprobată în numele Comunității prin Decizia 2006/515/CE a Consiliului din 18 mai 2006 (JO L 201, p. 15, Ediție specială, 11/vol. 47, p. 70), care prevede la al paisprezecelea paragraf din preambul că „diversitatea lingvistică este un element fundamental de diversitate culturală", nu se poate considera că obiectivul urmărit de un stat membru, constând în protecția și în promovarea uneia sau a mai multe dintre limbile sale oficiale, trebuie în mod necesar să fie însoțit de alte criterii culturale pentru a putea justifica o restricție privind una dintre libertățile fundamentale garantate de tratat. De altfel, Comisia nu a putut preciza, în cadrul prezentei proceduri, care ar trebui să fie, în mod concret, aceste criterii" (pct. 33).

Consecința este economică: „[o] măsură adoptată de un stat membru, precum cea din acțiunea principală, nu depășește ceea ce este necesar pentru atingerea obiectivului urmărit nici prin simplul fapt că beneficiarii finanțării avute în vedere sunt în majoritate întreprinderi producătoare de opere cinematografice stabilite în acest stat membru" (pct. 34).

Avocatul general Kokott, exprimă opinia sa privind interpretarea și aplicarea Convenției (în pct. 13–19 pentru legislația aplicabilă) și pct. 92–102 (privind interpretarea în dreptul Uniunii a Convenției). Se face referire la fundamentele Uniunii Europene, ca exprimare a diversității culturale[17], contextul introducerii diversității culturale în dreptul primar, prin modificarea Tratatului de la Maastricht precum și la diversitatea lingvistică, ca specie a diversității culturale.

Observând exemplele analizate anterior, se poate concluziona că, în Uniunea Europeană, Convenția privind diversitatea culturală este utilizată ca un instrument de negociere internațională, într-un domeniu în care Uniunea are competențe restrânse (potrivit art. 6 din Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (TFUE), „Uniunea este competentă să desfășoare acțiuni de sprijinire, de coordonare sau completare a acțiunii statelor membre. Prin finalitatea lor europeană, aceste acțiuni au următoarele domenii: c) cultura")[18]. În al doilea rând,

---

naţionale (rezultată dintr-o regulă privind alocarea unei cote dintr-o finanţare impusă operatorilor de televiziune pentru producţia de filme naţionale) în raport cu libertăţile fundamentale din Tratatul CE, atunci când în cauză este prezent un obiectiv naţional de natură lingvistică. Or, hotărârea a recunoscut marja însemnată de apreciere de care dispun statele membre în privinţa promovării obiectivelor de ordin lingvistic (şi, indirect, cultural). Pe de altă parte, în speţă, un aspect particular al argumentării a fost cel al absenţei identificării unei prevalenţe pentru una dintre acele libertăţi fundamentale, acestea fiind apreciate împreună, în mod indistinct."

[17] „Respectarea și promovarea diversității în domeniul cultural sunt atât de importante pentru Uniunea Europeană deoarece această diversitate este trăsătura caracteristică a Europei și a culturii europene. Din acest motiv, ideea de „unitate în diversitate" face parte dintre fundamentele Uniunii Europene (...)" (pct. 94 din Concluzii)

[18] A se vedea, de asemenea, Laura-Maria Crăciunean, *Uniunea Europeană şi adoptarea Convenţiei UNESCO din 2005: despre promovarea diversităţii culturale în relaţiile externe ale Uniunii Europene*, PR, nr. 5/2013; Mircea Duțu, *Probleme conceptuale preliminare,* în Mircea Duțu,

se poate observa că în aplicarea Convenției, Uniunea Europeană are o abordare economică. Convenția este un argument de drept internațional în tranșarea unei dispune de drept european (unii ar putea afirma spune că și această procedură, a trimiterii preliminare, are un caracter internațional). În al treilea rând, Uniunea Europeană, în limitele aplicării Cartei drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, recunoaște valoarea diversității într-un articol distinct: „Diversitatea culturală, religioasă și lingvistică" (art. 22)[19].

Organizația Mondială a Comerțului – soluție sau problemă?

O altă discuție realizată în mediul internațional este aceea a fragmentării prin supra normativitate, respectiv, în ceea ce privește prezentarea de față, dualismul reglementării UNESCO și a tratatelor care instituie Organizația Mondială a Comerțului (OMC)[20], precum și a documentelor acestora[21].

Într-o opinie s-a susținut că domeniul culturii trebuie să aibă un statut egal alături de problemele economice, sociale și de mediu care determină în prezent politica de dezvoltare. Bunăstarea societăților depinde în mod esențial de recunoașterii diversității expresiilor culturale[22]. Așa cum am observat în hotărârea Curții de Justiție a Uniunii Europene interpretarea unei convenții din domeniul culturii slujește drept criteriu pentru interpretarea unor drepturi economice (libera circulație, ajutoare de stat). Într-o altă opinie referitoare la rolul Convenției privind diversitatea culturală se consideră că aceasta îmbunătățește aplicarea normelor și standardelor Organizației Mondiale a Comerțului[23]. Art. 20 are ca denumire

A, Lazăr, O. Predescu (coord.), „Protecția juridică a patrimoniului cultural și natural", Editura Academiei Române, Editura Universul Juridic, București, 2018, p. 34–46.

[19] A se vedea: Agenția drepturilor fundamentale a Uniunii Europene: https://fra.europa.eu/ro/eu-charter/article/22-diversitatea-culturala-religioasasi-lingvistica

[20] Pe larg, cu privire la relația cu OMC, la momentul elaborării Convenției, inslusiv strategia unei locomotive Franța – Canada: Jean Musitelli, *The Convention on Cultural Diversity: Anatomy of a Diplomatic Success Story*, https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/0701-MUSITELLI-EN.pdf

[21] Convenția privind diversitate culturală este analizată cantitativ prin raportare la efectele economice, din punctul de vedere al pieței Canadei: Chantal Braganza, *A modest referee: measuring the UNESCO CCD's effect on culture and free trade agreement negotiation*, 2009, Ryerson University, teză disponibilă la adresa https://digital.library.ryerson.ca/islandora/object/RULA%3A8152/datastream/OBJ/download/A_Modest_Referee__Measuring_The_UNESCO_CCD___S_Effect_On_Culture_And_Free_Trade_Agreement_Negotiation.pdf

[22] Holly Aylett, *An international instrument for international cultural policy: The challenge of UNESCO's Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 2005*, International Journal of Cultural Studies, Vol 13, Issue 4, 2010.

[23] Rachael Craufurd-Smith, *The UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions: Building a New World Information and Communication Order?*, „International Journal of Communication", vol. 1, 2007, p. 24–55: „În forma sa finală, Convenția este considerabil mai puțin ambițioasă decât și-au dorit promotorii: dispozițiile cheie sunt exprimate în termeni aspiraționali, procedurile de soluționare a litigiilor convenției sunt consensuale și convenția în mod explicit afirmă că nu modifică drepturile sau obligațiile părților la acorduri internaționale preexistente. Sprijinul extins pe care Convenția l-a primit de la comunitatea internațională la momentul adoptării, cu o sută patruzeci și opt de țări care au votat în favoarea sa, îi conferă totuși o pondere politică considerabilă. Prin urmare, Convenția poate juca un rol în interpretarea dreptului internațional existent, respectiv, acordurile OMC, precum și în negocierile viitoare."

marginală „Raportul cu alte tratate: sprijin reciproc, complementaritate şi nesubordonare”. Insă, așa cum se menționează: „Un dezavantaj semnificativ al Convenției în ceea ce privește rolul critic pe care l-a avut ar trebui să joace ca o forță împotriva globalizării economice (așa cum este reprezentat de OMC) este dispoziția sa privind „conflictul de legi”. Această normă crucială, prevăzută de Articolul 20 din Convenția UNESCO nu reușește să asigure o interfață semnificativă cu regulile OMC (sau cu oricare dintre celelalte acorduri internaționale existente) în cazul unui conflict între ei”[24].

Valori juridice, valori culturale

Expresia valori juridice, valori culturale se referă în primul rând la transformarea pe care a căpătat-o Convenția privind diversitatea culturală în Uniunea Europeană și care influențează și România. Deși, aspectele culturale sunt relativ restrânse în Uniunea Europeană, instituțiile s-au arătat interesate de reglementări în materie având în vedere diferite aspecte ale libertăților de circulație, a persoanelor sau a serviciilor, în principal. Valorile culturale sunt protejate juridic și chiar instrumentalizate, în sensul în care am arătat în secțiunea precedentă, dar și pentru crerea unei unități la nivelul UE, simbolist și identitar. Valorile culturale sunt și valori economice, care trebuie protejate juridic[25].

Printre valorile enumerate de UNESCO, amintim: politicile și măsurile naționale promovează crearea, producția, distribuția și accesul la diverse bunuri și servicii culturale; promovează mobilitatea artiștilor și a profesioniștilor culturali din întreaga lume; integrarea culturii ca dimensiune strategică în agenda globală; legislația internațională și națională referitoare la drepturile omului și libertățile fundamentale promovează atât libertatea artistică, cât și drepturile sociale și economice ale artiștilor (obiectivele sunt menționate în art. 1 al Convenției).

Referitor la acest ultim aspect, trebuie să subliniem că și în Convenție primul dintre principiile directoare (art. 2, pct. 1) se referă la „Principiul respectului pentru drepturile omului şi libertăţile fundamentale” potrivit căruia „Diversitatea culturală poate fi protejată şi promovată numai dacă sunt garantate drepturile omului şi libertăţile fundamentale, cum ar fi libertatea de exprimare, informare şi comunicare, precum şi abilitatea persoanelor de a alege expresiile culturale. Nimeni nu poate invoca prevederile prezentei convenţii pentru a încălca drepturile

[24] Mira Burri, *The UNESCO Convention on Cultural Diversity: An Appraisal Five Years after Its Entry into Force*, „International Journal of Cultural Property”, vol. 20, 2013, 359.

[25] Chiar pe site-ul UNESCO sunt oferite unele cifre ale acestei industrii creative: „Industriile culturale și creative sunt printre sectoarele cu cea mai rapidă creștere din lume. Cu o valoare globală estimată de 4,3 trilioane de dolari pe an, sectorul culturii reprezintă acum 6,1% din economia globală. Acestea generează venituri anuale de 2.250 miliarde USD și aproape 30 de milioane de locuri de muncă la nivel mondial, angajând mai mulți oameni cu vârste cuprinse între 15 și 29 de ani decât orice alt sector. Industriile culturale și creative au devenit esențiale pentru o creștere economică incluzivă, reducând inegalitățile și atingând obiectivele stabilite în Agenda de dezvoltare durabilă 2030.” A se vedea, UNESCO, „The Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions”, https://en.unesco.org/creativity/convention.

omului şi libertăţile fundamentale consfinţite în Declaraţia Universală a Drepturilor Omului sau garantate de dreptul internaţional ori pentru a limita sfera de aplicare a acestora"[26]. Și, trebuie să adăugăm că drepturile minorităților, cel puțin la nivel european, sunt protejate de o convenție specifică, respectiv Convenția-cadru din 1 februarie 1995 pentru protecţia minorităţilor naţionale, a Consiliului Europei. Formularea din Convenția UNESCO referitoare la „importanţa vitalităţii culturilor, inclusiv pentru persoanele aparţinând minorităţilor şi popoarelor indigene" nu trebuie să inducă dubii de interpretare. Așa cum am mai afirmat existența mai multor nomoteți privind diversitatea culturală nu poate decât să fie dăunătoare unității de reglementare și de înțelegere. Există o mare diferență între diversitatea culturală și necesitatea unor reglementări coerente, fie ele și la nivel internațional și chiar fără forță juridică obligatorie.

Libertatea de exprimare este un drept fundamental, un drept fundamental pe care se întemeiază diversitatea culturală, înțeleasă ca un aspect al expresiei[27]. Diversitatea culturală este în același timp strâns legată de un drept al omului, fundamental, dreptul la demnitate[28]. În acest sens, a discuta despre diversitate culturală în momentul în care sunt vandalizate statui (cum ar fi aceea a lui

[26] În practica instanțelor, drepturile fundamentale sunt pe deplin aplicabile în anumite situații și este necesară o ierarhie a acestora, în contextul dat și în funcție de valoarea juridică protejată. De ex, cu privire la noțiunea de parodie, Curtea de Justiție a Uniunii Europene a pus în discuția statelor aplicarea următoarelor principii din Carta drepturilor fundamentale: „articolul 1 (demnitatea umană), articolul 11 alineatul (1) (libertatea de exprimare și de informare), articolul 13 (libertatea artelor și științelor), articolul 17 (dreptul de proprietate), articolul 21 alineatul (1) (nediscriminarea) și articolul 22 (diversitatea culturală, religioasă și lingvistică)". A se vedea: Concluziile Avocatului General Pedro Cruz Villalón prezentate la 22 mai 2014 în Cauza C-201/13; CJ, C-201/13, Deckmyn and Vrijheidsfonds, hotărârea din 3 septembrie 2014, ECLI:EU:C:2014:2132

[27] De altfel, definiția diversității culturale poate fi privită ca o modalitate de exprimare, intrumentalizată a liberății de exprimare: „Diversitatea culturală se referă la multiplele moduri în care se exprimă culturile grupurilor şi societăţilor. Aceste expresii sunt transmise în cadrul şi între grupuri şi societăţi. Diversitatea culturală se manifestă nu numai prin căi variate de exprimare, sporire şi transmitere a patrimoniului cultural prin intermediul varietăţii expresiilor culturale, ci şi prin diverse moduri de creaţie, producţie, diseminare, distribuire şi utilizare artistică, indiferent de tehnologiile şi de mijloacele folosite pentru acestea". Așadar, legiuitorul nu reglementează fondul ci mai degrabă intrumentul, „modalitatea", „calea", „modurile" de aducere la cunoștință a creațiilor. În acest sens, fără a se referi la ideologii, fără a face trimiteri la conținut, Convenția și-a găsit ușor un public fomat din statele care au ratificat-o, fiecare dintre statele și organizațiile membre, interpretând-o în conformitate cu propriile interese, tradiții și necesități. Definiția oferită conţinutului cultural are un aspect tehnic, prin care sunt enumerate tipologiile de exprimare culturală: „înţelesul simbolic, dimensiunea artistică şi valorile culturale care au originea în sau exprimă identităţi culturale". Și, în fine, ca să revenim, ca într-o definiție circulară, „expresiile culturale sunt acele expresii care rezultă din creativitatea persoanelor, grupurilor şi societăţilor şi care au conţinut cultural", aftfel spus, expresiile culturale sunt formele aparente de cultură.

[28] Francesco Francioni, Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity, „Michigan Journal of International Law", Volume 25 Issue 4, 2004, p. 1212, care amintește de art. 22 din Declarația Universală a Drepturilor Omului. („drepturi[le] (...) culturale indispensabile pentru demnitatea sa").

Cervantes[29] ori Cristofor Columb[30]) sau a interpreta personaje din filme[31] ca nefiind conforme realităților actuale, ori eliminarea lui Shakespeare din manuale[32], nu reprezintă o aplicare a Convenției privind diversitatea culturală, ci mai degrabă, o atrofiere culturală. *Cancel culture* nu este un fenomen cultural ci doar o modă, studiată de/ în mediul cultural, dar, până în prezent, fără un drept de cetate în dezbaterea culturală profundă. Cultura înseamnă argument și dezbatere, chiar și cu preopinenți ale căror idei nu sunt convenabile sau sunt vizibil toxice.

UNESCO a construit propria simbolistică și propriile instrumente de promovare a acestei convenții, începând cu Coaliția pentru Diversitate a expresiilor culturale (CDCE, aceeași anagramă cu a convenției, în limba engleză), foarte activă în Canada[33]. Acestea reprezintă activități de promovare a Convenției, în contextul aplicării art. 10–12 din Convenție. Dar aceasta nu este de ajuns. Așa cum se sublinia „promovarea diversității culturale și a dialogului intercultural prin retorică este simplă. Directorii generali succesivi ai UNESCO au făcut apel la guverne și popoare din întreaga lume să respecte și să protejeze expresiile culturale și să se angajeze în dialog și schimburi interculturale. Cu toate acestea, în practică, după cum au demonstrat cele patru studii de caz, promovarea și protecția diversității culturale se confruntă cu o serie de provocări și obstacole, unele externe și altele inerente UNESCO însăși. Rolul organizației în gestionarea diversității culturale nu poate fi evaluat în mod corespunzător fără a le analiza în lumina a ceea ce face organizația și a ceea ce nu reușește să facă și de ce”[34].

La nivel național, Convenția indică unele domenii care pot fi avute în vedere pentru realizarea diversității culturale (art. 6). De la cele mai generale, cum ar fi „măsuri de reglementare menite să protejeze şi să promoveze diversitatea expresiilor culturale” (lit. a) „măsuri care, într-o manieră adecvată, oferă oportunităţi pentru activităţile, bunurile şi serviciile culturale naţionale, printre toate celelalte disponibile pe teritoriul naţional, pentru a crea, produce, disemina, distribui şi utiliza astfel de activităţi, bunuri şi servicii naţionale, inclusiv prevederi referitoare la limba utilizată pentru astfel de activităţi, bunuri şi servicii” (lit b) sau

[29] A se vedea, un epilog, interesant prezentat: Louis Nevaer, *Cervantes, An Existential Threat*, Medium, 26.06.2020, https://medium.com/@nevaer1/cervantes-an-existential-threat-1f4b9ef21d91

[30] Tai S Edwards, Paul Kelton, *Germs, Genocides, and America's Indigenous Peoples*, „Journal of American History”, volume 107, Issue 1, June 2020, p. 52–76. Autorii menționează că statuia din Providence, Rhode Island, a fost vandalizată de mai multe ori în ultmii ani (2010, 2017, 2019).

[31] J. W. Hammond, Sara E. Brownell, Nita A. Kedharnath, Susan J. Cheng, W. Carson Byrd, *Why the Term 'JEDI' Is Problematic for Describing Programs That Promote Justice, Equity, Diversity and* Inclusion, Scientific American, 23.09.2021, https://www.scientificamerican.com/ article/why-the-term-jedi-is-problematic-for-describing-programs-that-promote-justice-equity-diversity- and-inclusion/

[32] James Varney, *Woke teachers want Shakespeare cut from curriculum: 'This is about White supremacy'*, The Washington Times, 15.02.201, https://www.washingtontimes.com/news/2021/feb/15/ woke-teachers-want-shakespeare-cut-curriculum-abou/

[33] A se vedea, https://cdec-cdce.org/en/?lang=en

[34] Pe larg: Irena Kozymka, *UNESCO's Difficulties in Handling Cultural Diversity*, în: *The Diplomacy of Culture. Culture and Religion in International Relations*, Palgrave Macmillan, 2014, p. 153–176.

„măsuri menite să ofere un acces efectiv industriilor şi activităţilor culturale naţionale independente la mijloacele de producţie, diseminare şi distribuire a activităţilor, bunurilor şi serviciilor culturale" până la aspecte concrete, de tipul asistenței finaciare publice (lit. d), încurajarea organizațiilor nonprofit, sprijinirea instituțiilor publice, ocrotirea și sprijinirea artiștilor și a altor persoane implicare în crearea de expresii culturale sau intensificarea diversității media, inclusiv prin servicii publice de radiodifuziune (lit. e-h ale art. 6 din Convenție)[35].

Interpretarea și aplicarea Convenției trebuie să aibă în vedere și dezvoltarea tehnologică și a noilor media, respectiv canale de difuzare a informațiilor.

Concluzii

Analizând cei 65 de ani de ani de prezență românească la UUNESCO se poate afirma că și în privința *Convenției pentru protecția și promovarea diversității expresiilor culturale* diplomația românească a participat cu putere. Convenția a fost prima ratificată de România, ca un prim stat membru, a încheiat un Acord în materie cu Franța, parte a campaniei acestui stat de promovare a Convenției și a participat la lucrările UNESCO în materie. După cum am observat există și un context internațional, prin raportarea la Organizația Mondială a Comerțului, unde Convenția a devenit un instrument de negociere în relațiile internaționale. Pentru România, *Convenția pentru protecția și promovarea diversității expresiilor culturale* nu are o importanță jurisdicțională ci mai degrabă influențează politicile și instrumentele de realizare a studiilor de impact, legislative ori guvernamentale. Însă, în contextul aplicării dreptului Uniunii Europene, și al rolului acordat de această organizație, hotărârile Curții de Justiție – obligatorii și în România – se întemeiază pe textul Convenției pentru a decide cu privire la libertăți de circulație și ajutoare de stat. Convenția este o oglindă a actualei societăți, ea însăși fragmentată, redusă la o vociferare continuă ori la lipsa dialogului.

[35] Mira Burri, *The UNESCO Convention on Cultural Diversity: An Appraisal Five Years after Its Entry into Force*, International Journal of Cultural Property, vol. 20, 2013, 358.

NOI INIȚIATIVE INTERNAȚIONALE PRIVIND RECUNOAȘTEREA, CONSACRAREA ȘI GARANTAREA DREPTULUI LA UN MEDIU SĂNĂTOS ȘI LA O CLIMĂ STABILĂ

drd. Mircea M. Duțu-Buzura

Abstract: *Generally invoking fundamental human rights, and especially those related to the environment, is becoming a major instrument for promoting protection against pollution, preserving biodiversity, and an instrument of the international, regional, and national recognition and legal guarantee of a sane and ecologically balanced environment, and its climatic aspects. Amongst the most recent efforts of this kind, we can name two resolutions of the UN Human Rights Council of October 8th, 2021, one related to the right to a safe, clean, sane, and sustainable environment, the other to install a special rapporteur on the impact of climate change on human rights, the draft project of a protocol related to the right to environment additional to the European Convention on Human Rights, and a project for ecological and societal justice.*

Key words: *right to environment; right to a stable climate; right to clean water; right to clear air; climate justice; additional protocol; Council of Europe; UN Human Rights Council; New Constitution of the State of York; European Convention on Human Rights.*

În condițiile sporirii preocupărilor internaționale, în fața urgenței climato-ecologice general recunoscute și oficial proclamate de reglementare a răspunsului global la două probleme planetare: dereglarea climei și erodarea biodiversității, se înmulțesc și inițiativele menite a impune recunoașterea și garantarea drepturilor la mediu, inclusiv în ipostaza unui drept la climă stabilă și durabilă. Se acceptă tot mai larg opinia, confirmată și în practica îndeosebi judiciară că drepturile omului, în primul rând ca instituție juridică au un rol crescând de levier esențial pentru a determina statele în a trece la acțiune în vederea protejării mediului, atenuării procesului de deteriorare a echilibrelor biodiversității și climatic și adaptării la schimbarea ecoclimatică în curs. După proiectele de acum câțiva ani privind *Declarația drepturilor umanității* (2015), *Pactul internațional (global) pentru* mediu (2017) și *Pactul internațional relativ la dreptul ființelor umane la mediu* (2017), iată că noi inițiative se prefigurează și promovează în acest sens la nivel internațional[1]. Este vorba, mai întâi, de două rezoluții ale Consiliului Drepturilor

[1] Mircea M. Duțu-Buzura, *Noi inițiative (globale) de dezvoltare a dreptului mediului,* în „Studii și Cercetări Juridice" nr. 1/2021, p. 141–154

Omului al ONU din 8 octombrie 2021: una privind dreptul la un mediu sigur, curat, sănătos și durabil (considerată ca o recunoaștere onusiană a existenței unui atare drept fundamental, o „turnantă majoră" în procesul internațional aferent), alta vizând instituirea unui raportor special pentru problematica impactului schimbărilor climatice asupra drepturilor omului. La rândul său, „dosarul istoric" al reglementării dreptului la mediu în sistemul Convenției Europene privind Drepturile Omului mai cunoaște o nouă filă prin proiectul elaborat sub egida Facultății de Drept din Strasbourg al unui posibil protocol la aceasta vizând dreptul la un mediu viabil ecologic. În fine, se mai adaugă o tot mai necesară și evidentă dimensiune socială, de „justiție ecoclimatică" prin propunerea ambivalentă a inițierii unui pact de justiție ecologică și societală (2021). Subsumate aceleiași viziuni privind promovarea problematicii ecoclimatice prin intermediul teoriei și practicilor drepturilor omului noile inițiative reprezintă un demers semnificativ în materie.

1. Rezoluția Consiliului Drepturilor Omului al ONU din 8 octombrie 2021 privind dreptul la un mediu sigur, curat, sănătos și durabil. După mulți ani de numeroase inițiative și preocupări asidue din partea apărătorilor drepturilor omului și ai mediului, la 8 octombrie 2021, Consiliul Drepturilor Omului al ONU a considerat, printr-o rezoluție (A/HRC/48/L.23/Rev.1) că „exercitarea dreptului de a beneficia de un mediu sigur, curat, sănătos și durabil este un element important al beneficiului recunoașterii și exercitării drepturilor omului", că acesta „e legat de alte drepturi conforme dreptului internațional în vigoare", a cerut statelor să acționeze pentru dezvoltarea semnificațiilor sale și a invitat Adunarea Generală a ONU să examineze această problematică. Documentul a fost caracterizat ca istoric, recunoscând pentru prima dată un asemenea drept și a constitui o „turnantă majoră" în eforturile depuse spre abordarea și soluționarea crizei planetare climatice și de mediu. Preambulul documentului reamintește, pe lângă documentele internaționale relevante în materia drepturilor omului, a acelora referitoare la dezvoltarea durabilă precum și „obligațiile prevăzute pentru state în instrumentele și acordurile multilaterale privind mediul, inclusiv schimbările climatice", ia în considerare „consecințele schimbărilor climatice, gestiunea și utilizarea neviabile ale resurselor naturale, poluarea…" și constată că „degradarea mediului, schimbările climatice și dezvoltarea nedurabilă fac parte din amenințările cele mai urgente și mai grave, punând în pericol capacitatea generațiilor actuale și viitoare de a se bucura de drepturile omului, inclusiv dreptul la viață".

Potrivit textului rezoluției un atare drept angajează statele a) să se întărească capacitățile în materie de protecție a mediului, în scopul de a se achita de obligațiile și angajamentele în materia drepturilor omului și a intensifica cooperarea internațională în materie; b) a continua să-și împărtășească bunele practici observate în ceea ce privește respectarea obligațiilor relative la drepturile omului raportându-se la mijloacele de a beneficia de un mediu sigur, curat, sănătos

și durabil, în special schimbând informații și idei, creând sinergii între protecția drepturilor omului și protecția mediului, în spiritul unei abordări integrate și multisectoriale; c) a adopta politici vizând permiterea exercitării dreptului respectiv, inclusiv în ceea ce privește biodiversitatea și ecosistemele; d) conjugarea exigențelor dreptului la mediu cu cele ale dezvoltării durabile.

Drepturile omului sunt apreciate de raportorul special al ONU în domeniu, profesorul canadian David Boyd, ca reprezentând „un levier special pentru a determina statele să acționeze" în rezolvarea problemelor ecoclimatice. Așa cum se remarcă și în Preambulul rezoluției Consiliului, în prezent peste 155 de state au recunoscut, sub o formă sau alta, dreptul la un mediu sănătos, în special prin acorduri internaționale, în constituțiile, legislația și politicile lor. Analiza experiențelor din ultimii 40 de ani înregistrate în toate țările lumii și în plan onusian ne arată că în privința conținutului acestui drept se delimitează două serii de elemente: pe de o parte, cele de natură procedurală, respectiv accesul la informația pertinentă, consultarea și participarea publicului la luarea deciziei în materie de mediu și accesul la justiție, cu posibilitatea de a dispune de o acțiune efectivă și eficientă, iar pe de alta, aspectele de fond, precum aer curat, climă sănătoasă și stabilă, ecosisteme sănătoase, o biodiversitate nedegradată, un mediu netoxic, propice vieții, muncii, învățământului și divertismentului, alimente sănătoase, produse în mod durabil, o apă curată și instalații sanitare adecvate.

De asemenea, acest drept a fost invocat în justiția din numeroase state pentru ca guvernele să fie obligate să garanteze protecția mediului. Astfel, numeroase decizii judiciare au constatat încălcarea semnificațiilor sale juridice: de exemplu, poluarea apei cauzată de exploatațiile miniere (Chile, Columbia și statul Montana din cadrul S.U.A.), defrișările (Brazilia, Columbia, Mexic și Filipine), poluarea generalizată a aerului, apei și solului (Argentina, India și Filipine), utilizarea cianurii în sectorul de extracție a aurului (Turcia, România), dezvoltarea imobiliară în zone bogate în biodiversitate (Africa de Sud, Ungaria, Macedonia și Slovenia).

Recunoașterea acestui drept de către ONU ar declanșa schimbări constituționale și adoptarea de legi și mai adecvate care ar avea un impact pozitiv asupra calității factorilor și elementelor de mediu, producției durabile a alimentelor, biodiversității și uzajului substanțelor toxice. În plus, e necesară o supraveghere mai atentă și sistematică a calității aerului și a apei, identificării și corectării surselor majore de poluare, informării și implicării publicului, edictării de norme și standarde de calitate a mediilor, dezvoltarea de strategii adecvate și aplicarea de norme constrângătoare și executării.

Se speră că astfel se va ajunge ca la aniversarea a 50 de ani de la conferința fondatoare de la Stockholm privind mediul uman (iunie 1972) să se adopte o declarație politică forte și ambițioasă care să reitereze importanța dreptului la un mediu sănătos și reamintească principiile-cheie ale dreptului mediului, respectiv cel al precauției, regula poluatorul-plătește, neregresiunii și nediscriminării.

2. Numirea unui raportor special al Consiliului Drepturilor Omului al ONU pentru impactul schimbării climatice asupra drepturilor omului. Tot la 8 octombrie 2021, Consiliul Drepturilor Omului al ONU a creat postul de raportor pentru protecția drepturilor umane față de schimbarea climatică. Alături de rezoluția privind dreptul la mediu sănătos și cea de față a fost considerată a marca „începutul unei noi ere pentru o politică de mediu și climatică fondată pe protecția de drepturi". Propusă de Uniunea Europeană, Insulele Marshall, Bahamas, Fiji, Panama, Paraguay și Sudan, rezoluția vizează numirea, pe o perioadă de trei ani, a unui raportor special privind promovarea și protecția drepturilor omului în contextul schimbărilor climatice. Mandatul său constă în a studia efectele nefaste ale schimbărilor climatice asupra drepturilor umane, a recenza problemele cu care se confruntă statele, a sintetiza cunoștințele și bunele practici și a face recomandări în fiecare an Consiliului. Expertul va trebui, de asemenea, „să sensibilizeze față de drepturile omului afectate prin schimbările climatice în special ale persoanelor ce trăiesc în țările în curs de dezvoltare, în mod particular vulnerabile la dereglările climei, precum țările mai puțin dezvoltate".

2.1. Efectele schimbărilor climatice asupra drepturilor generațiilor viitoare. Studiul intitulat *Inegalități intergenerationale în expunerea la extremele climatice* și realizat de specialiști ai Universității de Bruxelles, publicat la 26 septembrie 2021 în „Science", prima cercetare vizând desprinderea consecințelor încălzirii climei potrivit categoriilor de vârstă, concluzionează că persoanele născute în 2020 vor cunoaște circa 30 de valuri de căldură în cursul vieții lor, adică de șapte ori mai multe decât bunicii lor, născuți în 1960, care trăiesc cu puțin mai mult de patru în medie. În plus, ele vor cunoaște de două ori mai multe incendii de pădure și secete, precum și de trei ori mai multe inundații și recolte proaste. Aceste concluzii au fost obținute cu ajutorul modelizării climatice a datelor privind speranța de viață a populațiilor și traiectoriile temperaturilor, luând în calcul promisiunile statelor de reducere a emisiilor lor de GES pentru a menține încălzirea globală sub 2,7^{0}C (respectiv, scenariul intermediar între 1,5^{0}C, obiectiv prevăzut în Acordul de la Paris și 3,5^{0}C, nivelul real dacă nu se face nimic în acest sens). Sunt relevate, de asemenea, inegalitățile de expunere la aceste catastrofe pe regiuni ale lumii. În ipoteza cea mai pesimistă, 53 milioane de copii europeni și din Asia centrală, născuți între 2016 și 2020 vor îndura de patru ori mai multe evenimente meteorologice extreme în viața lor, în timp ce 172 milioane de copii din Africa subsahariană vor cunoaște de aproape 6 ori mai mult. Dacă creșterea temperaturii medii globale este menținută sub 2^{0}C estimarea numărului de valuri de căldură se reduce cu un sfert, și chiar la jumătate dacă ridicarea încălzirii este sub 1,5^{0}C.

3. Proiect de Protocol adițional la Convenția Europeană a Drepturilor Omului (1950) privind dreptul la un mediu viabil ecologic [pregătit de studenții de la Master 2 - **Dreptul mediului teritoriilor și riscurilor** de la Universitatea din Strasbourg (Franța)][2]. Patru criterii sunt considerate în mod larg de doctrină că ne

[2] Publicat în „Revue Juridique de l'Environnement", nr. 3/2021, p. 523–525.

ajută să înțelegem pentru ce și cum un nou drept fundamental poate emerge în mod legitim. În primul rând, promotorii săi trebuie să demonstreze că titularii dreptului propus au o puternică revendicare a libertății protecției ori avantajului în chestiune, arătând că această libertate, respectiv a protecției ori avantajul în cauză, are o mare valoare pentru indivizi și societate și demonstrând că respectivele valori sunt frecvent amenințate prin abuzuri sociale și politice. În al doilea rând, trebuie arătat că această pretenție nu poate fi satisfăcută în mod adecvat decât dacă acordăm indivizilor ori grupurilor de indivizi drepturi mai degrabă decât forme de protecție pentru cei mai slabi; drepturile sunt norme puternice și exigente care nu ar trebui să fie utilizate pentru a formula revendicări morale numai atunci când normele cele mai slabe se dovedesc inadecvate. Apoi, în al treilea rând, promotorii trebuie să demonstreze că destinatarii propuși, părțile cărora le revin obligații în virtutea dreptului pot să fie supuse în mod legitim obligațiilor negative și pozitive cerute pentru respectarea și aplicarea dreptului respectiv. În fine, dreptul propus trebuie să fie realizabil ținând cont de resursele instituționale și economice actuale[3]. Pentru un alt autor, drepturile fundamentale sunt exigențe etice a căror importanță e legată de însemnătatea libertăților care îi formează obiectul. Astfel, o abordare fondată pe drepturi cuprinde patru elemente esențiale: evaluarea revendicărilor detentorilor de drepturi și a obligațiilor ce le revin detentorilor de îndatoriri; dezvoltarea de strategii vizând consolidarea capacității deținătorilor de drepturi să revendice drepturile lor și a detentorilor de îndatoriri de a-și îndeplini obligațiile ce le revin; urmărirea și evaluarea rezultatelor și proceselor utilizând principiile și normele drepturilor umane și, în fine, integrarea recomandărilor organismelor internaționale din domeniul drepturilor omului pentru a informa fiecare etapă a procesului. Din combinarea unor atari criterii și mai ales în ecuația metodologiei clasice a dreptului comparat și cu referințe la documentele internaționale, în diferitele „laboratoare" de cercetare juridică s-au elaborat în ultimii ani diferite anteproiecte de documente privind drepturile la mediu[4]. După cum este îndeobște cunoscut, Convenția europeană privind salvgardarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale din 4 noiembrie 1950 nu cuprinde dispoziții privind dreptul la mediu, dezvoltări ale semnificațiilor sale fiind realizate în jurisprudența CEDO pe calea interpretării prin „ricoșeu" a art. 1 (dreptul la viață) și art. 8 (dreptul la viață privată, familie și domiciliu). De-a lungul timpului s-au manifestat însă mai multe inițiative de a acoperi o atare lacună și a se reglementa expres consacrarea și garantarea unui asemenea drept în consonanță cu evoluțiile obiective din cadrul realităților ecoclimatice și de la nivelul sistemului juridic[5]. Astfel, Conferința europeană privind conservarea naturii, organizată la Strasbourg în 1970 de Consiliul Europei, a propus elaborarea și adoptarea unui protocol adițional la Convenția Europeană a

[3] J.W. Nickel, *The Human Right to Safe Environment; Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification,* „Yale Journal of International Law", vol. 18, 1993.

[4] A. Sen, *Elements of a theory of human rights,* în „Philosophy&Public Affairs", 2004, 32, p. 315.

[5] Elisabeth Lambert, *Comment concilier protection de la Nature et approche par les droits fondamentaux dans le cadre du Conseil de l'Europe?,* în „Revue Juridique de l'Environnement", nr. 3/2021, p. 503 și urm.

Drepturilor Omului care să consacre și să garanteze fiecăruia dreptul de a se bucura de un mediu sănătos și nedegradat. Documentul urma să prevadă dreptul de a respira un aer și a bea o apă lipsite de poluare în mod rezonabil, dreptul de a fi protejat împotriva zgomotelor excesive și a altor vătămări și dreptul de acces rezonabil la litoral, la rural și la munte. Această propunere a fost reluată fără rezultat practic concret prin recomandarea 720 din 1973 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei. Un proiect avea, totuși, să fie pregătit și de prof. Steiger în același an, tot sub forma unui protocol adițional convențional. Într-un studiu realizat în 1977 pentru Societatea Franceză pentru Dreptul Mediului (SFDE), profesorul J.-P. Jacqué a propus, la rândul său, inserția dreptului la un mediu care nu pune în pericol sănătatea umană fie în Carta socială europeană, fie prin consolidarea și dezvoltarea dreptului la sănătate în Convenția europeană a drepturilor omului. La 30 septembrie 2009, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a reclamat încă o dată un protocol adițional în acest sens. Cererile Adunării au fost respinse de fiecare dată pe motivul că nu e ușor de identificat conținutul precis al dreptului la un mediu sănătos și durabil, caracterul individual și justițiabil al unui atare drept sunt discutabile și că jurisprudența CEDO protejează deja mediul în mod indirect. Să mai precizăm că în continuarea unor atari preocupări, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei s-a pronunțat pentru extinderea câmpului material al drepturilor omului și adoptarea sistemului european de protecție a drepturilor umane în profitul prezervării mediului. În mai 2019 ea a afirmat că „a respira un aer curat este un drept fundamental” și că „toate generațiile, prezente și viitoare, au dreptul de a se bucura de un mediu de viață sănătos”. În octombrie 2019 Comisia pentru probleme juridice și drepturile omului a adoptat o Declarație solemnă în care se afirmă că „vremurile s-au schimbat și de mai mult timp decidenții politici nu mai pot ignora în mod sistematic complicațiile în materie de drepturi ale omului generate de schimbarea climatică” și semnala că „respectul drepturilor omului de a treia generație se lasă așteptat de mai mult timp”. În cele din urmă s-a ajuns la reluarea problematicii și s-a cerut dr. Elisabeth Lambert, de la Universitatea din Strasbourg, să pregătească un raport introductiv pe aceeași tematică. Autoarea arată că mizele protecției mediului necesită depășirea abordării antropocentriste care implică recunoașterea de drepturi de mediu subiective indivizilor. De aceea consideră că „a ne limita la elaborarea unui protocol adițional la Convenția europeană a drepturilor omului ar fi perceput, pe bună dreptate, de comunitatea europeană ca un eșec”. Acest vechi proiect, niciodată concretizat, ar fi deja depășit în sensul că instrumentul convențional și CEDO nu ar fi adaptat acestui contencios și acestui drept specific”. În mod mai ambițios, autoarea se manifestă favorabil unei opțiuni maximale promovând „o reflecție urgentă asupra oportunității elaborării unui nou instrument ce consacră drepturile (și responsabilitățile) umane potrivit unei abordări ecocentrice și internaționale. Acest instrument ar putea lua forma unui nou tratat sau pact obligatoriu specific acestei materii, integrând *acquis*-ul deja existent, acoperind diferitele drepturi de mediu substanțiale și procedurale și raliindu-se la principiile și specificitățile domeniului… precum principiul precauției”. Acest în cele din

urmă Pact ar trebui să comporte drepturi de aplicabilitate directă irevocabile în justiție de titularii lor. El ar putea lega atât statele cât și întreprinderile, și să fie însoțit de un mecanism european de urmărire[6]. Dar în cadrul conferinței la înalt nivel, organizată în februarie 2020 de Consiliul Europei, propunerea noului pact nu a fost reținută, soluție care ar fi luat timp și apoi nu se știe dacă ar fi fost ratificat de un număr corespunzător de state. Unele deschideri s-au manifestat astfel și spre zona raportului dintre schimbările climatice și drepturile omului[7]. Pe acest fundal a intervenit și demersul universitar al Facultății de Drept a Universității din Strasbourg, care, deși derulat sub îndrumarea științifică a dr. E. Lambert, își reduce amploarea la statutul de pact adițional la Convenție, dar conținutul percepe o serie de idei ale concepției sale ecocentriste anterior exprimate. El pornește de la premisa că recunoașterea și apărarea unui asemenea drept în sistemul juridico-instituțional al Consiliului Europei ar prezenta o importanță deosebită, dar, totodată, și de la constatarea că, până în prezent, am rămas la stadiul preliminar al unei „înverziri" a drepturilor fundamentale și că obiectivul actual al recunoașterii unui singur drept autonom individual la un mediu sănătos este cu totul insuficient. Dacă acest drept subiectiv individual prezintă un interes numai în cazuri excepționale, realitățile evidente cu imperios generalizarea expresiei semnificațiilor sale pe măsura valorilor pe care le întruchipează.

După structura clasică a documentelor internaționale de acest tip, textul propunerii studenților francezi (elaborat sub coordonarea dr. E. Lambert și cu un control științific și observații aparținătoare prof. M. Prieur) cuprinde un preambul și 11 articole, în care se declină semnificațiile dreptului a cărui consacrare juridică se are în vedere, cu precizările procedurale finale ce se impun în asemenea cazuri de reglementare. După ce se menționează statutul său de protocol adițional la Convenție, proiectul preambulului exprimă în considerente: interdependența și indivizibilitatea între om și natură, urgența unei mai bune protejări a ecosistemelor pentru beneficiul vieții pe Terra, asigurarea unei mai bune protecții a persoanelor și a mediului față de degradările sale și conchid cu justificarea înscrierii demersului convențional în cadrul oferit în materie de Consiliul Europei și sistemul său. Așa cum rezultă din articolul 1 al proiectului, se optează pentru și se propune formula de „drept la un mediu sănătos și viabil ecologic", având ca titulari orice persoană fizică ori juridică. Pe conținut, se preconizează o obligație de a proteja mediul pe seama Înaltelor Părți contractante (art. 2) în „profitul generațiilor prezente și viitoare", ceea ce imprimă o dimensiune intergenerațională dreptului corelativ. În același cadru se precizează că respectiva obligație subzistă „independent de îndatorirea de vigilență" și că orice stat are „îndatorirea de a asigura represiunea și

[6] Michel Prieur, *Droit de l'environnement,* 8e édition, Editions Dalloz, Paris, 2019, p. 89 și urm.; Mircea Duțu, Andrei Duțu, *Dreptul mediului,* ediția a 4-a, Editura C.H. Beck, București, 2014, p. 124 și urm.

[7] Anca Ailincăi, *Le Conseil de l'Europe face au changement climatique,* în: S. Berthier-Foglar, Ph. Gréciano, „L'Europe face au changement climatique", Editions Mare&Martin, Paris, 2020, p. 151 și urm.

repararea atingerilor aduse mediului". Drept garanții procedurale sunt preconizate, mai înainte de toate, dreptul la democrația de mediu (art. 3) și dreptul la acțiune efectivă (în justiție) (art. 4). Referitor la primul, îi sunt aferente accesul la informațiile de mediu deținute de autoritățile publice, cărora la revine obligația ca atunci când e vorba de activități periculoase, ce pot avea consecințe nefaste pentru sănătatea și viața cetățenilor, inclusiv în caz de catastrofe naturale, să stabilească o procedură efectivă și accesibilă care să permită oricăruia că ceară comunicarea oricărei informații pertinente și adecvate. Totodată, se adaugă dreptul oricărei persoane de a lua parte la procesul decizional în materie de mediu, cu obligația corelativă a statelor de a lua măsuri pentru a garanta exercițiul acestui drept. Accesul efectiv la justiție în fața unei instanțe naționale, atunci când drepturile și libertățile fundamentale la mediu astfel recunoscute sunt violate, completează triada tradițională a drepturilor procedurale subsecvente dreptului la mediu. O prevedere inedită constă în propunerea ca statele „să favorizeze instituirea de acțiuni colective cu titlu preventiv pentru protecția Naturii *per se".* În interpretarea „dreptului la un mediu sănătos și viabil ecologic" se va face aplicarea „principiilor dreptului internațional și european al mediului și în special a principiilor precauției, prevenirii, *in dubio pro natura* și al neregresiunii (art. 6). În privința condițiilor de admisibilitate se aplică prevederile art. 34 din Convenţia europeană, preconizându-se, cu titlul de derogare, că Curtea să poată fi sesizată cu o cerere „de către orice organism asociat însărcinat cu protecția Naturii în caz de atingere adusă mediului *per se".* Nu în ultimul rând, se prevede ca în tratamentul acestui contencios să se acorde prioritatea acestor cauze și, prin derogare de la regimul comun al probei, pârâtul să fie ținut să probeze absența riscului ori a atingerii aduse mediului a acțiunii sale imputate (art. 7). În executarea hotărârilor se propune să se dea prioritate soluției aducerii în stare anterioară conform dreptului internațional.

După cum se poate observa, acest proiect ia în calcul dimensiunea atât colectivă, cât și individuală a dreptului la mediu, protejează mediul *per se* și nu numai pentru atingerile ce conferă statutul de victimă reclamanților, marchează importanța îndatoririlor și reține specificitățile care justifică contenciosul de mediu, inclusiv ale celui desfășurat în fața CEDO.

4. Pentru un pact de justiție ecologică și societală. Pornind de la aprecierea că Acordul de la Paris privind clima din 12 decembrie 2015, fruct al negocierilor duse în primul rând de guvernul francez, în cadrul onusian multilateral și celelalte părți la convenția-cadru privind schimbările climatice (COP-21) leagă în mod explicit urgența climatică de lupta pentru eliminarea sărăciei de imperativul unei tranziții juste și de crearea de locuri de muncă decente și de calitate, un grup de deputați (socialiști) francezi au lansat recent inițiativa elaborării unui pact de justiție environmentală (ecologică) și societală. Înainte de toate pornind de la adevărul că cei mai puțin responsabili sunt cei mai mult afectați iar costul inacțiunii este infinit superior celui al prevenirii, al atenuării chiar! Și aceasta întrucât, șase ani după încheierea acestui relevant tratat internațional, suntem nevoiți că

constatăm că spiritul său nu a fost respectat în întregime; nu numai că obiectivele de ordin ecoclimatic, în primul rând traiectoriile de reducere a emisiilor de GES riscă a ajunge să se facă a trece cu mult peste pragul de 2^0C creșterea temperaturii medii globale în raport cu nivelurile preindustriale, ci, în ceea ce privește obiectivele sale sociale suntem și mai departe de îndeplinirea lor. Așadar, atât la nivel internațional, cât și național solidaritatea rămâne în așteptare și insuficientă. La nivel mondial, statele bogate nu și-au onorat angajamentul de a aloca în fiecare an 100 miliarde de dolari finanțării tranziției ecologice a țărilor mai puțin favorizate. De altfel, în pofida unei forme de conștientizare mondială a momentului primului val pandemic, nimic nu a fost făcut pentru a regla mai bine comerțul internațional și a favoriza schimburi mai echitabile între popoare, respectuoase cu suveranitatea lor, bunurile comune ecologice dar și, de asemenea, a demnității muncii și împărtășirii valorii în cadrul filierelor economice[8]. La nivel național, mișcările sociale provocate, inclusiv de pretexte ecologice precum cea a „gilets jaunes" în Franța, au demonstrat necesitatea de a lega urgența climatică de urgența socială. În planul realităților concrete se menționează aspecte precum faptul că fiscalitatea ecologică apasă întotdeauna în mod disproporționat asupra familiilor defavorizate și rarele măsuri ce permit accelerarea acțiunii climatice sunt aplicate fără a fi însoțite de aranjamente sociale adecvate.

Pornind de la asemenea considerente inițiatorii proiectului pledează pentru adoptarea „pe cât posibil la COP-26 de la Glasgow – 31 octombrie–12 noiembrie 2021 –" (ceea ce nu s-a întâmplat, cum era, de altfel, previzibil) a unui pact al justiției ecologice (de mediu) care să completeze în mod util „proiectul pentru un pact mondial pentru mediu lansat în special de Laurent Fabius în 2017". Dar aceasta nu înseamnă că demersul trebuie abandonat ci, dimpotrivă, continuat și consecvent susținut. Preconizatul document comportă trei măsuri forță, a căror efectivitate ar trebui să fie evaluată, pentru fiecare stat semnatar, la cel mai târziu doi ani după adoptarea sa spre a se stabili posibilitățile de exprimare juridică și transpunere practică.

4.1. Recunoașterea unei crime de ecocid. Ca primă măsură, de natură represivă dar cu un puternic impact în planul responsabilizării și angajării efective în demersul ecoclimatic, se are în vedere incriminarea ecocidului pentru a stimula inhibarea cauzelor din perspectiva reparării daunelor întinse, ireversibile și ireparabile aduse ecosistemelor. Din păcate, exemplul francez oferit prin noua lege din august 2021 de reprimare a „delictului" de ecocid, care nu a ajuns la rezultatele scontate, și cel internațional exprimat mai întâi în încercarea de definire universal acceptată și ridicarea ecocidului la nivel de crimă internațională, contra umanității, prin inițiativa fundației „Stop Ecocide" (iunie 2021) nu ne oferă elemente suficiente și contururi ferme de promovare imediată a acestei inițiative.

---

[8] *Pour un pacte de justice environnementale et sociétale,* Tribune, „Liberation", 28 octombrie 2021.

4.2. „Regula de aur" a unei tranziții ecologice juste. Dacă „regula de aur bugetară" desemnează respectarea echilibrului finanțelor publice, preconizata nouă regulă, ecoclimatică implică respectul unui echilibru între ecologie și justiție socială. Ea ar permite să se asigure ca nici o măsură ecologică să nu contribuie la sporirea inegalităților economico-sociale. Evaluarea efectivității sale s-ar întemeia pe măsurarea impactului social al angajamentelor luate de diferitele țări în cadrul contribuțiilor lor determinate la nivel național(CDN) de reducere a emisiilor de GES și a celorlalte măsuri de atenuare și adaptare.

4.3. Redefinirea și utilizarea efectivă a indicatorilor dezvoltării durabile. Dacă mai mulți indicatori ai dezvoltării durabile alternativi celor ai PIB se impun în ultimii ani, ei rămân, totuși, în plan secund și insuficienți din perspectivă ecoclimatică. Pornind de la o atare situație se propune ca în cadrul preconizatului pact statele semnatare să se angajeze să integreze în comunicarea lor oficială noii indicatori ai bunăstării, luând în calcul elemente precum calitatea vieții ori dezvoltarea durabilă. Și aceasta întrucât progresul se impune a fi perceput mai ales în dimensiunile calitative, decât în cele cantitative. Se cere a ține seama cu prioritate de bunăstarea fizică, psihică și socială pentru fiecare și deplina sănătate pentru toți. Într-o lume finită, în care, în afară de orice, sporirea bunurilor materiale e de mult timp decalată de bunăstarea colectivă, se impune recalificată noțiunea de dezvoltare și determinarea obiectivelor de urmărit, progresul social dorit și investițiile ce se cuvin a fi promovate pentru satisfacerea nevoilor sociale esențiale ale populațiilor defavorizate și în respectul echilibrelor ecologice. Prin intermediul acestor trei măsuri pe care inițiatorii pactului cer guvernului francez să le promoveze în cadrul negocierilor internaționale pertinente se speră completarea „spiritului" Acordului de la Paris privind clima și dezvoltarea și aplicarea, în consecință, a prevederilor sale. Preconizatul document internațional ar pune astfel fundamentele necesare pentru a accelera tranziția spre un nou model de dezvoltare care să concilieze imperativele de protecție a mediului, stabilitate climatică și de justiție socială și să exprime deopotrivă preocuparea de protecție umană și ocrotire naturală într-o ecuație a echilibrului subsumată armoniei tuturor ființelor cu natura.

Concluzii. Noile inițiative privind promovarea problematicii interacțiunilor dintre protecția mediului și a climei și drepturile omului, dintre justiția ecoclimatică și cea social-economică pun în evidență preocupările crescânde, deopotrivă politico-diplomatice, civice și științifice în acest domeniu. Progresele în procesul de recunoaștere juridică și garantare practică a drepturilor de mediu, inclusiv sub noua dimensiune climatică, pot contribui major la înfăptuirea obiectivelor propuse în diferitele domenii ale dezvoltării durabile, redefinită în noul context al priorităților. La nivel general este vorba de o mișcare tot mai intensă de abordare conjugată integrată a celor două probleme: protecția mediului și protecția drepturilor omului într-o ecuație cu efecte și beneficii reciproce. „Înverzirea drepturilor omului" și „umanizarea protecției mediului" sunt două fenomene

convergente, cu rezultate în planul intersectării semnificațiilor, deopotrivă teoretice și acționale. Rațiunile judiciare sunt însoțite adesea și de motive electorale, având în vedere impactul problematicii ecologice la nivelul opiniei publice. Asemenea tendințe sunt prezente și în plan constituțional cum o arată, de pildă, referendumul din 2 noiembrie 2021 care a avut loc în statul New York, în cadrul căruia peste 60% din participanți au votat pentru înscrierea în constituție a frazei „Orice persoană are dreptul la un aer și o apă pure, precum și la un mediu sănătos". Desigur, se ridică semne de întrebare asupra caracterului real constrângător al acestui drept și se exprimă ideea că tribunalele vor avea de lucru spre a determina pe cale jurisprudențială semnificațiile sale concrete, dar consacrarea lui constituțională rămâne un avans considerabil[9]. În acest context de evoluții generale e de remarcat tendința tot mai accentuată de asimilare și exprimare a dimensiunii ecoclimatice aferente la diferite niveluri și în tot mai multe planuri. Apariția și dezvoltarea contenciosului ecoclimatic, având în centrul său invocarea respectării drepturilor umane fundamentale prin respectarea angajamentelor și îndeplinire a responsabilităților legal instituite, în primul rând de către state și autoritățile publice privind protejarea mediului și a climei exprimă cel mai bine mizele chestiunii. Transformate în vehicul de determinare, impulsionare și garantare a acțiunii colective și individuale în materie, drepturile ecoclimatice își reclamă recunoașterea, consacrarea și garantarea cuvenite în ansamblul sistemului drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

[9] New York-ul devine, astfel, al 7-lea stat din cadrul S.U.A. care înscrie mediul în constituție, primul fiind Pennsylvania, în 1971, urmat de Hawai, Illinois, Massachusetts, Montana și Rhode Island.

INTERMEDIEREA MUNCII PRIN PLATFORMELE DIGITALE. PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA TRANSPORTULUI URBAN

Dr. Alexandru Țiclea[*]

Abstract: *A new (flexible) form of work is rapidly emerging in some European countries, as well as in our country. It is about the activity provided through digital platforms.*

Given that the start was given by the launch of the Uber application (in the US in 2010), the term uberization was invented, a term that designates a new economic model. This implies a triangular relationship in which the digital platform, the beneficiary of the intermediate service, the service provider are involved.

The digital platform is a way of contracting through which legal or natural persons access other people (workers or organizations) in order to perform tasks or services in exchange for a price. Special attention has been paid in case law and legislation to alternative urban transport.

The Court of Justice of the European Union (Grand Chamber), in its judgment of 20 December 2017 in Case C-434/15, ruled that European rules relevant to such a case must be interpreted as meaning that an alternative transport brokerage service using an application for Smartphones must be qualified as a "transport service" and not one of "online commerce services".

The Romanian legislator, considering the rulings of the European Court, adopted the O.U.G. no. 49/2019 on alternative transport activities with car and driver, normative act analyzed in this study.

Key words: *digital platform, intermediate service beneficiary, intermediate service provider, self-employed, dependent worker, alternative urban transport, uberization.*

1. Preliminarii

Tehnologia informațiilor și comunicațiilor a pătruns puternic și în domeniul relațiilor de muncă, inclusiv prin utilizarea *platformelor digitale*[1].

O asemenea platformă presupune o aplicație mobilă sau un site prin care se întâlnesc oferta și cererea de sercivii. Munca prestată astfel este întâlnită în mai multe sectoare de activitate, cum sunt *turismul* (AirBnB), *transportul* (Uber, Bolt, Clever), *livrările de produse,* inclusiv alimentare (Glovo, Tazz, Bringo, Foodpanda).

---

[*] Prof. univ. dr. h.c., Universitatea Ecologică din București; cercetător științific asociat, Institul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române; e-mail: alexandru_ticlea@yahoo.com

[1] Monica Gheorghe, *Munca prestată prin utilizarea platformei digitale. Consecințe asupra egalității de tratament,* în *Conferința internațională de dreptul muncii,* Sibiu, 11–12 octombrie 2019, Ed. Universul Juridic, 2020, p. 166–167.

Startul în domeniu a fost dat acum mai bine de 10 ani prin lansarea aplicației *Uber*[2], aplicație care a provocat mari transformări, chiar bulversări în lumea muncii. Acestea au determinat pătrunderea în dicționarele franceze a neologismului *uberizare.* Termenul desemnează *un nou model economic și anume cel aplicat de o întreprindere sau de un sector de activitate prin participarea unui actor ce oferă servicii la prețuri accesibile, efectuate de independenți sau de salariați prin platforme cu ajutorul internetului*[3].

După câte știm, la noi termenul încă nu a pătruns în dicționare, dar, în schimb, a fost creată sintagma *uberizarea muncii*, utilizată în practica celor implicați în activitatea discutată. Se preconizează că munca se va *uberiza*[4].

În esență, *platforma digitală reprezintă o modalitate de contractare prin care persoane juridice sau fizice accesează alte organizații sau persoane-lucrători, în scopul îndeplinirii de sarcini ori servicii în schimbul unui preț.*

2. Specificul activității platformelor digitale

Munca prin intermediul acestor platforme presupune o relație triunghiulară în care sunt implicați pe lângă o atare platformă, *beneficiarul serviciilor,* cel care le comandă și *prestatorul* acestor servicii, organizația sau lucrătorul.

Privind natura juridică a unei asemenea platforme, legiuitorul român utilizează terminologia de *operator al platformei digitale*; acesta este, în domeniul transportului, persoană juridică „prin care se intermediază transportul alternativ”[5].

Referindu-se la activitatea lor, platformele, în general, susțin că ele sunt doar entități de punere în legătură a unor persoane. Rolul lor se limitează la cel de intermediar între, pe de o parte, utilizator-client în căutarea unui serviciu, iar pe de altă parte, un utilizator- lucrător care va presta acest serviciu. De aceea, ele neagă că sunt legate de un contract de muncă cu lucrătorii-persoane fizice, aceștia fiind lucrători independenți[6].

În *Franța* s-a pus în discuție ce protecție socială au acești lucrători, cu precădere cei care nu cumulează activitatea independentă (de „lucrători numerici”) cu o muncă salariată, aceasta din urmă oferindu-le o protecție adecvată[7].

---

[2] *Ub*er este o companie americană care a dezvoltat o aplicație pentru tablete și smartphone-uri ce le permite clienților să comande limuzine cu șofer sau taxiuri. Uber a lansat aplicația pentru iphone în anul 2010, oferindu-le clienților posibilitatea de a închiria rapid autoturismul cu șofer (rom.wikipedia.org).

[3] Barbara Gomeset et Lola Isidro, *Travailleurs des platformes et sans-papiers*, în „Revue de droit du travail”, n°12, decembre 2020, p. 728.

[4] Ana-Maria Masoud, *Uberizarea muncii va schimba totul. Pregătiți-vă de impact* (project-e.ro).

[5] Art. 2 lit. j din O.U.G. nr. 49/2019 privind activitățile de transport alternativ cu autoturism și conducător auto (publicată în M. Of. nr. 537 din 1 iulie 2019), modificată ulterior.

[6] Barbara Gomes, Lola Isidro, *op. cit.,* p. 731.

[7] Isabelle Desbarats, *Quelle protection sociale pur les travailleurs des platformes? Une élaboration complexe,* în „Revue de droit du travail”, n°10, octobre 2020, p. 594.

Analiza exercitării prerogativelor platformelor, în special prin intermediul algoritmilor, a permis judecătorilor francezi, precum și a celor spanioli să *recalifice respectivii lucrători din independenți în salariați*[8].

În acest sens este invocată Hotărârea *Take Eat Easy*, pronunțată de *Curtea de Casație* franceză la 4 martie 2020, hotărâre care a adus o contribuție semnificativă la determinarea regimului aplicabil lucrătorilor prin intermediul platformelor digitale[9]. S-a reținut că se justifică soluția în sensul existenței unui contract de muncă între un șofer VTC și societatea olandeză Uber BV. Au fost identificate elementele care justifică această soluție bazată pe ordinele și directivele date de operatorul platformei: acesta impune șoferului să parcurgă un anumit traseu de la care nu se poate abate. Dacă nu îl respectă, el riscă ca Uber să îi aplice o corecție tarifară pentru „itinerar ineficace". Este un mecanism care atestă o putere de control a oricărui angajator. Acestuia i se adaugă prerogativa specială de sancționare, ce poate consta în:

– deconectarea temporară aplicată șoferilor care refuză trei solicitări ale platformei;

– suspendarea contului celor care și-au anulat un anumit număr de curse pe care le acceptase anterior;

– pierderea definitivă a legăturii cu platforma a șoferilor care manifestă un „comportament problematic".

Asemenea consecințe la care au ajuns judecătorii francezi au fost posibile în lipsa unei reglementări privind transportul alternativ. Ele sunt posibile și în țara noastră, în ceea ce privește munca prin intermediul altor platforme digitale, cu excepția platformei referitoare la transportul alternativ, guvernată de o reglementare națională.

În *Spania,* după ce Guvernul a somat companiile care livrează mâncare, cum este *Glovo*, să recunoască livratorilor colaboratori statutul de angajat, cu toate consecințele ce decurg de aici (salariu, concediu de odihnă, măsuri de protecție socială etc.), a fost aprobat Decretul-lege nr. 9/2021, de modificare a Legii muncii, care instituționalizată măsura amintită[10]. Anterior, *Tribunalul Supremo, sala de la Social*, din 25 septembrie 2020, prin *resolution 805/2020*, a hotărât că firmele de livrări au legături de muncă cu curierii lor, iar aceștia nu sunt doar simpli intermediari[11].

Și alte instanțe – din *Olanda, Italia, Marea Britanie, SUA* – am ajuns la concluzia că furnizorii de servicii nu sunt lucrător independenți, ci au calitatea de salariați ai platformelor de livrare de vreme ce acestea le impun obligații acelor

---

[8] Barbara Gomes, Lola Isidro, *op. cit.,* p. 731.

[9] Alexandre Fabre, Dirk Baugard, *L'arret Uber, un conception mixte de la subordination*, în „Revue de droit du travail", n°5-mai 2020, p. 328–329.

[10] https://playtech.ro/2021/decizia-care-i-ar-putea-face-si-pe-livratorii-glovo-sau-foodpanda-din-romania-angajati-cu-carte-de-munca/ (accesat la data de 14 septembrie 2021).

[11] https://www.iberley.es/noticias/aprobada-ley-rider-meses-convertir-repartidores-plataformas-digitales-asalariados-30975 (accesat la data de 14 septembrie 2021).

lucrători, exercită un control substanțial asupra lor, că activitatea prestatorilor este controlată prin servicii de geolocație, iar mijlocul principal prin care se desfășoară activitatea este aplicația deținută de operatorul platformei[12].

Cominisa Europeană s-a pronunțat în sensul că soluțiile judecătorești din mai multe țări nu pot fi ignorate. Este motivul pentru care *Parlamentul European* a adoptat la mijlocul lunii septembrie 2021 recomandările unui deputat francez (*Sylvie Brunet*) prin care solicită drepturi mai puternice pentru lucrătorii companiilor de *ride-sharing*. Dar, trebuie consemnată și poziția unui grup de lobby, care reprezintă companii de transport (*Uber, Bolt* și *Free Now*); acesta susține că majoritatea șoferilor preferă să muncească pe cont propriu pentru că „apreciază flexibilitatea și independența de a lucra când, unde și pentru cine doresc”[13].

3. Specificul muncii prin intermediul platformelor digitale în domeniul transporturilor

3.1. Semnificația Hotărârii Curții de Justiție a Uniunii Europene (Marea Cameră) din 20 decembrie 2017[14] Cauza C-434/15

a) Instanța europeană a fost sesizată cu o cerere de decizie preliminară privește interpretarea articolului 56 TFUE, a articolului 1 din Directiva 98/34/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 iunie 1998 referitoare la procedura de furnizare de informații în domeniul standardelor, reglementărilor tehnice și al normelor privind serviciile societății informaționale, astfel cum a fost modificată prin Directiva 98/48/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 20 iulie 1998, a articolului 3 din Directiva 2000/31/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 8 iunie 2000 privind anumite aspecte juridice ale serviciilor societății informaționale, în special ale comerțului electronic, pe piața internă (Directiva privind comerțul electronic), precum și a articolelor 2 și 9 din Directiva 2006/123/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 12 decembrie 2006 privind serviciile în cadrul pieței interne.

Cererea a fost formulată în cadrul unui litigiu între, pe de o parte, *Asociación Profesional Elite Taxi* (denumită în continuare „Elite Taxi”), o asociație profesională a șoferilor de taxi din orașul *Barcelona* (Spania), și, pe de altă parte, *Uber Systems Spain SL*, societate afiliată *Uber Technologies Inc*., în legătură cu furnizarea de către aceasta, prin intermediul unei aplicații pentru telefoane inteligente, a unui serviciu remunerat de punere în legătură a unor conducători auto neprofesioniști care utilizează propriul autovehicul cu persoane care doresc să efectueze deplasări urbane, fără a deține licențe și autorizații administrative.

---

[12] Maria Moga Paler, Andrada Popescu, *Comenzile prin aplicație, onorate de salariați sau de persoane independente care desfășoară activități independente? Dilema platformelor digitale,* în HotNews.ro din 27 august 2021 (https://www.hotnews.ro – accesat la data de 14 septembrie 2021).

[13] Radu Jacotă, *100 de dosare judiciare: Uber se împotmolește în Uniunea Europeană,* în „Național” din 22 septembrie 2021, p. 6.

[14]https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=198047&pageIndex=0&doclang=RO&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6450094 (accesat la data de 14 septembrie 2021).

În preambul hotărârii, Curtea a indicat normele unionale aplicabile.

b) În sensul Directivei 98/34 (art. 1 pct. 2), termenii utilizați prezintă înțelesurile:

– «serviciu» – orice serviciu al societății informaționale, adică orice serviciu prestat în mod normal în scopul obținerii unei remunerații, la distanță, prin mijloace electronice și la solicitarea individuală a beneficiarului serviciului.

– „la distanță" înseamnă că serviciul este prestat fără ca părțile să fie prezente simultan;

– „prin mijloace electronice" înseamnă că serviciul este transmis inițial și primit la destinație prin intermediul echipamentului electronic pentru prelucrarea (inclusiv arhivarea digitală) și stocarea datelor și este transmis integral, transferat și recepționat prin cablu, radio, mijloace optice sau alte mijloace electromagnetice;

– „la solicitarea individuală a beneficiarului serviciilor" înseamnă că serviciul este prestat prin transmiterea datelor în urma solicitării individuale.

S-a reținut că Directiva 2000/31 deși a fost abrogată prin Directiva (UE) 2015/1535 a Parlamentului European și a Consiliului din 9 septembrie 2015 referitoare la procedura de furnizare de informații în domeniul reglementărilor tehnice și al normelor privind serviciile societății transnaționale, ea a rămas aplicabilă *ratione temporis* în litigiul principal.

Potrivit acestei Directive:

– prin servicii ale societății informaționale se înțeleg serviciile în sensul art. 1 pct. 2 din Directiva 98/34;

– statele membre nu pot restrânge libera circulație a serviciilor societății informaționale din alte state membre invocând motive relevante pentru domeniul coordonat (art. 3 alin. 2);

– statele membre pot adopta măsuri derogatorii de la textul precitat în cazul unui anumit serviciu al societății informaționale, doar în anumite condiții privind ordinea publică, protecția sănătății și securității publice etc. (art. 3 alin. 4).

Conform considerentului (21) al Directivei 2006/123, „serviciile de transport, inclusiv transportul urban, taxiurile și ambulanțele, precum și serviciile portuare, ar trebui excluse din domeniul de aplicare al acestei directive".

Art. 2 alin. (2) lit. (d) din directiva menționată prevede că aceasta nu se aplică pentru serviciile în domeniul transportului, inclusiv serviciile portuare care intră în domeniul de aplicare al capitolului V din partea a treia din Tratatul CE, care a devenit titlul VI din partea a treia din Tratatul FUE.

Art. 9 alin. (1) dispune:

„Statele membre nu impun ca accesul la o activitate de servicii sau exercitarea acesteia să se supună unui regim de autorizare decât în cazul în care sunt îndeplinite următoarele condiții:

– regimul de autorizare nu este discriminatoriu în ceea ce îl privește pe prestatorul în cauză;

– nevoia de un regim de autorizare se justifică printr-un motiv imperativ de interes general;

– obiectivul urmărit nu poate fi atins printr-o măsură mai puţin restrictivă, în special din cauză că un control a posteriori ar avea loc prea târziu pentru a fi în mod real eficient".

Art. 16 din Directivă stabileşte modalităţile care permit prestatorilor de servicii să furnizeze servicii într-un alt stat membru decât cel în care sunt stabiliţi.

c) *Litigiul principal* a fost declanşat de firma *Elte Taxi* care a sesizat Tribunalul Comercial nr. 3 din Barcelona (Spania), prin care se urmărea constatarea de către această instanţă a faptului că activităţile Uber Systems Spain încalcă reglementarea în vigoare şi constituie practici înşelătoare şi acte de concurenţă neloială, în sensul Ley 3/1991 de Competencia Desleal (Legea 3/1991 privind concurenţa neloială) din 10 ianuarie 1991. Elite Taxi solicita de asemenea obligarea Uber Systems Spain să pună capăt comportamentului său neloial care constă în a asista alte societăţi din cadrul grupului prin furnizarea de servicii de rezervare la cerere prin intermediul unor aparate mobile şi al internetului. Aceasta solicita, în sfârşit, ca instanţa menţionată să interzică Uber Systems Spain desfăşurarea respectivei activităţi pentru viitor.

Tribunalul spaniol a constatat în prealabil că, deşi Uber Systems Spain îşi desfăşoară activitatea în Spania, această activitate este legată de o platformă internaţională, ceea ce justifică examinarea acţiunii societăţii menţionate la nivelul Uniunii Europene. Instanţa arată în continuare că nici Uber Systems Spain, nici conducătorii auto neprofesionişti ai autovehiculelor în cauză nu deţin licenţele şi permisele prevăzute de Regulamentul privind serviciile de taxi în Zona Metropolitană Barcelona din 22 iulie 2004.

Pentru a verifica dacă practicile Uber Systems Spain şi ale societăţilor care îi sunt afiliate (denumite în continuare, împreună, „Uber") sunt susceptibile să fie calificate ca neloiale şi să încalce normele de concurenţă spaniole, Tribunalul Comercial a considerat necesar să verifice dacă Uber trebuie sau nu trebuie să deţină o autorizaţie administrativă prealabilă. În acest scop, ar trebui să se stabilească dacă serviciile furnizate de această societate trebuie să fie privite ca fiind servicii de transport, servicii specifice societăţii informaţionale sau o combinaţie a celor două tipuri de servicii. Astfel, de calificarea reţinută ar depinde posibilitatea de a-i impune obligaţia de a deţine o autorizaţie administrativă prealabilă. În special, instanţa de trimitere apreciază că, dacă serviciul în cauză ţine de Directiva 2006/123 sau de Directiva 98/34, practicile Uber nu pot fi considerate ca fiind neloiale.

În acest scop instanţa a arătat că Uber intră în contact sau în legătură cu conducători auto neprofesionişti cărora le furnizează o serie de instrumente informatice – o interfaţă – care le permite ca, la rândul lor, să intre în legătură cu persoane care doresc să efectueze trasee urbane şi care au acces la serviciu prin intermediul aplicaţiei informatice eponime. Activitatea Uber ar fi exercitată în scop lucrativ.

În consecinţă, Tribunalul a hotărât să suspende judecarea cauzei şi să adreseze Curţii următoarele întrebări preliminare:

„1. În măsura în care articolul 2 alineatul (2) litera (d) din [Directiva 2006/123] exclude din domeniul său de aplicare activitățile de transport, activitatea desfășurată de [Uber Systems Spain] cu caracter lucrativ, constând în a intermedia între proprietarul autovehiculului și persoana care trebuie să se deplaseze într-un oraș, prin administrarea mediilor informatice – interfața și aplicația de software «telefoane inteligente și platformă tehnologică», potrivit exprimării [Uber Systems Spain] – care permit stabilirea legăturii dintre aceștia, trebuie considerată o simplă activitate de transport sau un serviciu electronic de intermediere ori un serviciu specific societății informaționale, astfel cum este definit la articolul 1 alineatul (2) din [Directiva 98/34]?

2. În vederea identificării naturii juridice a acestei activități, ea poate fi considerată, în parte, drept un serviciu al societății informaționale și, în acest caz, serviciul electronic de intermediere trebuie să intre sub incidența principiului libertății de a presta servicii, astfel cum este garantat în dreptul Uniunii – mai precis la articolul 56 TFUE și în Directivele [2006/123] și [2000/31]?

3. În cazul în care s-ar considera că serviciul efectuat de [Uber Systems Spain] nu este un serviciu de transport și, prin urmare, intră sub incidența ipotezelor prevăzute de Directiva 2006/123, conținutul articolului 15 din Legea [nr. 3/1991 din 10 ianuarie 1991] privind concurența neloială – referitor la încălcarea normelor care reglementează activitatea concurențială – este contrar Directivei 2006/123, mai precis articolului 9 din aceasta, cu privire la libertatea de stabilire și la regimul de autorizare, având în vedere că face trimitere la legi sau la norme juridice naționale fără a ține seama de faptul că regimul de obținere a licențelor, a autorizațiilor sau a permiselor nu poate fi sub nicio formă restrictiv sau disproporționat, cu alte cuvinte, nu poate împiedica în mod nerezonabil aplicarea principiului libertății de stabilire?

4. În cazul în care se confirmă că Directiva [2000/31] este aplicabilă în ceea ce privește serviciul prestat de [Uber Systems Spain], limitările prevăzute de un stat membru [în privința] libertății de a presta serviciul electronic de intermediere furnizat din alt stat membru, prin impunerea, în ceea ce privește serviciul, a obligației de a deține autorizație sau licență sau prin ordin judiciar de încetare a prestării serviciului electronic de intermediere, întemeiat pe aplicarea legislației naționale în materia concurenței neloiale, constituie măsuri valide care reprezintă derogări de la articolul 3 alineatul (2) din Directiva [2000/31], în conformitate cu dispozițiile articolului 3 alineatul (4) din aceeași directivă?”.

d) Cu privire la fond, instanța europeană a observat că „Prin intermediul primei și al celei de a doua întrebări, care trebuie analizate împreună, instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă articolul 56 TFUE coroborat cu articolul 58 alineatul (1) TFUE, precum și articolul 2 alineatul (2) litera (d) din Directiva 2006/123 și articolul 1, punctul 2 din Directiva 98/34, la care trimite articolul 2 litera (a) din Directiva 2000/31, trebuie interpretate în sensul că un serviciu de intermediere precum cel în discuție în litigiul principal, care are ca obiect, prin intermediul unei aplicații pentru telefoane inteligente, să pună în

legătură, în scopul obținerii unei remunerații, conducători auto neprofesioniști care utilizează propriul autovehicul cu persoane care doresc să efectueze o deplasare urbană, trebuie să fie calificat drept „serviciu în domeniul transporturilor”, în sensul articolului 58 alineatul (1) TFUE, și, prin urmare, trebuie să fie exclus din domeniul de aplicare al articolului 56 TFUE, al Directivei 2006/123 și al Directivei 2000/31 sau, dimpotrivă, dacă acest serviciu intră sub incidența articolului 56 TFUE, a Directivei 2006/123, precum și a Directivei 2000/31.

În această privință a arătat că un serviciu de intermediere care constă în a pune în legătură un conducător auto neprofesionist care utilizează propriul autovehicul și o persoană care dorește să efectueze o deplasare urbană constituie, în principiu, un serviciu distinct de serviciul de transport care constă în actul fizic al deplasării unor persoane sau a unor bunuri dintr-un loc în altul prin intermediul unui autovehicul. Trebuie adăugat că fiecare dintre aceste servicii, luat în considerare izolat, este susceptibil să intre sub incidența a diferite directive sau dispoziții ale Tratatului FUE referitoare la libera prestare a serviciilor, după cum are în vedere instanța de trimitere.

Astfel, un serviciu de intermediere care permite transmiterea, prin intermediul unei aplicații pentru telefoane inteligente, a informațiilor referitoare la rezervarea serviciului de transport între pasager și conducătorul auto neprofesionist care utilizează propriul autovehicul și care va efectua transportul îndeplinește, în principiu, criteriile pentru a fi calificat drept „serviciu al societății informaționale”, în sensul articolului 1 punctul 2 din Directiva 98/34, la care trimite articolul 2 litera (a) din Directiva 2000/31. Acest serviciu de intermediere constituie, așa cum prevede definiția cuprinsă în dispoziția Directivei 98/34, un „serviciu prestat în mod normal în scopul obținerii unei remunerații, la distanță, prin mijloace electronice și la solicitarea individuală a beneficiarului serviciului”.

În schimb, un serviciu de transport urban necolectiv, precum un serviciu de taxi, trebuie să fie calificat drept „serviciu în domeniul transporturilor”, în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (d) din Directiva 2006/123 interpretat în lumina considerentului (21) al acesteia (a se vedea în acest sens Hotărârea din 1 octombrie 2015, Trijber și Harmsen, C-340/14 și C-341/14, EU:C:2015:641, punctul 49).

Curtea a reșinut că totuși un serviciu precum cel în discuție în litigiul principal nu se rezumă la un serviciu de intermediere care constă în a pune în legătură, prin intermediul unei aplicații pentru telefoane inteligente, un conducător auto neprofesionist care utilizează propriul autovehicul și o persoană care dorește să efectueze o deplasare urbană.

Astfel, într-o situație precum cea vizată de instanța de trimitere, în care transportul pasagerilor este asigurat de conducători auto neprofesioniști care utilizează propriul autovehicul, furnizorul acestui serviciu de intermediere creează în același timp o ofertă de servicii de transport urban pe care o face accesibilă în special prin instrumente informatice precum aplicația în discuție în litigiul principal și a cărei funcționare generală o organizează în favoarea persoanelor care doresc să recurgă la această ofertă în vederea unei deplasări urbane.

În această privință, din informațiile de care dispune Curtea reiese că serviciul de intermediere al Uber se bazează pe selectarea unor conducători auto neprofesioniști care utilizează propriul autovehicul cărora această societate le furnizează o aplicație în lipsa căreia, pe de o parte, acești conducători auto nu ar fi în situația de a furniza servicii de transport și, pe de altă parte, persoanele care doresc să efectueze o deplasare urbană nu ar recurge la serviciile respectivilor conducători auto. În plus, Uber exercită o influență decisivă asupra condițiilor prestației furnizate de astfel de conducători auto. Cu privire la acest ultim aspect, reiese între altele că Uber stabilește, prin aplicația eponimă, cel puțin prețul maxim pe cursă, că această societate percepe acest preț de la client înainte de a achita o parte conducătorului auto neprofesionist al autovehiculului și că exercită un anumit control asupra calității autovehiculelor și a conducătorilor auto ai acestora, precum și asupra comportamentului celor din urmă, care poate conduce, dacă este cazul, la excluderea lor.

Trebuie să se considere, așadar, că acest serviciu de intermediere face parte integrantă dintr-un serviciu global al cărui element principal este un serviciu de transport și că, prin urmare, nu corespunde calificării drept „serviciu al societății informaționale", în sensul articolului 1 punctul 2 din Directiva 98/34, la care trimite articolul 2 litera (a) din Directiva 2000/31, ci calificării drept „serviciu în domeniul transporturilor", în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (d) din Directiva 2006/123.

O asemenea calificare este de altfel confirmată de jurisprudența Curții potrivit căreia noțiunea „serviciu în domeniul transporturilor" înglobează nu numai serviciile de transport considerate ca atare, ci și orice serviciu intrinsec legat de un act fizic de deplasare de persoane sau de mărfuri dintr-un loc în altul datorită unui mijloc de transport.

În consecință, Curtea a constatat că Directiva 2000/31 nu este aplicabilă în cazul unui serviciu de intermediere precum cel în discuție în litigiul principal.

Un astfel de serviciu, în măsura în care este calificat drept „serviciu în domeniul transporturilor", nu intră nici sub incidența Directivei 2006/123, dat fiind că acest tip de servicii figurează, potrivit articolului 2 alineatul (2) litera (d) din această directivă, printre serviciile excluse expres din domeniul de aplicare al directivei menționate.

Pe de altă parte, întrucât serviciul de intermediere în discuție în litigiul principal corespunde calificării drept „serviciu în domeniul transporturilor", acesta nu intră sub incidența articolul 56 TFUE, referitor la libera prestare a serviciilor în general, ci sub incidența articolului 58 alineatul (1) TFUE, dispoziție specifică potrivit căreia „[l]ibera circulație a serviciilor în domeniul transporturilor este reglementată de dispozițiile din titlul privind transporturile".

Astfel, aplicarea principiului libertății de prestare a serviciilor trebuie să fie realizată, potrivit Tratatului FUE, prin punerea în aplicare a politicii comune privind transporturile.

e) Curtea de Justiție, constatând că nu există norme în materie adoptate de către Parlamentul European și de către Consiliul Uniunii Europene, a răspuns la întrebările (primele două) puse de instanța spaniolă declarând, în esență, că normele europene invocate trebuie interpretate în sensul că un serviciu de intermediere precum cel în discuție în litigiul principal, care are ca obiect, prin intermediul unei aplicații pentru telefoane inteligente, să pună în legătură, în scopul obținerii unei remunerații, conducători auto neprofesioniști care utilizează propriul autovehicul cu persoane care doresc să efectueze o deplasare urbană, trebuie considerat ca fiind indisociabil legat de un serviciu de transport și ca intrând sub incidența calificării drept „serviciu în domeniul transporturilor".

Curtea a mai observat că în stadiul actual al dreptului Uniunii, revine statelor membre sarcina de a reglementa condițiile prestării serviciilor de intermediere precum cel în discuție în litigiul principal, cu respectarea normelor generale ale Tratatului FUE.

Legiuitorul nostru s-a conformat și a adoptat o reglementare specială în materie, la care ne referim în continuare.

3.2. Reglementarea națională privind transportul alternativ

Este reprezentată de *Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 49/2019 privind activitățile de transport alternativ cu autoturism și conducător auto,* act normativ ce clarifică problema naturii juridice a lucrătorilor în domeniu.

a) În adoptarea acestei reglementări legiuitorul nostru a avut în vedere apariția pe piață a unor soluții inovative de intermediere a transportului de persoane în regim taxi, generate de progresul tehnologic al societății informaționale, iar această activitate contribuie la creșterea gradului de concurență pe piață și facilitează interacțiunea dintre cerere și ofertă.

De asemenea, a luat în considerare Hotărârea Curții Europene de Justiție din 20 decembrie 2017, conform căreia „activitățile de transport de tip urban desfășurate prin intermediul platformelor digitale *sunt asimilate serviciilor de transport și nu serviciilor de comerț online*, iar statele membre sunt obligate la adoptarea unor soluții legislative care să asigure reglementarea tuturor operațiunilor de transport de tip urban pentru care se utilizează platforme digitale".

b) În ordonanță sunt prezentați termenii cu care operează și stabilite condițiile pentru efectuarea transportului alternativ.

Activitatea de transport alternativ cu autoturism și conducător auto intermediată printr-o platformă digitală reprezintă „deplasarea persoanelor, cu ajutorul unui autoturism, în baza unui contract de transport alternativ încheiat între pasager și operatorul de transport alternativ deținător al autoturismului, care este intermediat de un operator al platformei digitale conform prezentei ordonanțe de urgență printr-o platformă digitală" (art. 2 lit. a).

Platforma digitală este „aplicația informatică pentru intermedierea transportului alternativ care îndeplinește condițiile prevăzute de legiuitor (în art. 7) prin care utilizatorii înregistrați, prin intermediul unui dispozitiv mobil de

comunicații electronice, încheie în acest scop un contract de transport alternativ sau un contract de afiliere" (art. 2 lit. m).

Contractul de transport alternativ este „contractul încheiat prin intermediul platformei digitale între un pasager și un operator de transport alternativ de fiecare dată când este contractată o cursă de către un pasager, contract ce prevede termenii și condițiile în care va fi efectuată cursa la solicitarea pasagerului" (art. 2 lit. f).

Operatorul de transport alternativ este, după caz, „persoană fizică autorizată, întreprinderea individuală, întreprinderea familială sau persoana juridică deținătoare a autoturismului cu care se efectuează transport alternativ" (art. 2 lit. k).

Operatorul platformei digitale este „persoana juridică pe numele căreia se emite avizul tehnic pentru platforma digitală prin care se intermediază transportul alternativ" (art. 2 lit. j).

Contractul de afiliere este contractul „încheiat prin intermediul platformei digitale între operatorul de transport alternativ/conducătorul auto și operatorul platformei digitale, prin care se confirmă îndeplinirea tuturor cerințelor și acceptarea termenilor și condițiilor contractuale afișate pe platforma digitală" (art. 2 lit. n).

În temeiul art. 3 din ordonanță, activitatea respectivă presupune:

– un operator de transport alternativ autorizat care efectuează acel transport;

– un contract de transport alternativ încheiat între pasager și operatorul de transport alternativ deținător al autoturismelor;

– un intermediar – operatorul platformei digitale.

c) Legiuitorul impune:

– *avizarea* platformei digitale prin care se intermediază efectuarea transportului de către Ministerul Comunicațiilor și al Societății Informaționale (art. 4–10);

– *autorizarea* operatorilor de transport alternativ de către *Autoritatea Rutieră Română* (art. 11–16);

– încheierea *contractului de afiliere* dintre operatorul de transport alternativ și operatorul platformei digitale prin intermediul platformei digitale ce conține termenii și condițiile colaborării lor (art. 18);

– îndeplinirea condițiilor necesare pentru autoturismele cu care se efectuează transportul alternativ (art. 19–22);

– îndeplinirea condițiilor impuse conducătorilor auto care efectuează transportul în discuție (art. 23–24);

d) Capitolul V al Ordonanței (art. 25–28) privește *obligațiile operatorului platformei digitale, operatorului de transport alternativ, precum şi conducătorilor auto.*

e) Prin *munca în domeniul analizat* trebuie avut în vedere că potrivit art. 2 lit. k din Ordonanță, există mai multe categorii de operatori de transport alternativ:

– persoanele fizice autorizate;

– întreprinderile individuale;

– întreprinderile familiale[15];

– persoanele juridice deținătoare ale autoturismelor cu care se efectuează transportul alternativ.

Înființarea și funcționarea primelor 3 categorii de entități sunt reglementate de Ordonanța de urgență a Guvermului nr. 44/2008 privind desfășurarea activităților economice de către persoanele fizice autorizate, întreprinderile individualem și întreprinderile familiale[16].

Persoana fizică autorizată poate desfășura o activitate economică individual și independent, folosind, în principiu, forță de muncă și aptitudinile sale profesionale (art. 2 lit. c din Ordonanță). Ea nu poate angaja cu contract de muncă terțe persoane pentru desfășurarea activității pentru care a fost autorizată.

O asemenea persoană însă poate fi autorizată să desfășoare activitate de transport alternativ cu autoturismul propriu. Într-o atare situație ea *are calitatea de lucrător independent.*

Întreprinderea individuală este organizată de un întreprinzător – persoană fizică. Spre deosebire de persoana autorizată pentru organizarea și exploatarea întreprinderii, întreprinzătorul, poate angaja persoane cu contract individual de muncă (art. 24 și art. 25 din Ordonanță). Rezultă că întreprinzătorul poate avea chiar el calitatea de conducător auto-titular în activitatea de transport alternativ, ca *lucrător independent.* O atare calitate o pot avea și angajații săi, aceștia *având calificarea de lucrători dependenți, adică de salariați ai întreprinderii individuale.*

Întreprinderea familială este o întreprindere economică constituită din 2 sau mai mulți membri ai unei familii. Aceștia au calitatea de profesionist-persoană fizică. Cei care îndeplinesc condițiile (de vârstă, pregătire etc.), dacă întreprinderea este autorizată pentru activitatea de transport alternativ, pot fi conducători auto pentru a realiza această activitate. Astfel, ei sunt calificați ca *lucrători independenți.*

De precizat este că legiuitorul interzice întreprinderii familiale angajarea unor terțe persoane cu contract de muncă.

Persoanele juridice deținătoare ale autoturismelor cu care se efectuează transportul alternativ pot fi societăți de „tip clasic" reglementate de Legea nr. 31/1990 privind societățile[17].

Desigur că o persoană juridică pentru a desfășura activitatea de transport alternativ trebuie autorizată în acest scop. Dar, în concret, transportul este realizat, efectiv de salariații săi, conducători auto, încadrați cu contract individual de muncă.

f) Din cele ce preced rezultă că transportul alternativ în discuție este realizat de:

– *lucrători independenți:* persoane fizice autorizate; întreprinzători – persoane fizice; membri întreprinderilor familiale;

---

[15] Privind aceste categorii de comercianți, a se vedea Stanciu D. Cărpenaru, *Tratat de drept comercial român,* ediția a IV-a actualizată, Ed. Universul Juridic, București, 2019, p. 41–48.

[16] Publicată în M. Of. nr. 328 din 25 aprilie 2008, modificată ulterior.

[17] Republicată în M. Of. nr. 1066 din 17 noiembrie 2004, modificată ulterior.

– *lucrători dependenți,* salariați, încadrați cu contract individual de muncă la întreprinderile individuale și la societățile reglementate de Legea nr. 31/1990.

Prin urmare, în țara noastră este *exclusă prestarea muncii de transport alternativ de alte persoane decât cele statornicite expres de legiuitorul român.* Așa fiind, este imposibil ca un oarecare conducător auto să se logheze pe o platformă *Uber* sau *Bolt* etc. și să devină salariatul acesteia. Se pare că și celelalte platforme digitale ce acționează în țara noastră, care nu realizează activități de transport urban alternativ (cum a fi Glovo, FoodPanda etc.), au adoptat aceleași soluții prevăzute de Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 49/2019, ceea ce nu poate fi decât benefic pentru lucrătorii în cauză. În opinia noastră, se impune ca legiuitorul național să intervină și să reglementeze munca prin intermediul platformelor digitale și în celelelte domenii de activitate, nu numai în ceea ce privește transportul alternativ.

4. Concluzii

Munca prin intermediul platformelor digitale se află într-o continuă expansiune, având în vedere că este o formă flexibilă de activitate, operativă, eficientă, benefică pentru toate părțile implicate: platformele digitale, beneficiari ai serviciilor și prestatori ai acestor servicii.

Dacă avem în vedere soluțiile jurisprudențiale din *Franța, Italia, Marea Britanie, SUA* etc., constatăm că furnizorii de servicii – persoanele fizice – care apelează la platformele digitale nu sunt lucrători independenți, ci salariați ai acestor platforme. În același sens, este și legislația spaniolă (Decretul-lege nr. 9/2021).

În țara noastră există o reglementare riguroasă în ceea ce privește transportul alternativ (Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 49/2019). Conform acestei reglementări, prestatorii nu pot fi salariații platformelor:

– sunt *lucrători independenți* persoanele fizice autorizate, întreprinzătorii individuali și întreprinzătorii familiali;

– sunt *lucrători dependenți* – salariații întreprinderilor individuale și ai societăților – persoane juridice; aceștia prestează munca doar prin intermediul entităților menționate.

Sebastian Boțic (coord.), *Legea nr. 50/1991 privind autorizarea executării lucrărilor de construcții. Comentarii și jurisprudență pe articole*, Editura Hamangiu, București, 2021, 962 p.

Doctrina în domeniul dreptului urbanismului și al amenajării teritoriului s-a îmbogățit recent cu un amplu comentariu pe articole al Legii nr. 50/1991 privind autorizarea executării lucrărilor de construcții, dublat de aspecte din jurisprudență, mai ales spețe ale instanțelor de contencios administrativ, extrem de numeroase în această materie. Așa cum remarcă și coordonatorul, având o dublă formație, arhitect urbanist și jurist (avocat), în scurta introducere, comentariul unui act normativ atât de important pentru „universul construcțiilor" constituie o premieră în literatura de specialitate.

La redactarea acestui volum documentat au contribuit pe lângă coordonator, alți 10 specialiști, atât juriști cât și arhitecți sau urbaniști, cadre universitare, profesioniști în zona lor de competență, ca o confirmare implicită a caracterului profund interdisciplinar și a semnificației deosebite a domeniului pe care-l reglementează actul normativ comentat.

Fără a fi un act normativ de mari dimensiuni, cuprinzând în prezent, un număr de 48 de articole, Legea nr. 50/1991 a trecut printr-o dinamică accentuată în cei 30 de ani de la intrarea în vigoare, având deja două republicări, prima, în anul 1997 iar a doua, în anul 2004, dată de la care a suferit modificări și completări prin alte 39 de acte normative.

Comentariul fiecărui articol este însoțit uneori de prezentarea altor prevederi ale legii aflate în strânsă legătură cu textul analizat iar nu de puține ori sunt evocate noțiuni, instituții fundamentale cu care aspectele dezbătute se află în corelație. Un element interesant îl constituie formularea câte unui titlu sintetic pentru fiecare articol, în raport cu conținutul său, în absența unei astfel de opțiuni a legiuitorului.

Spre ex., art. 1 se bucură de o amplă prezentare, analiza implicând o succintă incursiune a instituției proprietății publice, a corelației dintre domeniul public și proprietatea publică, a sferei bunurilor domeniului public în raport cu sfera bunurilor domeniului privat, pe care autorul le raportează la unitățile administrativ-teritoriale, singurele titulare ale proprietății publice alături de stat, potrivit art. 136 alin. (2) al Legii fundamentale. Trecerea în revistă a comunei, orașului și a municipiului este realizată în principal, din perspectiva tipurilor de construcții care se pot realiza raportat la întinderea acestora. O atenție specială este acordată, sectoarelor municipiului București, subdiviziuni administrativ-teritoriale, „neglijent

calificate" de Codul administrativ, ca fiind simple subiecte juridice, care însă admite autorul dispun de capacitate administrativă și pot sta în justiție.

De altfel, problematica privitoare la natura urbanistică a sectoarelor municipiului București, la limitele teritoriale ale unităților administrativ-teritoriale etc. este privită prin prisma unor aspecte care vizează amenajarea teritoriului și urbanismul. O interesantă discuție privește situația cu totul particulară în care o unitate administrativ-teritorială deține un bun al domeniului public pe teritoriul alteia, situație dificil de acceptat dar regăsită în realitatea cotidiană. Modalitățile de exercitare a prerogativelor dreptului de proprietate publică sunt puse în discuție tot din perspectiva regimului construirii și al implicațiilor de natură urbanistică. Analiza continuă cu o discuție privind limitele exercitării dreptului de construire dar și problemele care se ridică în cazul construirii pe terenul aflat în proprietate, în absența unei autorizații de construire și a solicitării recunoașterii dreptului de proprietate asupra construcției pe calea accesiunii imobiliare artificiale, aspect cu privire la care instanța supremă s-a pronunțat recent printr-un recurs în interesul legii. Și dreptul de superficie este abordat în detaliu, în acest context.

Jurisprudența consacrată primului articol debutează cu prezentarea poziției Curții europene a drepturilor omului în două cauze, prima privind limitarea folosinței dreptului de proprietate cauzată de interdicția de a construi în vederea exproprierii iar cea de-a doua reflectând în egală măsură, limitele dreptului de proprietate ca urmare a interesului general al comunității, fiind pus în discuție criteriul respectării principiului proporționalității. În ceea ce privește unele aspecte din jurisprudența Curții Constituționale reținute în acest context, ele privesc diferite prevederi ale Legii nr. 50/1991 vizate prin intermediul unor excepții de neconstituționalitate dar respinse de jurisdicția constituțională. Din practica unitară a instanței supreme urmare a soluționării unui recurs în interesul legii este redat un pasaj semnificativ din Decizia nr. 13/2019 prin care s-a stabilit că „lipsa autorizației de construire sau nerespectarea prevederilor acesteia, precum și lipsa procesului-verbal de recepție la terminarea lucrărilor constituie impedimente pentru recunoașterea pe cale judiciară, în cadrul acțiunii în constatare, a dreptului de proprietate asupra unei construcții realizate de către proprietarul terenului, cu materiale proprii." În final, reunite sub titulatura „hotărâri relevante ale instanțelor naționale" sunt prezentate sinteze ale unor spețe preluate de pe un site cunoscut, soluții de jurisprudență având legătură uneori directă, alteori indirectă, cu conținutul art. 1 din Legea nr. 50/1991.

Fără a exista întotdeauna, o conexiune directă între jurisprudență și conținutul primului articol comentat, opțiunea autorului comentariului care este chiar coordonatorul lucrării demonstrează strânsa interdependență între cea mai mare parte a dispozițiilor reglementării actuale în domeniul construcțiilor, încă în vigoare, în așteptarea unui Cod al urbanismului aflat în lucru, la ministerul de resort.

Art. 2 intitulat informal „*procedura de autorizare*" este comentat din perspectiva definirii autorizației de construire ca un act administrativ de autoritate, autorii punând în discuție mai multe aspecte legate de valabilitatea actelor

administrative. Analiza conduce către documentațiile de amenajare a teritoriului și respectiv, documentațiile de urbanism, ambele categorii reglementate prin Legea nr. 350/2001 privind amenajarea teritoriului și urbanismul. Sfera de reglementare a autorizării necesare lucrărilor de construire este aprofundată în acest context fiind identificate cinci categorii de condiții impuse de legiuitor strâns legate de cele patru faze determinante ale unei construcții: conceperea, realizarea sa, exploatarea și postutilizarea acesteia. Terminologia utilizată este una caracterizată prin interdisciplinaritatea specifică materiei, presupunând cunoștințe de arhitectură, urbanism, inginerie a construcțiilor pe lângă cea juridică propriu-zisă.

Procedura de autorizare este una complexă, în cuprinsul comentariului art. 2 fiind trecute în revistă etapele acesteia constând în: emiterea certificatului de urbanism; emiterea punctului de vedere al autorității pentru protecția mediului; notificarea în cazul evaluării impactului asupra mediului; obținerea avizelor și acordurilor solicitate prin certificatul de urbanism; elaborarea documentației tehnice și depunerea documentației pentru autorizarea executării lucrărilor de construcții. Este realizată o amplă prezentare a acestora.

Jurisprudența CEDO promovată prin două cauze specifice și mai multe hotărâri ale instanțelor naționale relevante completează comentariul acestui articol.

Art. 3 intitulat formal de autori, „*obiectul autorizației de construire*" este abordat din perspectiva categoriilor de construcții, în raport cu care autorizația de construire este eliberată, și anume, construcții civile, industriale, agricole, pentru susținerea instalațiilor, pentru susținerea utilajelor tehnologice sau pentru infrastructură. În ceea ce privește modalitățile lucrărilor de construire, sunt prezentate lucrările de construire propriu-zise, de reconstruire, de restaurare, de conservare, de reabilitare, de consolidare, de modificare, de extindere și de reparare. Jurisprudența indicată constă în prezentarea în extras a unei decizii a instanței supreme dată de completul pentru dezlegarea unei chestiuni de drept privitoare la regimul taxei pentru eliberarea autorizației de foraje sau excavări și de mai multe hotărâri relevante ale instanțelor naționale.

Și art. 4 cunoaște un comentariu relativ amplu, el privind *autoritățile competente să emită autorizații de construire*, motiv pentru autorul analizei de a dezvolta din perspectiva prevederilor Codului administrativ, noțiunea de competență administrativă. O interesantă temă pusă în discuție privește situația terenurilor care depășesc limita unei unități administrativ-teritoriale, atât prin raportare la Codul administrativ cât și ținând cont de dispozițiile actului normativ analizat, care stabilește și obținerea unui aviz calificat de autor ca fiind un aviz consultativ ce trebuie solicitat de președintele consiliului județean, primarilor unităților administrativ-teritoriale în ale căror limite teritoriale este situat terenul. În același context sunt prezentate și ipotezele ce pot fi avute în vedere cu privire la emiterea autorizației de construire în situațiile în care primarul este suspendat, se află în imposibilitatea exercitării atribuțiilor sau i-a încetat mandatul. Și primarul municipiului București dispune de competența de a emite autorizații de construire pentru anumite categorii de lucrări expres enumerate în articolul analizat.

Jurisprudența menționată la acest articol se referă la o decizie a Curții Constituționale ridicată cu privire la un text al art. 4 dar respinsă de aceasta și mai multe hotărâri relevante ale instanțelor naționale.

Și în contextul comentariului art. 5 care reglementează *avize și acorduri* este reluată discuția cu privire la cele trei categorii de avize și sunt menționate unele din multiplele probleme pe care acestea le ridică în practică. Este evident că teoria avizelor se impune să fie reglementată în viitorul Cod de procedură administrativă, ea având în prezent, fundamente exclusiv doctrinare și jurisprudențiale.

În anul 2019 a fost introdus un art. 5^1 care privește *funcționarea structurilor de specialitate* adică, a persoanelor cu atribuții în domeniul emiterii certificatelor de urbanism și autorizațiilor de construire de la nivelul autorităților administrației publice locale. Decizia instanței supreme, nr. 13/2013 prin care s-a constatat inaplicabilitatea procedurii aprobării tacite în cazul autorizațiilor de construire, a certificatelor de urbanism și a documentațiilor de urbanism este menționată în acest context.

Un comentariu substanțial privește art. 6 al Legii nr. 50/1991 consacrat *certificatului de urbanism* privit ca „*cea mai bizară instituție juridică ce aparține sferei urbanismului*", semnificație prezentând mai ales, natura sa juridică, cu varietatea de probleme puse în discuție, parțial doar, instanța supremă oferind un punct de vedere prin Decizia sa nr. 25/2017 potrivit căreia, „este posibilă exercitarea controlului de legalitate, pe cale separată, asupra certificatului de urbanism prin care s-a dispus interdicția de a construi sau care conține alte limitări."

Aflată în strânsă legătură cu specificațiile din contractul de urbanism, prin care spre ex., poate fi solicitat un aviz de mediu, art. 6^1 al legii se referă la măsurile pentru protecția mediului atât de importante în cazul multor investiții. Relativ recent a fost adoptată o lege în domeniu, Legea nr. 292/2018 privind evaluarea impactului anumitor proiecte publice și private asupra mediului, act normativ care a înlocuit hățișul de reglementări anterioare în acest domeniu, ce a determinat o vastă jurisprudență a instanțelor de contencios administrativ. Este aprofundată întreaga procedură administrativă în materie. În acest context este evocată o hotărâre a CJUE privind neîndeplinirea obligațiilor de către un stat membru, în probleme de mediu, privind calitatea aerului înconjurător, fiind vorba chiar de România dar și alte două hotărâri ale CJUE, una privitoare la aplicarea principiului „poluatorul plătește" și respectiv, la răspunderea pentru protecția mediului înconjurător, din perspectiva legăturii de cauzalitate ce trebuie identificată.

Art. 7 de mari dimensiuni referitor la *autorizația de construire*, la condițiile necesare pentru ca aceasta să poată fi emisă cunoaște un amplu comentariu apreciindu-se chiar de la început, că, prin volumul său, acesta ocupă aproximativ un sfert din conținutul întregului act normativ. Modalitatea de redactare a acestui articol este criticată chiar din perspectiva Legii nr. 24/2000 privind normele de tehnică legislativă pentru elaborarea actelor normative, fiind cuprinse dispoziții procedurale, de ordin tehnic dar și de natură fiscală. Chiar și sintagma utilizată se

caracterizează prin inconsecvență, legiuitorul referindu-se uneori la „autorizația de construire" iar alteori la „autorizația de construire/desființare." Dispoziții pentru clarificarea enumerării conținute în art. 7 alin. (1) se regăsesc în Anexa nr. 2 al Legii și în egală măsură sunt menționate Normele metodologice de aplicare a Legii nr. 50/1991 privind executarea lucrărilor de construcții aprobate prin Ordinul ministerului de resort nr. 839/2009, cu modificările și completările ulterioare. De altfel, aceste Norme metodologice dezvoltă prevederile Legii nr. 50/1991 permițând punerea în aplicare a acestora. Jurisprudența ce însoțește comentariul art. 7 privește o cauză aflată în atenția CEDO în urmă cu peste 20 de ani și mai multe hotărâri relevante ale instanțelor naționale, unele de dată foarte recentă.

Ulterior republicării legii, art. 7 a fost completat cu art. 7^1 și cu art. 7^2 ce reglementează situația specială a construcțiilor care vizează *operațiuni de explorare și prospectare* și respectiv, *rețelele de comunicații electronice*. Cei doi autori ai comentariului clarifică noțiuni specifice precum: prospectare, exploatarea zăcămintelor, exploatarea de suprafață, exploatarea subterană și câmpul de aplicare, sistemele de transport, sistemul de alimentare cu apă, sistemul de distribuție a gazului, sistemul național de transport al petrolului, sistemul energetic sau sistemul de canalizare. A doua categorie de noțiuni utilizată de legiuitor se referă la rețelele edilitare și anume: rețeaua de distribuție a apei, rețeaua de alimentare cu gaze, rețeaua electrică, rețeaua termică și rețeaua de canalizare. Ulterior, autorii analizează condițiile specifice pentru emiterea certificatului de urbanism și a autorizației de construire.

Într-un text distinct este reglementată *autorizația de desființare* ce presupune îndeplinirea aceloraşi condiții ca și autorizația de construire, analiza amplă, inclusiv din perspectiva influenței franceze, având în vedere prevederile mai detaliate din Normele metodologice de aplicare a legii.

Art. 9 intitulat formal *colectivele de elaborare* cunoaște o prezentare mai sumară, acesta referindu-se la configurarea sferei persoanelor care întocmesc documentațiile tehnice supuse aprobării.

Avizele și acordurile specifice, titlul propus pentru art. 10 este analizat din perspectiva altor regimuri juridice care se îngemănează cu regimul autorizării executării construcțiilor și anume: protecția patrimoniului cultural imobil, cu specială privire asupra monumentelor istorice, protecția infrastructurilor de transport de interes public, cu diferitele regimuri domeniale, infrastructură rutieră, feroviară, de transport naval, maritim, aeronautic etc.

Există o serie de lucrări de mai mică importanță *exceptate de la autorizare* potrivit art. 11 al legii. Sunt prezentate în detaliu în cadrul comentariului redactat chiar de coordonatorul lucrării.

Controlul de legalitate exercitat de prefect asupra autorizațiilor de construire sau de desființare, în urma activității de control a Inspectoratului de Stat în Construcții, și nu numai, reglementat expres în art. 12 al legii cunoaște o interesantă analiză din perspectiva dreptului comun în materie, consacrat de art. 3 din Legea contenciosului administrativ dar și de art. 123 alin. (5) al Legii fundamentale.

Un alt comentariu care a presupus o raportare și la dispozițiile Codului administrativ privește *regimul concesionării, vânzării sau închirierii terenurilor în vederea construirii*, art. 13 făcând distincție între regimul aplicabil terenurilor domeniului privat care pot fi inclusiv înstrăinate și regimul aplicabil terenurilor domeniului public pentru care a fost prevăzut doar regimul concesionării, în această lege preconstituțională. Analiza a determinat o dezvoltare a noțiunilor de proprietate publică, proprietate privată, domeniu public și domeniu privat, reglementate deopotrivă în Codul civil și în Codul administrativ, de o manieră complementară. Legiuitorul a stabilit și limite ale dreptului de concesiune dar și reguli particulare de concesionare, criterii de atribuire a terenurilor în baza unei legi speciale, procedura licitației publice, modalitatea de stabilire a redevenței, suprafețele minime ce pot fi concesionate, posibilitatea contestării licitației, încheierea actului de concesiune la finalul procedurii și aspecte privind temeiul juridic al concesiunii, reglementate în articole distincte, succint dar elocvent comentate, completate cu exemple din jurisprudența instanțelor naționale.

Un amplu capitol al Legii nr. 50/1991 este consacrat *răspunderilor și sancțiunilor* ce pot fi aplicate în cazul încălcării normelor sale, comentariul acestuia pe articole cunoscând o dezvoltare pe măsură.

Astfel, art. 24 reglementează o serie de fapte ce constituie infracțiuni și se pedepsesc cu închisoare de la 3 luni la un an sau cu amendă, legea fiind însă calificată ca una extrapenală iar caracterul comportamentelor incriminate fiind unul eterogen potrivit autoarei comentariului. Analiza este riguroasă fiind completată cu aspecte din jurisprudența relevantă în materie, fiind menționate decizii penale recente.

Faptele ce constituie contravenții sunt ulterior enumerate, în art. 26, legiuitorul păstrând formularea tradițională, „dacă nu au fost săvârșite în astfel de condiții încât, potrivit legii, să fie considerate infracțiuni”. Autorul comentariului dezvoltă o amplă analiză a contravențiilor enumerate în acest articol, utilizând aspecte din doctrină, din jurisprudența în materie dar și din legislație, prevederi ale Codului de procedură civilă care completează regulile procedurale, sumare de altfel, conținute în O.G. nr. 2/2001 privind regimul juridic al contravențiilor, cu modificările și completările ulterioare. În articolul 27 sunt enumerate organele competente să constate contravențiile săvârșite în acest domeniu, analiza vizând aspecte legate de posibilitatea delegării competenței dar și competența Inspectoratului de Stat în Construcții, în materie.

Art. 28 al legii reglementează *sancțiunile complementare* aplicabile și regimul juridic al acestora, având rezerve în ceea ce ne privește, față de titlu marginal propus de autor, *aplicarea sancțiunilor*.

În timp ce art. 29 se referă la *Inspectoratul de Stat în Construcții,* ca autoritate ce exercită „controlul statului în amenajarea teritoriului, urbanism și autorizarea executării lucrărilor de construcții” pe întreg teritoriul țării alături de inspectoratele teritoriale, articol sumar prezentat, art. 30 are în vedere repartizarea cheltuielilor pentru acest control, beneficiind de un comentariu mai cuprinzător.

Termenul de prescripție în constatarea contravențiilor enumerate la art. 26 este stabilit la art. 31 al legii și cunoaște de asemenea, o analiză exhaustivă cu numeroase elemente de jurisprudență chiar în conținutul său. *Măsurile judiciare* care pot fi luate în cazul în care persoanele sancționate contravențional au oprit executarea lucrărilor, dar nu s-au conformat în termen celor dispuse prin procesul-verbal de constatare a contravenției sunt prevăzute în art. 32 iar situația de excepție a construcțiilor executate fără autorizație pe terenuri aparținând domeniului public sau privat ce pot fi desființate pe cale administrativă, pe cheltuiala contravenientului este prevăzută în art. 33. Și dispozițiile art. 32 cunosc o cuprinzătoare și documentată prezentare, sub aspectul instanței competente, a părților în litigiu, a soluțiilor pe care le poate pronunța instanța dar și a altor aspecte procedurale. În contextul analizei art. 33, autorul pune în discuție, distincția tradițională act administrativ normativ-act administrativ individual apreciind că dispoziția desființării pe cale administrativă a construcțiilor ar fi un act administrativ normativ.

Ultimul capitol consacrat *dispozițiilor finale și tranzitorii* este comentat în egală măsură, articol cu articol fiind realizat același gen de analiză cuprinzătoare cu multiple incursiuni teoretice derivate din conținutul textului comentat și completat cu aspecte din jurisprudența relevantă în materie.

Întreaga lucrare extrem de documentată prezintă o valoare deosebită pentru teoreticienii și practicienii implicați în domeniul vast și profund interdisciplinar al construcțiilor, amenajării teritoriului și urbanismului, oferind pertinente răspunsuri la o diversitate de probleme pe care dispozițiile Legii nr. 50/1991 privind autorizarea executării lucrărilor de construcții supusă unei profunde dinamicii legislative le-a ridicat de-a lungul timpului.

Prof. univ. dr. Dana Apostol Tofan

Marie-Anne Cohendet (dir.), *Droit constitutionnel de l'environnement*, Coll. de l'Institut des sciences juridiques et philosophique de la Sorbonne, Editions Mare&Martin, Paris, 2021, 448 p.

Reunind lucrările colocviului internațional desfășurat în zilele de 6 și 7 martie 2018 la Paris asupra problematicii dreptului constituțional al mediului, volumul reprezintă, așa cum precizează coordonatoarea sa, M.-A. Cohendet, prima lucrare în limba franceză ce tratează într-o manieră generală dreptul constituțional al mediului. El reprezintă, deopotrivă, și un model larg practicat de cercetătorii și universitarii francezi pentru constituirea unor lucrări fondatoare menite să afirme punctul de plecare al unui nou domeniu de reflecție juridică Și în privința acestui nou sector al dreptului mediului, dreptul constituțional al mediului, s-a acționat la fel; după preocupări răzlețe și realizări sporadice, atunci când s-a atins pragul critic de interes a intervenit factorul coagulant al liderului, care a convocat o mare reuniune guvernată de un Consiliu științific, cuprinzând reprezentanții mai multor universități în care e prezentă preocuparea juridico-ecologică, dar și invitați dintr-o serie de țări, asigurându-se astfel și dimensiunea comparatistă, fără a se ignora nici participarea practicanților dreptului. Lucrările asamblate, coordonate și apoi corelate au fost dispuse și publicate într-un volum oferind astfel o primă radiografie a noii discipline *in stadii nascendii.* În realizarea acestui demers de cercetare și editorial s-a pornit de la premisa că dreptul constituțional al mediului se află în plină desfășurare, deopotrivă în planul dreptului pozitiv, practicii socio-juridice și teoriei dreptului. Avântul democrației a permis adoptarea de dispoziții constituționale relative la protecția mediului în numeroase țări. Dar reculul democrației implică astfel, adesea, o regresie a conținutului ori în măsurile de aplicare a acestor dispoziții. Cum perfecționăm organizarea instituțiilor pentru a răspunde urgenței climatice și degradării masive a biodiversității? Marea majoritate a constituțiilor lumii conțin deja dispoziții privind mediul și protejarea sa. Care e conținutul lor? Sunt ele eficiente? Sunt respectate și aplicate de judecători (constituțional, administrativ, judiciar), de guverne și de fiecare dintre noi?

Așa cum se degaja din contribuțiile diverșilor autori care formează conținutul ideatic al cărții, încorporarea constituțională de dispoziții privind mediul a fost denumită în diverse moduri: „constituționalism de mediu", „constituționalism verde" și „constituționalism ecologic", ideea fiind întotdeauna aceeași: modalitățile de consacrare constituțională a protecției mediului și consecințele asumării sale ca o valoare prezentă în relația cu legea fundamentală a statului. S-a subliniat că acest

concept suferă încă în determinarea conținutului și a perimetrului său, dar s-au identificat totuși mai multe repere de manifestare a lui, respectiv: consacrarea de drepturi privind mediul, recunoașterea de principii legate de dezvoltarea durabilă și afirmarea de funcții ori îndatoriri specifice, sau limitări ale drepturilor fundamentale din perspectiva exigențelor protecției mediului.

În prezent, acest constituționalism particular e marcat de șase tendințe principale: constituționalizarea protecției climei, recunoașterea de drepturi naturii, drepturile de mediu ale demnității, constituționalismul durabilității/sustenabilității, dezvoltarea constituționalismului de mediu la nivel interstatal și consacrarea de drepturi procedurale în materie de mediu. Aceste tendințe nu prezintă aceeași importanță și nu se concretizează cu aceeași intensitate.

Protecția mediului prin prisma drepturilor fundamentale este una dintre principalele caracteristici ale constituționalismului de mediu, exprimată prin consacrarea dreptului la un mediu sănătos și echilibrat ecologic. Acesta apare într-un anumit sens ca un prim drept fundamental al omului, căci fără el omul – ca individ și specie – nu poate profita plenar de alte drepturi, fie ele civile, politice, sociale sau economice, oricât de bine ar fi consacrate și oricât de mult sunt garantate procedural.

Analiza mențiunilor exprese sau implicite privind mediul ne arată, că acesta este conceput ca un drept fundamental în aproape jumătate din constituțiile lumii și o treime dintre acestea cuprind dispoziții relative la drepturile procedurale în materie de mediu.

Până în prezent peste 155 de state au recunoscut, sub o formă sau alta, dreptul la un mediu sănătos, în special în acorduri internaționale sau în constituțiile lor, legislația ori politicile publice.

Introducerea, plasată sub semnificativul titlu *Constituție și mediu. Întâlnire și aporturi reciproce* și semnată de coordonatoarea lucrării, pornește de la constatarea că dreptul constituțional al mediului, ca ansamblu de norme (reglementări), s-a dezvoltat în mod spectaculos începând din anii 1970, astăzi patru cincimi dintre constituțiile țărilor lumii conținând dispoziții privind mediul. Totuși, ca disciplină el rămâne embrionar, doctrina tradițională fiindu-i mai degrabă ostilă ori pur și simplu ignorându-l, așa încât cu adevărat volumul de față este catalogat ca fiind prima lucrare franceză ce își propune o analiză generală a dreptului constituțional al mediului. Pe lângă aspecte comparative, care întregesc panorama geografică a intervențiilor legilor fundamentale în domeniul „verde", o atenție deosebită se acordă perspectivelor interdisciplinare, oferite de mai multe discipline: drept public, drept privat, filozofie, științe politice. Diversitate apoi în privința generațiilor de cercetători și, în fine, referitor la unghiurile de abordare: unii autori produc o analiză aprofundată a situației de țară, alții a celei din dreptul comparat ori chiar o abordare a dreptului global care înglobează toate statele lumii. Coordonatele generale ale introducerii se structurează în jurul a două axe generale: o întâlnire recentă: inițierea dreptului constituțional al mediului (o disciplină în născare, un ansamblu de norme în plină afirmare), interacțiuni îmbogățitoare între

constituție și mediu (aporturile constituției la mediu și, respectiv, aporturile mediului la constituție). Interesante rămân considerațiile asupra începuturilor afirmării noii discipline științifice, cu atât mai mult cu cât, așa cum remarcă autoarea, în 2018 tăcerea cvasitotalității manualelor de drept constituțional asupra mediului era evidentă, dar și elocventă. Chiar în Franța, țara în care încă din 2004 s-a adăugat Constituției din 1958 o Cartă a mediului, se constată că se ignoră noua dimensiune în lucrările respective ori atunci când se observă, se emit considerații consternante, pierzându-se în amănunte publicistice privind starea mediului și mergând până la a pune la îndoială normativitatea documentului constituțional special, în pofida unei jurisprudențe deja relevante în materie a Consiliului Constituțional! Astfel se apreciază, pe bună dreptate, că aportul substanțial în acreditarea noului domeniu al cunoașterii juridice vine din partea specialiștilor în dreptul mediului. Preocupările lor de constituționalizare a protecției mediului datează din anii 1970 și sunt legate mai ales de abordarea problemei drepturilor omului în domeniul mediului și în special de dreptul omului la un mediu sănătos, prefigurat deja în articolul 1 al Declarației de la Stockholm privind mediul uman, din 1972. Mulți dintre aceștia au propus constituționalizarea drepturilor de mediu, în diferite studii și articole. Din 2012, grație lucrărilor anglofone ale lui David Boyd în Canada și apoi Erin Daly și James R. May în S.U.A., s-a trecut la primele abordări globale ale dreptului constituțional al mediului, care e studiat astăzi ca atare în universități din diverse țări. Față de reproșurile venite din diverse părți asupra exagerării în privința unei atari pretenții de autonomizare, M.-A. Cohendet conchide că „Această disciplină, care se află la intersectarea dintre dreptul mediului și dreptul constituțional, nu e nici mai mult și nici mai puțin autonomă decât alte discipline de studiu transversale, precum dreptul penal al mediului ori dreptul fiscal al mediului sau ca teoria constituțională” (p. 25).

Ca factori de coagulare a noii ramuri de drept se remarcă, mai întâi, din perspectiva clasică a lui L. Duguit, „conștiința socială” exprimată prin conștientizarea generală a importanței protecției mediului, caracterul său de interes public major și interdependența cu recunoașterea și exercițiul deplin al drepturilor umane fundamentale. Constituționalizarea protecției mediului a rezultat, de asemenea, în mare parte și dintr-o interacțiune crescândă între dreptul internațional și dreptul constituțional; nu întâmplător, S.U.A. au fost pionieri atunci când au adoptat legi importante pentru protecția mediului în 1969 dar și, mai ales, în materie constituțională, Pennsylvania fiind primul stat care a înscris dreptul omului la un mediu sănătos în constituția sa, cu precizarea că este vorba, totuși, de un stat federat, membru al unei federații și nu unul în deplinătatea statalității sale și statutului aferent. Astăzi, chiar dacă mai multe state membre ale S.U.A. au constituționalizat, de asemenea, protecția mediului, constituția statului federal S.U.A. a rămas întotdeauna mută în privința acestei teme. Un impuls major a venit din partea dreptului internațional: din 1972, odată cu *Declarația de la Stockholm* (care a enunțat că „omul are un drept fundamental la libertate, egalitate și la condiții de viață satisfăcătoare, într-un mediu a cărui calitate să-i permită să

trăiască în demnitate și bunăstare), apoi prin *Declarația de la Rio* (1992), cunoscând un reviriment climatic prin *Acordul de la Paris* (2015) și până la documente recente s-a construit un adevărat sistem al drepturilor de mediu. Așa se face că, de atunci, practic toate statele care și-au modificat constituția ori au adoptat o alta nouă au integrat aspecte privind protecția mediului.

Constituirea, prin „ricoșeu" a unei jurisprudențe CEDO tot mai relevante privind mediul a stimulat, de asemenea, statele-părți la Convenția europeană privind salvgardarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului din 1951 de a-și modifica legile fundamentale în sensul integrării exigențelor ecologice. Autoarea face o legătură directă între nivelul de democrație și cel al protecției mediului; mai ales în regimurile autoritare se observă cazuri de poluare foarte grave ori care durează mult timp și că democrațiile cu tradiții și stabile precum țările scandinave ar lupta mai eficient împotriva atingerilor aduse mediului. Totuși, nu toate marile democrații sunt dotate cu norme constituționale de mediu, din rațiuni diverse, și unele regimuri autoritare, dimpotrivă, dispun de o legislație pertinentă dar care nu e întotdeauna respectată. De asemenea, conținutul acestor norme constituționale de mediu rămâne relativ divers, iar numărul și amploarea variabile. Se întâlnesc, de exemplu, pur și simplu unul sau mai multe cuvinte privind mediul, precum în cazul legii fundamentale germane ori chiar mai multe articole (precum în cazurile Franței, Republicii Dominicane, Turciei ori Tunisiei) dar nu sunt perfect corelate spre a ajunge la formule juridico-ecologice eficiente. Dreptul constituțional al mediului poate fi compus și din așa-zisele norme abilitative, ori norme secundare (potrivit lui Hart). Astfel, Constituția poate să abiliteze numai anumite autorități să intervină în materie de protecție a mediului. În planul separării orizontale a puterilor, legislatorul poate fi recunoscut singurul competent întrucât, în principiu, este unicul veritabil reprezentant al poporului. În privința separației verticale a puterilor, această competență poate fi rezervată la nivel federal sau la cel al statelor membre. Desigur, în acest context pot apărea probleme de concurență ce ar trebui rezolvate întotdeauna în favoarea protecției mediului. Nu în ultimul rând, într-o atare percepție „constituționalistă" a mediului, dreptul „cel mai fundamental" este „dreptul omului la un mediu sănătos" în 2019, 85 de constituții recunoscându-l în mod expres; alte drepturi ori principii sunt în general declinări ale acestui drept (fiind enunțate în scopul de a permite efectivitatea semnificațiilor sale). Adeseori sunt formulate și îndatoriri în materie de mediu (chiar și în alte domenii ale dreptului constituțional) așa încât se estimează că în prezent peste 100 de constituții le impun ca atare. Și principiile dreptului mediului sunt preluate adesea în legile fundamentale, precum cele ale răspunderii de mediu, precauției, prevenirii, poluatorul-plătește ori principiul obligației de a veghea la dezvoltarea durabilă (enunțat în 40 de constituții). Sunt proclamate adesea drepturile generațiilor viitoare, iar schimbările climatice sunt evocate deja în circa 10 constituții. Sub aspect procedural, sunt recunoscute în favoarea sa dreptul la informare, la participare și accesul la justiție.

Cu o asemenea introducere dominată de ideea novatoare a cristalizării și din perspectivă franceză a unui drept constituțional al mediului, contribuțiile autorilor sunt grupate în trei părți tematice, fiecare dintre ele structurate în titluri și pe capitole urmate de concluzii generale.

Prima parte este consacrată problematicii generale pertinente a *Organizării puterilor și mediu* și cuprinde la titlul I *Democrația și mediul* drept capitole definitorii: I *Flux și reflux al democrației de mediu* (cu subiecte precum: ce raporturi între democrație și mediu, emergența și represiunea noțiunii de democrație de mediu în S.U.A., democratizarea și constituționalizarea mediului în Brazilia, avântul constituționalismului de mediu în Tunisia) și II *Noi tehnici și instituții pentru democrația de mediu?* (subscrise unor aspecte ca: experiențe din elaborarea Cartei mediului în Franța, Acordul de la Escazu, un nou Aarhus pentru aplicarea democrației de mediu în America Latină și perspective instituționale pentru o „Republică ecologică"), una ce a presupus și o varietate de autori (cu contribuții din partea M.-A. Cohendet, E. Daly și J.R. May, A. Machado, L. Chihaoui-Mahdaoui, S. Saavedra Azavradel și G. Parole). Titlul III al aceleiași părți este consacrat *Separației puterilor și mediul* și înglobează: capitolul I *Influența separației orizontale a puterilor;* cap. II: *Incidența pe verticală a separației puterilor* și cap. III: *Separația crescândă între stat și alte entități.*

Partea a II-a *Expansiunea drepturilor constituționale de mediu* este organizată tematic și structurată tot în 2 titluri, de această dată primul fiind dedicat *Drepturilor clasice aplicate mediului,* cuprinzând, ca titluri ale celor două capitole aferente: *În dreptul intern și în dreptul Convenției Europene a drepturilor Omului* și, respectiv, *Exemplul doctrinei* public trust *în S.U.A.* Cel de al doilea titlu al părții poartă asupra *Noi drepturi și principii pentru mediu* și este divizat tot în două capitole, primul privind *Locul noilor drepturi în dreptul global al mediului* și, respectiv, *Incidența inegală a noilor drepturi de mediu.*

Cea de a II-a parte a lucrării abordează *Efectivitatea crescândă a dreptului constituțional al mediului* sub două aspecte fundamentale: *Aplicarea reală în patru colțuri ale planetei* (titlul I) cu referiri la judecătorii din ce în ce mai preocupați de protecția mediului (cap. I) și invocarea dreptului constituțional al mediului (cap. II) și *Judecători încă foarte reticenți în Franța* (în această privință, cum se arată titlul II), din perspectiva judecătorilor constituțional și administrativ fricoși (cap. I), jurisdicțiilor judiciare timorate (cap. II).

În fine, *concluziile generale* sunt plasate sub sugestivul și inspiratul titlu interogativ: *Dreptul constituțional al mediului: o schimbare de paradigmă?* Aparținând lui Francois Ost. Încercând să răspundă unei atari întrebări, reputatul autor constată mai întâi realitatea și importanța fenomenului constituționalizării mediului, însoțită de dilema dacă acest obiect ecologic se lasă integrat ca oricare altul în acest proces spre a constitui un domeniu nou, cât de cât integrat și reprezentativ. Și urmează apoi enunțarea întrebărilor cheie: este suficient de a-l face un obiect de referință constituțională pentru a-l proteja? Nu e de natură, din cauza specificității sale, a transforma această constituție care îl primește? Acest

regim de drept care îl integrează nu trebuie, la rându-i, să prezinte unele trăsături specifice pentru a răspunde ambițiilor sale? Se subliniază caracterul total inedit al problemelor pe care le ridică și dificultatea corelativă pentru juriști de a releva provocările pe care alte puteri, politică, economică, religioasă nu au reușit până în prezent să le înfrunte cu succes.

Într-o notă optimistă se conchide astfel că procesul de constituționalizare a mediului se va dovedi fecund și performant dacă va integra, într-o măsură care rămâne de determinat, lecțiile impuse de intrarea umanității în era antropocenului; în acest fel îndrăzneala judecătorilor, tenacitatea și inventivitatea colectivităților de cetățeni, capacitatea de utopie a doctrinei, pertinența practicilor locale, determinarea legislatorului și impulsul diplomatic transnațional vor contribui la impunerea noii paradigme.

Conf. univ. dr. Andrei Duțu-Buzura

Conferința națională *Mecanismul Statului de Drept – 2020 al UE. Raportul dintre dreptul UE și dreptul național al Statelor membre, cu referire specială la România. Supremație* vs. *Suveranitate* (sistem mixt, Constanța – Constanța on-line, 14 octombrie 2021)

Organizată de Universitatea „Ovidius" din Constanța, Facultatea de Drept și Științe Administrative în parteneriat cu Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române (ICJ) și Academia de Științe Juridice din România (ASJR), în colaborare cu Editura „Universul Juridic", conferința cu tema *Mecanismul Statului de Drept – 2020 al UE. Raportul dintre dreptul UE și dreptul național al Statelor membre, cu referire specială la România. Supremație vs. suveranitate* a cuprins, cu precădere, comunicări ale doctorilor *honoris causa juriști* ai universității constănțene, cărora li s-au alăturat și alți invitați profesioniști specializați în problematica abordată.

În deschiderea manifestării au luat cuvântul: prof. univ. de. Adrian Stoica, decanul Facultății de Drept și Științe Administrative Constanța, conf. univ. dr. Dan-Marcel Iliescu, rectorul Universității „Ovidius", prof. univ. dr. Adrian Mihai Hotca, prof. univ. dr. Ioan Chelaru, președintele ASJR, prof. univ. dr. Marin Voicu, prof. univ. dr. Valer Dorneanu, președintele Curții Constituționale a României, judecător dr. Mihaela Mocanu, vicepreședinte, Curtea de Apel Constanța, Nicolae Cîrstea, director al Grupului Editorial „Universul Juridic".

Luând cuvântul, prof. univ. dr. Mircea Duțu, directorul ICJ, a precizat, printre altele: „Implicarea ICJ în organizarea și desfășurarea acestei conferințe se înscriu în deja devenită tradiția cooperării cu facultatea juridică a universității litoralului românesc. Astăzi globalizarea, ștergerea frontierelor cunoașterii, concurența, dezvoltare dreptului în rețea, complexificarea (printr-un obiect de cercetare tot mai strâns legat și influențat de economie, energie, spațiu, domenialitate terestră, maritimă, aeriană ori spațială, climă, sănătate ș.a.), intercomunicarea sistemului juridic (național, regional – unional-european –,internațional), dialogul judecătorilor și justiția tranzacțională marchează major cercetarea științifică în materie. Ea este totodată și trebuie să rămână expresia responsabilității cercetătorului, a libertății și independenței sale, ca titular al unei activități și finalități speciale. Generalistă ori specializată, cercetarea juridică fundamentală joacă un rol deosebit în progresul social general și, ca orice investigație de acest gen menită să ofere cunoștințe pentru binele comun, rămâne prin forța lucrurilor o responsabilitate, în primul rând publică. În asemenea termeni înțelegem să

participăm astăzi la dezbaterea științifică consacrată unui subiect de maximă actualitate și de un deosebit interes, inclusiv pentru România".

Sesiunea propriu-zisă de comunicări științifice a debutat cu conferința domnului prof. univ. dr., dr.h.c. Nicolae Popa, Universitatea „Nicolae Titulescu" din București, fost președinte al CCR și ÎCCJ, cu tema *Noi accente asupra tipologiei juridice a dreptului Uniunii Europene, configurată de tratate și celelalte acte juridice ale UE,* punând în discuție dezvoltările temei în cauză în procesul construcției juridice europene, evocând perspectivele istorice ale afirmării sale.

Prof. univ. dr., dr.h.c. Marin Voicu, președintele Secției de drept internațional și drept comparat al ASJR, fost judecător la ÎCCJ și CEDO, Universitatea „Ovidius" din Constanța, a abordat în intervenția subiectul *Preeminența dreptului într-o societate democratică. Coordonate ale raportului dintre dreptul UE și dreptul intern al statelor naționale membre. Mecanismul Statului de Drept – M.St.Dr. – 2020 vs. MCV (2007–2021). Statul de drept și funcționalitatea instituțiilor Uniunii Europene – lumini și umbre,* marcând în special aspecte legate de statul de drept și securitatea juridică, stabilitatea și previzibilitatea legii; preeminența dreptului în corelare, egal la nivel unional-european și național, acționând conjugat; preeminența asumată în termenii suveranității afirmate; supremația declarativă și consecințe juridice; mecanismul statului de drept din recomandările CE. În continuarea unei atari considerații și idei, prof. univ. dr., dr.h.c. Valer Dorneanu, Universitatea „Nicolae Titulescu" din București, președintele CCR, s-a referit la *Identitatea constituțională și tradițiile culturale în marja de decizie a statelor naționale, membre ale Uniunii Europene.* În lumina jurisprudenței instanței constituționale române intervenția s-a circumscris mai ales unor considerații generale asupra reflectării „substanței identității naționale a raportului dintre dreptul intern și dreptul internațional", ținând seama de apartenența instituției „la autoritățile românești". Mergând pe același sens, reflecțiile prof. univ. dr. Valeriu Stoica, Facultatea de Drept a Universității din București, fost ministru al justiției, au purtat asupra problemei *Suveranitate și supremație: primejdii și oportunități.* În aprecierea sa, evaluarea plusurilor și minusurilor integrării unional-europene se cuvine făcută sub semnul moderației, consolidarea identității constituționale și cea a construcției europene nu se exclud ci se presupun, există, deopotrivă, o identitate națională și o identitate europeană, conjugarea lor ținând mai ales de modul de completizare a acestora.

În intervenția sa privind *Războiul jurisdicțiilor (constituționale) și pericolul dezintegrării juridice a Uniunii Europene,* prof. univ. dr. Mircea Duțu, directorul ICJ, a rezumat astfel problematica abordată: „Conflictele manifestate tot mai des și mai importante în ultima perioadă, între jurisprudențele Curții de Justiție a Uniunii Europene (CJUE sau Curtea) și cele ale instanțelor constituționale din unele state membre ale Uniunii Europene (UE ori Uniunea), tind să prevestească o veritabilă „schismă judiciară", poate cu consecințe mult mai grave decât cele ale neînțelegerilor politice conjuncturale. Cazurile pozițiilor dizidente ale curților constituționale

germană și poloneză sau ale Consiliului de Stat francez pe probleme vizând competențele jurisdicționale, raportul dintre drepturile interne și dreptul UE, ori soluționarea unor chestiuni de principiu exprimă pe fond, în cele din urmă, o diferențiere de valori și percepții contemporane fundamentale cu perspective imprevizibile, generatoare de îngrijorări și care necesită reflecții pe măsură. Și aceasta cu atât mai mult cu cât soluția (juridică) a ieșirii din impas nu e evidentă și nici ușor de găsit, căci se pare că nimeni nu s-a gândit la redactarea și în negocierea tratatelor europene că judecătorii constituționali (naționali) s-ar putea răzvrăti (vreodată!) împotriva CJUE! Ceea ce ar conduce cel puțin *de facto* la o ruptură juridică a UE, într-un anumit fel la un „Brexit" al judecătorilor. La capătul unei mișcări de „constituționalizare" de circa 4 decenii a jurisdicției unional-europene și consolidare, *de jure* și *de facto,* a unui atare statut, manifestat inclusiv în raporturile cu jurisdicțiile constituționale ale statelor membre, ultimele evoluții din cadrul construcției europene, ea însăși o „frică a dreptului", se repercutează și asupra atitudinilor posibile și manifestate față de sistemul judiciar. În fine, se accentuează și marchează astfel o evoluție mai generală spre dezintegrare prin adăugarea la „ruperea cadenței" de către magistrați a altor elemente definitorii, precum afectarea pluralismului presei ori a valorilor toleranței care fundamentează pactul politic al UE."

Celelalte prezentări au fost: *Supremație sau prioritate a dreptului Uniunii Europene? O perspectivă constituțională* (prof. univ. dr. Ștefan Deaconu, Universitatea din București, Facultatea de Drept, vicepreședinte al Secției de drept public a ASJR, președintele Curții de Arbitraj Comercial Internațional de pe lângă CCIR); *Particularități ale raportului dintre Convenția Europeană/Carta U.E. a Drepturilor Fundamentale și standardele interne de protecție ale statelor naționale, membre UE* (prof. univ. dr., dr.h.c. Irina Moroianu-Zlătescu, SNSPA, fost director-fondator al IRDO, membru ASJR, secretar al Secției de Drept Internațional și Drept Comparat, membru al Academiei Internaționale de Drept Comparat); *Interesul superior al minorului și ordinea publică de drept internațional privat. Autoritatea hotărârilor CEDO* (prof. univ. dr. Ion Chelaru, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir", președinte al ASJR și al UJR, vicepreședintele UNBR); *Perspectivele unor reforme judiciare solide în spațiul românesc și european* (prof. univ. dr., dr.h.c. Ioan Leș, Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, fost Ambasador, vicepreședinte ASJR); *Natura juridică și rolul recursului în casația civilă. Între funcția nomofilactică și funcția garantării(și realizării) interpretării și aplicării unitare a dreptului de către Î.C.C.J* (prof. univ. dr. Marian Nicolae, Universitatea din București, Facultatea de Drept, președintele Secției de drept privat a ASJR); *Deontologia negocierilor precontractuale, libere în dreptul european al contractelor* (prof. univ. dr., dr.h.c. Liviu Pop, Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, membru corespondent a Academiei Române, membru titular al ASJR).

Dintre concluziile desprinse din intervențiile prezentate și punctele de vedere exprimate în acest context, menționăm: necesitatea implicării specialiștilor juriști

români în dialogul politico-juridic pe această temă, prin observații și analize pertinente, care să exprime particularitățile României și prin reacții echilibrate, bazate pe date și informații fezabile, concrete și reale, care să reflecte nivelul actual al evaluărilor juridice și cunoașterii problemelor. S-a subliniat, de asemenea, necesitatea înțelegerii concrete a noțiunii de identitate constituțională (care nu se confundă cu cea de identitate națională, continuitatea tradițiilor ori particularitățile culturale), în sensul conferit de jurisprudențele constituționale pertinente vest-europene și în raport cu dezvoltarea constituțională proprie, dispozițiile Constituției României din 8 decembrie 1991 (revizuită în 2003) și jurisprudența CCR. Nu în ultimul rând s-a relevat imperativul resetării și relansării cercetării științifice în domeniul dreptului, coordonării între activitățile universitare de profil și cea academică și acordarea atenției cuvenite celei fundamentale.

Manifestarea a mai cuprins și o evocare a personalității și operei prof. univ. dr. Octavian Căpățînă (la 100 de ani de la naștere), lansarea lucrărilor prof. univ. dr. Marin Voicu: *Arbitraj comercial, intern și internațional. Doctrină și jurisprudență,* vol. I/2016 și vol. II/2020 și *Drept maritim internațional,* apărute recent la Editura Universul Juridic (cu prezentări din partea prof. univ. dr. Adrian Stoica și N. Cîrstea) și festivitatea de acordare a titlului de *Doctor Honoris Causa* al Universității „Ovidius” din Constanța domnului prof. univ. dr. Nicolae Popa.

Conf. univ. dr. Gabriel Manu